

MŰHELY

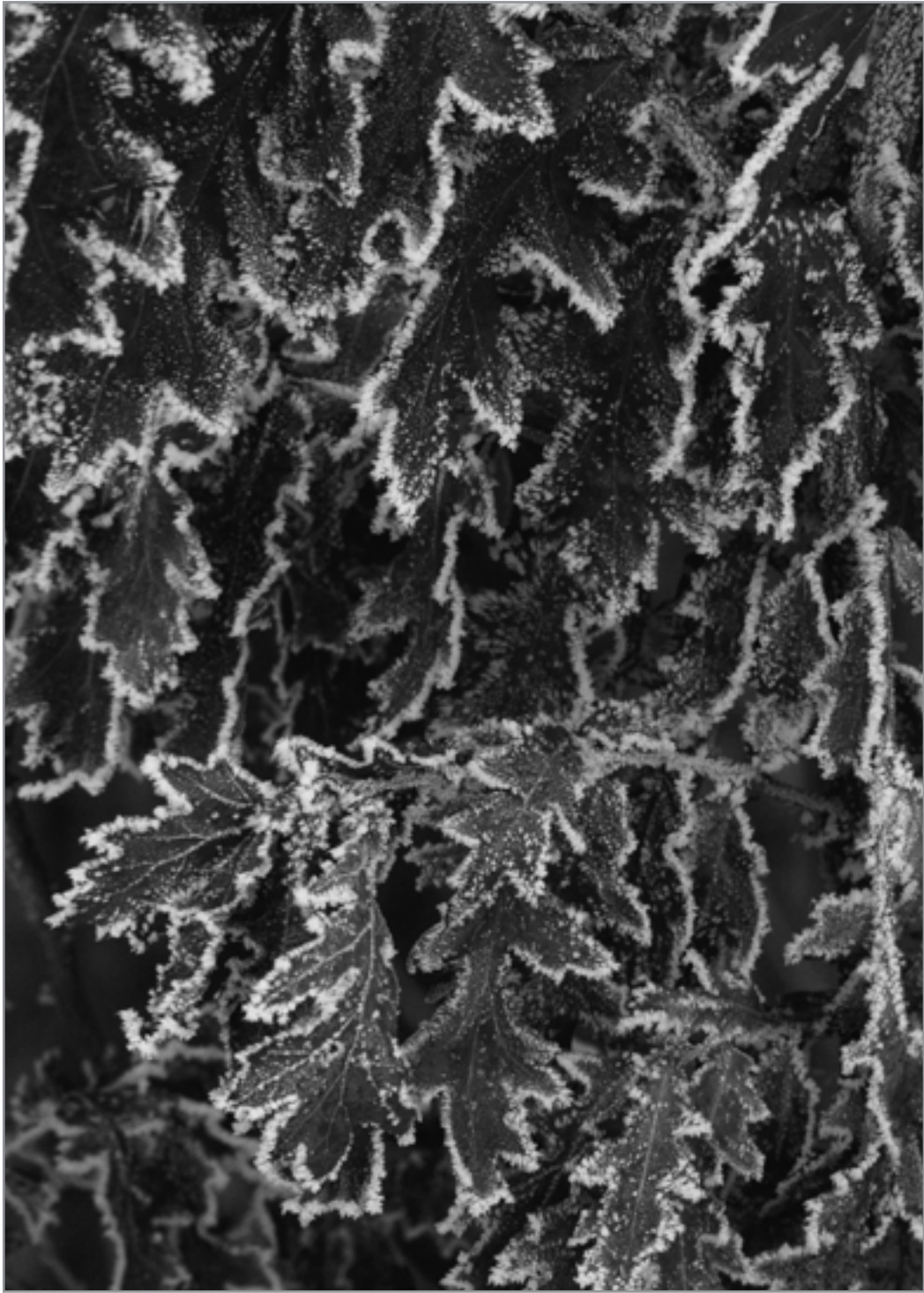

Martin Walser: Meßner utazásai – Weiss János utószavával • Hans Magnus Enzensberger: Öt beszélgetés a Jacques le fataliste-ról; Weiss János: A metafizikától a regényig (Szisztematikus igényű széljegyzetek Enzensberger öt beszélgetéséhez) • Beck Tamás, Bende Tamás, Boda Magdolna, Burkus Zoltán,

2014

1

Darányi Sándor, Kovács Márton, Madár János, M. Kácsor Zoltán, Székács Vera, Szigeti Lajos, Tábori Ottó, Terék Anna és Vasadi Péter versei • Kerekes Hubert, Sándor Zoltán, Szalay Zoltán és Szombath András prózája • Ferencz Győző: Virágének Tininek, egy különös Radnóti-dedikáció • Takács Ernő fotói

Tartalom

MARTIN WALSER:	Meßmer utazásai (Weiss János fordítása).....	3
----------------	--	---

„Nem azok vagyunk, akiknek látszunk. Mindenki eltorzítja magát a többiek kedvéért. Ő is olyan szeretne lenni, mint a többiek. A szél a házakon belül csendes, a házakon kívül hangos. A hideg a meleget rejtő falakba ütközik. Úgy beszélünk, mintha minden nagyon egyszerű lenne. Inkább álmodjuk a dolgokat, mint kimondjuk őket.”

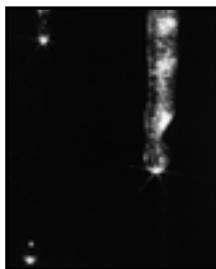
WEISS JÁNOS:	Utószó.....	12
--------------	-------------	----

HANS MAGNUS ENZENSBERGER:	Öt beszélgetés a <i>Jacques le fataliste</i> -ről (Weiss János fordítása) ...	15
---------------------------	---	----

„Klasszikusnak egy olyan szerzőt nevezünk, aki nem törődik az előre- és a visszanyúlásokkal, aki szuverén módon túléli magát az irányzatokon, a divatokon, a függőségeken és az irodalomtudomány tankönyvszerű meghatározásain. A klasszikus a legnagyobb magától-értetődöttséggel birtokolja a tradíciót, és rögtön félresöpri azt, amikor nincs rá szüksége. Ebben áll a vitalitása. És ezzel nemcsak a saját kortársait ingerli, hanem a jövőbeli olvasóit is megmenti az unalomtól.”

WEISS JÁNOS:	A metafizikától a regényig (Szisztematikus igényű széljegyzetek Enzensberger öt beszélgetéséhez)	22
--------------	---	----

VASADI PÉTER:	Csönd-beszéd.....	27
SZÉKÁCS VERA:	Anyámhoz.....	28
	Anyámhoz II.....	29
TÁBORI OTTÓ:	Két vers.....	30
BECK TAMÁS:	Színképelemzés	31
	Ovidius képében	31
	Apám ideje.....	31
MADÁR JÁNOS:	Világ ékessége	32
BURKUS ZOLTÁN:	Adagio	34
	Világhologram	34
	Karácsony	34
BODA MAGDOLNA:	apám utolsó útja.....	35
	sejtek	35
M. KÁCSOR ZOLTÁN:	A harmadik ajtó	36
SZIGETI LAJOS:	Kamilla	37
DARÁNYI SÁNDOR:	Tömegvonzás.....	38
	Félálom	38
BENDE TAMÁS:	ölel	39
KOVÁCS MÁRTON:	hiéna	40
TERÉK ANNA:	Jelena	41

KERESKES HUBERT:
SZOMBATH ANDRÁS:
SZALAY ZOLTÁN:
SÁNDOR ZOLTÁN:

A tangó (Magyarul)	49
Cisz	52
Zebra	55
J. K. mint eszme	58
J. K. hazaérkezése	58
J. K. emlékei az útról	61

FERENCZ GYŐZŐ:

Virágének Tininek, egy különös Radnóti-dedikáció.....	62
---	----

SOMLYÓ BÁLINT:
UJLAKI CSILLA:
BAÁN TIBOR:
ÁGH ISTVÁN:
JUHÁSZ ATTILA:
SZARVAS MELINDA:
TÖNKÖL JÓZSEF:

Kerti labirintus (Marsó Paula: Jean-Jacques Rousseau és az írás problémája)...	66
Sajó László: hal.doc („baromira nem érdekel, mit gondol az olvasó”)	67
Az elégikus én (Fecske Csaba: Árnyas kertben)	70
Madár a süllyedő hajón (Tábori Ottó hatvanöt verse)	71
Áthangszerelés (Pusztai Zoltán: Képirás)	73
Legfőbb az egész/ség (Méhes Károly: Röntgen)	75
Júlia erkélye Győrben (Czigány György: Révfalu álom)	77

Képek: TAKÁCS ERNŐ fotói

MARTIN WALSER

Meßmer utazásai

Mihelyst észreveszi, hogy mások valahová be akarják sorolni, azonnal úgy érzi, nem is tartozik annyira oda, mint ahogy azt mások vélik. Ez már mindig is így volt. De az ember nem vonhatja ki és nem tarthatja távol magát tartósan.

Határozottabban kellene föllépnie, mint amilyen. De a meglévő álláspontok egyike sem érdemli meg, hogy valamelyik mellett elkötelezze magát. Mindegyikben van valami jó és valami rossz. A nyilvános szereplők mindig vagy ehhez, vagy ahhoz húznak. És ha mondjuk oda húznak, akkor ezzel a többi odahúzó is befeketítik. És ez fordítva is így van. A választási évekből, tehát szinte állandóan, a színt-vallás kényszere még morális jelentéssel is rendelkezik. Az egyik mindig jobb, mint a másik. És a másik jobb, mint az egyik. És ő általában egyetért. Igen, méghozzá mind a kettővel. Lehet, hogy úgy gondolja, hogy az egyik jobb, mint a másik, és a másik jobb, mint az egyik. De ezt titkolnia kell.

Meghívó érkezett a világirodalmi Wheatfield-konferenciára, Washingtonba. Lord Weidenfeld és egy Getty-örökös. Papíron az elnök és a házigazda. Hans Magnus Enzensberger, Fritz J. Raddatz, Michael Krüger. Vagy ne menjek mégis inkább Moszkvába, ahol Engelmann, Wallraff és Max von der Grün lesznek? Milyen jó lenne mindkét konferencián részt venni. És még jobb lenne egyikben sem részt venni.

Meghívások egy hét alatt: Hongkong, Palermo, Athén, Monterey Ca., Párizs, Urach, Bad Mergentheim. Urachot választottam.

Utazás-allegória. Én vagyok a problémák főpályaudvara. Az első vágányra a halál érkezik, kérjük, ne szálljanak be, vigyázat a második vágány mellett, itt a szerelem halad át, amely állomásunkon nem áll meg. Nemsokára a harmadik vágányra megérkezik a késésben lévő gyűlölet. Ennek a vonatnak ez a végállomása. Kérjük, vigyázzanak a gyűlölet érkezésekor.

A házaspár azon veszekszik, hogy mikor és hol voltak. 1988-ban vagy 1987-ben voltak-e Svédországban? A férj biztos abban, hogy neki van igaza. És rögtön bele is kezd egy hosszú bizonygatásba. A feleségnek engednie kell, mielőtt kirobbanna a veszekedés.

Boldogság egy szágduló vonaton. Mintha semmihez sem lenne közöd. Az étkezőkocsi pincére az emberiség nemes példánya, amúgy meg a szeretöm. Zsirtól csöpög a nevetése, a pocakja reng az öve fölött. Szeretni akarom, szeretni, szeretni, az utazás végéig.

Ne mondj ellent senkinek és semminek. A látszólagos egyetértés kanyarja mindenkinek ott van az orra előtt.

Seholsem lenni egészen, mindenhol csak részben; sehová sem tartozni, és senkinek sem megfelelni. Én ott szeretnék lenni, ahol csak vágyakozni lehet az összesimulásra és az összhangra.

Énekelve megyek végig a lelkeim sivatagán, miközben mindenki sarcol. A bordákon át sívít az ördög dallamának sors-szele, amelyet annyira becsülök, mint a bal oldali tojásomat; a jobb oldaliban meg a Jóisten lakik.

Nem vagyok sem angyal, sem hadvezér. Eszem és iszom, mint mindenki. Tévét nézek, mint mindenki. És mint mindenki, meg fogok halni. A legtöbb, amit elérhetek: olyannak lenni, mint a többiek. Semmire se kacsintani, ami túl van ezen. Átlagosnak lenni, mindenféle boldogság nélkül. Ez a legfontosabb és a legnehezebb szabály. Anti-Voltaire.

Lehetünk annyira rosszak, hogy azt már nem lehet megfelelően büntetni, és így legyőzzük a jogot. Mindenben, ami nagy, látni lehet, hogy a jog nem tud felnőni hozzá.

Mindent, amit elvárnak tőlünk, meg kell tennünk. Nem állhatunk ellent a legnagyobb bűnözőknek, akik úgy hívnak meg minket, mintha egy vacsoráról lenne szó. Lassan elveszítjük a kisebb és a nagyobb büntettek megkülönböztetésére vonatkozó képességünket. Ezt szokták normalizálódásnak nevezni. Mondjuk.

Sóhajtva tekintesz szét, és arra gondolsz: megmenekültél. De mihelyst megint odanézel, újra minden a szemeid előtt van. Töményebben, mint bármikor.

Az igazi szorongás nem tud úrrá lenni rajtunk. Meg vagyunk győződve az életről.

A verőlegény kezéből ki kell ragadnunk a botot, hogy magunkat verhessük. De meggyőzően, hogy a többiek lássák, komolyan gondoljuk, ők pedig nézhessenek. Ők rögtön észreveszik, ha valamit nem komolyan csinálunk. A bőrnek repednie kell, a vérnek meg spriccelnie, mintha ők ütnének. De ők szerencsére nem tudják, hogy az ütések, amiket magunknak osztunk ki – még akkor is, ha a bőr reped és a vér spriccel – jótétemény a verőlegények ütéseihez képest. Nem fáj, ha a botot a fejből kiindulva a karon és a kézen át a testhez vezetjük. Ha ezt valaki észreveszi – és félek tőle, hogy ezt nem lehet megakadályozni –, akkor a botot hirtelen ki fogja ragadni a kezünkből és alaposan össze fog verni. Ezek a mostani társadalmi állapot természeti törvényei.

Az autón kívül már nincs más barátom, mióta elpusztult a kutyám.

Senki ne merje szólásra nyitni a száját, akinek ma még nem ütöttek az arcába.

Mindenki fél a másiktól. És a keveseknek is, akik nem félnek, meg kellene tanítani a félelmet.

Milyen szép lehetett, amikor az emberek még féltek az állatoktól.

A szenvedés érzése olyan, mint a legitimitás.

A levelet annak a nevével aláírni, akihez intézzük. Aztán teljes szívünkből közönségesnek lenni, ahogy csak az előkelők tudnak.

Az érzékelőképességünk a fájdalomra van specializálva. Mást tulajdonképpen nem is érzünk.

El kell hitetnem magammal, hogy a szavak, amelyeket leírok, nemcsak tetszőleges hasznosságúak, hanem éppen rájuk van szükségem.

Papírvirág-paradicsom. Az előforduló kínzásokban ez fejeződik ki. Védelmet keresek, túl a megfélemléseken. Levelek sóhajtanak a szélben. Nagy örömömré.

Kitölt a mozdulatlanság és a térvessztés. Így próbálok kibújni az idő szorításából. Egy időre csak.

Volt valaki, aki abból élt, hogy mások észrevették. Most vége ennek a látszat-életnek.

Olyan vagyok, mint egy leváltott kormány, amely nem távozik.

Az ember akkor válik halhatatlanná, ha már semmit sem akar megtudni magáról.

Ebben az egészben semminek sincs döntő jelentősége.

Ha az ember ki meri mondani, hogy kivel érez együtt, akkor már nagyjából minden rendben van.

A Nap hallgat a semmi fölött,
a fű már nem nő, a hírek örömtáncosai
a politikusok, árcédulákkal futkosnak,
s virágpór-áriákat énekelnek,
szart zabálnak, és rózsákat hánynak.
Aki erre nem képes, szégyellje magát.

Körbe-körbe ezernyi aranykovács ül, de a nemes anyag hiányában valami bádogot kalapálnak.

Nem szeretem ezt a hangot, a nemes jajgatást, az elefántcsont-nyafogást. Sarat kenek a füleimbe, igazi életsarat.

A hírek: megoperálják a középhátvéd térdét, tíz hétig nem játszhat. Egy másik védő az edzésen vállsérülést szenvedett. Hat hétig nem játszhat.

Egy dombos táj, amely őszi divatot visel. Az eső színeket ébreszt. Elvesztem. Milyen szerencse. A hulló leveleknek írhatom az életrajzomat.

Egy parázs hamuja vagyok, aki nem én voltam.

Kötőmódban kóborolni, mint a sirály a szélben. Sok mindent el kellene kerülni. Csak tudnám, hogy hogyan. A belső ragyogásból feltárni valamit. Üres kezekkel. Alattomosan.

Luftballonokat árusítani, amelyekben levegő helyett kétségbeesés van. Én egy videoklipp vagyok. Mindenki elrepül a maga kedves sivatagába. És senki sem neveti halálra magát. A költőket olyan erdők csalogatják, amelyek megtanultak hallgatni.

Fölfelé menet azt suttogom a lépcsőknek, hogy ők szárnyak. A bizalom barlangjában vagyunk. A számból nem jön ki más, csak áldás. Áldott vagyok. A birtokban van az égi titkok megoldása. Én csak olyan sorsjegyeket árulok, amelyek biztosan nyernek. Kétségbe vagyok esve, és boldogságra kárhoztatva. Ámen.

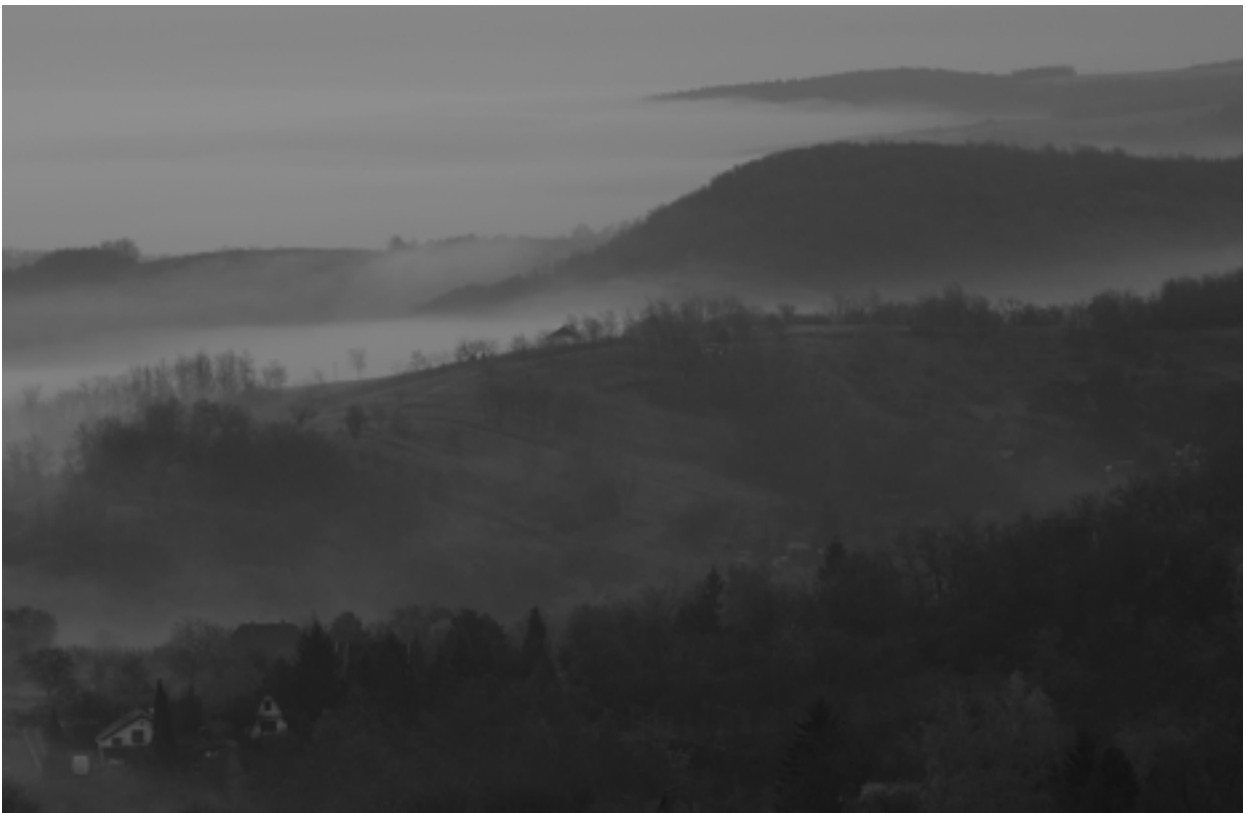
Nem akarok más lenni, csak egy önmagán töprengő érzet, amely most éppen alámerült, mint a Nap, és visszahagyott egy mozdulatot, az elmúlt nap egy szellemszerű képét, amely elegendő önmagának.

Én vagyok a víz fölött repülő kavics, de nem tudom, ki hajított el.

Már semmire sem vágyom, ami valami másra emlékeztetne.

Idővel létrejöhet a tartósság látszata, amely úgy nézne ki, mint a fogkő a fényben. Bárcsak tudnának a szavak létrehozni egy ernyőt, amely a legszívesebben a sebek fölé tornyosulna, és a boldogság hatására szétolvadna. Mintha még számíthatnánk valamire.

De a bizonyosságot kerülni kell. Jobb, ha támolygunk, álmodozunk és magunk elé beszélünk.

Bárcsak lenne oltalmunk az ötletek ellen. Akkor nyugodtak lehetnénk. De így égünk. A tűz táplálása a mi büszkeségünk. És ez nem ég el.

Még semmi sincs megoldva. A cserépdarabokat naponta kell szétszórnod, és ezeken taposva kell sétálnod, fölmondva, hogy melyik cserépdarab melyik naphoz tartozik.

Hogy a Nap süt, azt aligha lehet megállapítani anélkül, hogy az embernek ne jutnának eszébe ostoba gondolatok és remények.

Az ellenségeid kezei között végezni. Ez az igazi dramaturgia. Vagy egy hitvány ember tulajdonában. Minden, amit csináltál, az övé. Nincs semmi, és már túl gyenge vagy ahhoz, hogy bármit létre tudjál hozni. Vesztettél. Korábban, ha a társasjátékban vesztettél, azt gondoltad: 1. ez csak egy játék, 2. és még itt is nyerni fogsz, majd egyszer, valamikor. Időközben világoossá válhatott: ez nemcsak a társasjátékban van így.

Nincs igazságtalanság, mert igazságosság sincs. Hogy az igazságosság nem létezik, arról könnyű meggyőződni. Csak azok beszélnek másképp, akiket erre a hivatásuk kötelez. Ők ebből élnek. De mégis nagy vigasztaló erő van abban, ha tudjuk: az igazságosság nem létezik, és nem is létezhet. Legfőbb ideje, hogy ezt bevalljuk magunknak.

A szám nehezebb, mint én magam. Elvakít a magamból áradó sötétség. Nyalogatom a sebeimet.

Tervek. Nyelvi ruhákat szövögetni a világ hidegségével szemben. A homlokot szabadon hagyni. A fájdalom-ágot elégetni. Könnyednek lenni, mintha az emberről magáról lenne szó.

Nem szabadott volna kitananod. Ez a legsúlyosabb ellenvetésem.

Szeretnék egy olyan halott helyében lenni, aki élni szeretne.

Ha nem lenne előttem ez a papír, akkor belerohannék a lehetetlenség falába.

Olyanok vagyunk, mint egy kenőcs, de nem ismerjük azt, aki ken. Őt egyesek Istennek nevezik.

A peron számolja a lépéseimet, a sínek csalogatva ragyognak felém.

A kopogó zajaink univerzálisak, és még nincsenek válaszaink rájuk. Ez éberré tesz. A kulcsszó a végtelenség. Semmit se hagyjunk kipróbálatlanul. A trenírozott fülek ájtatosak. Aki nem bírja tovább, vágja le a füleit, vagy alapisson egy új vallást.

Nincs más, csak ami látható. Felőlem még hozzátehetjük: egy bizonyos időpontban. Erre szeretném alapítani a legegészségesebb vallást, amit valaha alapítottak. A világ az, amit látunk. Biztos vagyok benne, hogy ez nem szorul bizonyításra. Ezt elegendő kimondani, és ez már maga is hozzátartozik a tanításhoz. A tanulság ezúttal elmarad. Pusztá szóbeszéd. Pontosabban: egy megállapítás. Megállapítom azt, ami éppen van. Ezt látom. De ez nem jelenti azt, hogy nincs múlt. Azt azonban jelenti, hogy a múltnak csak a jelen fényében van realitása. Egy kicsit sem létezhet mint olyan. A jelen dönt afelől, hogy milyen és mennyi múltra van szükségünk. Az *időbeli* kiélezés szava minden kijelentés legfontosabb szava. E vallás meg-alapításával szemben az egyetlen érv az, hogy ez már régóta létezik, és hogy ez az egyetlen vallás, amelyet mindenki a magáénak vall. Ehhez már csak egy valamit szeretnék hozzáfűzni: az embereknek ezt be is kellene vallaniuk. A *pillanatban* való föloldódást. Örömmel mondom ki, hogy most fény áraszt el engem, és mindent, ami körülvesz, és hogy ez a fényáram semmit sem hagy meg abból, ami rajta kívül van. Ami most, vagyis ebben a fényben nem jelenik meg, az nincs is. Ez nem azt jelenti, hogy egyáltalán ne létezne, de itt és most nem létezik. És számomra csak az van, ami itt és most van.

Aki engem tisztel, azt én is szeretném tisztelni. Többről nincs szó. Soha. Aztán: aki engem megvet, azt szintén meg kellene vetni. Kellene, kellene! De ez egyszerűen nem akar sikerülni.

Az undorban megnyugodni, ez a legmélyebb pont, a nehézség önmagát ünnepli, de én fegyelmezett maradok. A káromkodások árama békésen emelkedik a magasba.

Ha lennének is szárnyaid, nem tudnád fölemelni őket.

Szeretnék gyorsabban zuhanni.

Akinek nem lenne szüksége a reményre, az meg lenne mentve.

Meßmernek úgy tűnt, hogy ő csörömpöl. De ezt rajta kívül senki sem hallotta.

Nincs semmi baja, de mégis mindene hiányzik.

A brutálisan piszkos szituációkból az ember egy pompás nyelvbe szeretne menekülni. A nyelvvel mindent megemelni, a mostani helyzetéhez képest. De mivel mégis csak a sorsról van szó, az ember jobb szavakat keres.

Úgy érzi magát, mint egy fekete növény egy fény nélküli éjszakában.

Kész lennék arra, hogy boldog legyek, és úgy járkáljak le-föl, mint egy slágerdallam. De napról napra ránk zúg a hollófeketeség, és azzal fenyeget, hogy megfojt.

Nem azok vagyunk, akiknek látszunk. Mindenki eltorzítja magát a többiek kedvéért. Ő is olyan szeretne lenni, mint a többiek. A szél a házakon belül csendes, a házakon kívül hangos. A hideg a meleget rejtő falakba ütközik. Úgy beszélünk, mintha minden nagyon egyszerű lenne. Inkább álmodjuk a dolgokat, mint kimondjuk őket.

Szókavalkád és szélvihar,
téli gyengeség és tehetetlenség,
esztelenség és taníthatatlanság,
ismerős fájdalmak puha domborulatai.
Boldogok vagyunk az unalomtól.

Önmagunkon túl kell nyújtózkodnunk.
A gesztusok, az undor parancsai.
Nincsenek célok, csak okok.
Rövidség és örület.
Boldogok vagyunk az unalomtól.

A lényeg az embernek magának kellene kimondania. A mások versei csak azt demonstrálják, hogy képtelenek vagyunk valamit megfogalmazni.

A valóságnak nincs köze ahhoz, amit róla el tudunk mondani. Nincs még két valami, ami annyira inkompatibilis lenne egymással, mint a valóság és a nyelv. Ez a két világ sohasem érintkezik egymással.

A halál az ásitáshoz az én számat használja.

Elég lenne, ha az ember összhangban lenne magával, ettől máris egészséges lenne. De akkor többé semmit sem érzékelnénk.

A túlélésre fordított erőfeszítéstől megilletődve, az életakarát csökken. Elvont lesz: ez a munka akarása.

Rossz néven veszem magamtól, hogy ezt elkövettem magammal szemben. Ha közelebb lettem volna magamhoz, erre képtelen lettem volna. De ezen túl kell lépnem, le kell tudnom.

Kinek is engedelmeskedem? Oly régóta. Valószínűleg már mindig is engedelmeskedtem, bár fogalmam nincs, kinek. Legalább utólag tudnom kellene, hogy akkor és akkor, amikor ezt és ezt tettem, kinek engedelmeskedtem valójában. Minden engedelmeskedés volt. De az biztos, hogy magamnak sohasem engedelmeskedtem.

Lehet, hogy már nem fogom tudni bebizonyítani: az élet szép.

De legalább éltünk volna, amikor éltünk.

Az egyik alkalomtól a másikig tántorgok, miközben azon csodálkozom, hogy nem esek el. De az is lehet, hogy már régóta padlón vagyok, miközben azt hiszem, hogy még állok. Mi forog itt kockán?

Hihetetlen, hogy az ember milyen sokáig zuhan, mielőtt végül lent becsapódna. Milyen szörnyű, hogy a zuhanást nem tudjuk gyorsítani. Túl sokáig tart. A záró rituálé pedig egyszerűen nevetséges.

Mit segít, ha egy zuhanó repülőgépen ülve bevalljuk magunknak, hogy zuhanunk?

Ne mondj ellent, hallgass! Mélyen. És legbelül is hallgass! Csak akkor hallgatunk igazán, ha már nem is gondolkodunk.

Nézd, az árnyékod énekel! Énekelj hozzá egy másik szólamot!

S. Kierkegaard (*Vagy-vagy*, I. 236.): „A boldogtalan mindig távol van magától, sohasem jelenvaló a maga számára.”

Azért, hogy élünk, még vezekelnünk kell.

Hozzá vagy kötve magadhoz. Jó lenne, ha el tudnál szakadni magadtól. De az ember sohasem tud úgy viselkedni, ahogy az neki a lehető legjobb lenne. Te vagy a magad ellensége.

Ide-oda száguldok egy üres dobozban, a dörömbölésem és a nyögésem betölti a világot. Gyakorlom a zuhanást, amit pedig kerülni szeretnék. Gyakran halálra nevetem magam, a túlélés kedvéért.

Az embernek úgy kell próbálnia meghalni, mintha nem ő lenne az, aki meghal. Meg kell próbálnia félrevezetni a világot ama fájdalom tekintetében, amelyet az neki okozni akar.

Az ő vágya: addig tornáztatni a kezeit, amíg magát meg tudja fojtani.

A történelem szárnyai csapkodják az életlevegőnket. A történelemnek vannak szárnyai, de nincs teste. A történelem nem más, mint szárnyacsapkodás.

Van olyan átmeneti ragyogás, amely csak egyeseknek jelenik meg. A tendencia a hamuvá válás.

A semmi tágassága. Itt minden fából készült.

Alávetettnék érezzük magunkat, még akkor is, ha nem tudjuk, kinek.

Nincs értelme védekezni. Hagynod kell, hogy a semmi diadalmaskodjon.

A legnagyobb boldogság, ha valakit föl hívok, de nem érem el.

Leírhatatlanok azok a szép nők, akik tudják magukról, hogy szépek, és a szépségüket öntudatos és sikeres húzásokkal még fokozni is tudják.

Je fais mes adieux.

Búcsú. Számomra ma már édesen hangzik. Ez a szó pedig olyan, mint egy csapás.

A változás. Az embereket, akik közelednek hozzá, már viszonzó mosoly nélkül tudja fogadni. És miután megérkeztek, mindenféle teketória nélkül megfogja őket a válluknál, megfordítja és visszaküldheti őket abba az irányba, ahonnan jöttek. Mindenféle drámaiság nélkül. Olyan gyengéden, hogy még a visszaküldöttek sem tanúsítanak ellenállást. Nyilván van valami meggyőző abban, ahogy mostanában kerüli a kontaktusokat. Évtizedeken át ennek az ellenkezőjét tette. Mindig mindent megtett azért, hogy a másoknak, minden másinak megkönnyítse a vele való kapcsolatot. Minden nézetrel egyetértett, és elnyomta a különbségeket. Azt hitte, nincs joga az ellentmondásra. Azt hitte, hogy az embernek csak egyetértenie szabad. A felszólítás erre vonatkozik, ez világos.

Csak a levegővétel számít. Az ittlét
feszít. Mérlegelsz.
És álmodozol. A hallgatás
megvéd. Kívülről láthatod magad.

Nincs nyomorúságosabb, mint az idő,
vagy túl gyors, vagy
túl lassú, sosincs meg
a megfelelő mérték.

Aki félénk, annak ezt nem kell végigcsinálnia. A brutális megnevezéseket, például. Mégis joga van a betakaró, beburkoló, csak sejtető nyelvre. És ez lehet olyan, mint egy feltoluló-leleplező orgia, mint egy mámoros felfedezés. A hazugság-részt egy olyan pontossággal kell lekicsinyítenie, amely nem az objektumot, hanem a szubjektumot, nem a megéltet, hanem a megéltöt ábrázolja.

Szeretne magának egy kislányt. Aki, ha a hivatása után érdeklődnek, azt mondhatná: pásztorlány.

A tökéletesség nem tűnik föl.

Megtaláltam egy gyenge pontomat. Azt tanácsolom, Ön is keresse meg egy vagy két gyenge pontját. Ha tudni akarja, hogy például mások hogyan gondolkodnak Önről, akkor tárjon föl mindjárt két vagy három gyenge pontot. Az embereknek egyszerűen érezniük kellene, hogy megengedhetik maguknak, hogy így és így gondolkodjanak Önről. És ehhez Önnek legalább egy gyenge pontot föl kell tárnia.

Félünk tőle, hogy túl sokat árulunk el a gyengeségeinkből. Ezért ezt csak akkor tegyük, ha a halálunk belátható közelségben van.

Mindig valami más az, ami lesújt, és nem tudjuk megmondani, mi az. Amit megnevezünk, az a legkevésbé sem az.

Az arányosság illúzió. Csak a pontosan érezhető, felismerhető aránytalanság elviselhetetlen. Nincs megfelelés. Engem csak az érdekel, ami már túl van a megfelelésen. Próbáljuk meg komolyan megfogalmazni a saját tevékenységünk és foglalatosságunk aránytalanságait.

Elrejtőzni magamban,
nyelvet cserélni,
úgy hogy már
magamat se értem.

Benne a feketeségben. Minden hír jobb, mint ami tőlünk származik. A részvétünk megfagy az orrunkban. A könnyeink kőből vannak. A világ értetlenségével szemben egy piszokkal teli szívet örzünk. És aki másokhoz fordul, hazudik.

A hangot nem örököltem. A szegénység kimeríthetetlen örökség. A ráncokon vigyorgunk. Nekünk semmi nem akar engedelmeskedni. Mi mindenkinek szolgálunk. De csak látszólag. Nálunk senki sem szabadabb. Bennünk semmi sem uralkodik. Aztán sokáig megint az átvételt és a külső hatásokat imitáljuk. A jó szerencsére mindenütt uralkodni akar. Mint ahogy a rossz is. Ennek még örülhetnénk is.

Frankfurtban, a peronon. Egy boszniai nő. Miután adtam neki egy kis aprópénzt, odamegy ahhoz az úrhoz, aki a dróthálós széken ülve az újságot öt centiméteres távolságból olvassa. Az orra alá nyomja a céduláját, mint nekem is, elmondja a mondókáját, amire a férfi így válaszol: tűnjön el innen, vagy hívom a rendőrséget. Meglepődöm: ez a hatvan körüli úr is az első osztályra vár, mint én, világos vajsínű kabát van rajta, amelyben alpakka és kasmír is előfordul, és a hóna alatt egy finom bőrből készült kis koffert hord. Miért nem ér meg neki a nyugalma legalább egy eurót? Talán belül nagyobb nyugalma van. De most megmutatta, hogy kell ezt csinálni, hogy kell rosszul csinálni.

Szeretnék megint olyan ártalmatlan lenni, mint amilyen voltam, amikor még nem ismeretek titeket.

A megsértettek sérteni akarnak. Mintha ezzel a sérelmeiket csökkenthetnék.

Az ütésre még föl vagyunk készülve, de aztán jön a döfés. Sikíts föl, sújts le, tépd ki magad, tépd ki azt, ami nőni akar, okozz fájdalmat, légy merev, csipős, sziszegve száguldj a mindennapok kínzókamráiban.

Kin fognak számon kérni engem holnap reggel, ki fog elintézni engem, kinek fogok beleharapni a hentes-ujjaiba, hogy mielőtt lesújtana, fölkiáltson?

Az örület szép szó.
A fehérizzás szép szó.
Szép szó a téboly.
Szép szó a türelem.
A kezdet szép szó.
Szép szó a vég.
A szeretet szép szó.
És szép szó a gyűlölet.

A homlokomon a szél mint hidegség vetődik partra. A hangom csak erősödött a töletek való távolodással.

Ilyen lehet a vég: minden és egyszerre zuhan rá az emberre. A zárás teljessége. Mint soha korábban.

A sikolyt kultiválni lehet, hogy úgy hangozzon, mint a nevetés. Taníthatónak mutatkozni, ez segíteni szokott. Úgy tenni, mintha a szádból gyöngyök hullanának, amikor pedig hányni lenne kedved. És te vagy az első, aki ezeket a gyöngyöket igazának tartja.

Ritka szavakat keresni, megtanulni használni őket. Jól érezni magunkat a nyelv legrejtettebb kamráiban, mintha a megjelenésünkkel ott bármi történhetne.

Szavak gyertek, gyertek, ne húzódozzatok, itt bőven akad tennivalótok. Nélkületek semmi se megyek, igaz, veletek se sokra. A semmi mint valami a szószerintiség.

Szép illúzió, hogy mindenhez található egy megfelelő kifejezés.

Ha a nyelv mindenek előtt azt fejezi ki, ami hiányzik nekünk, akkor érthető, ha csak önmagának felel meg.

Úgy harapok bele az élet kenyerébe, mintha még mindig éhes lennék. Mindkét szememből féktelenül folynak a könnyek.

Az életről, amely olyan nehezen kezdődött el, végül kiderül, hogy elmulasztottuk.

Én vagyok a karaván és én vagyok a sivatag, amelyen a karaván átvonul. Én vagyok a keselyűk hada, amely lecsap a dögre, aki szintén én vagyok. Ez lenne az autarkia.

Az arcom előtt egy másik arc helyezkedik el, amely nehezebb, mint az enyém.

Kívül lenni, csendesen,
a fejedet nem elfordítani, mint egy látnok,
úgy tenni, mintha semmit se éreznél abból,
ami mellett elmész. A leginkább
magadból. És még csak nem is köszönsz.

Bruchmühlbach-Miseau.

Acélos réteken acélból lévő fák virágoznak; éles acéldarabokon táncolok és ehhez lírai képet vágok.

A szél elállt. Nagy a csend. A fülek dolgozni kezdenek.

A radiátorban egy csizma vonul át az éjszakán.

Az öregkor olyan, mint egy törpeállam, amelyet fiatal óriások kormányoznak.

Most, remény nélkül, hirtelen ügybuzgó lettél. Kromatikus száguldás. Esőverte tükörkép, bocsáss meg, el foglak árulni.

Becsukott szemekkel nézek ki az ablakon.

Amit el tudok mondani magamnak, semmi ahhoz képest, amit nem tudok elmondani magamnak.

A fordítás lelőhelye: Martin Walser: *Meßmers Reisen*, Suhrkamp Verlag, 2003. III. rész. 159–191. o.

Weiss János fordítása

Utószó

1985 tavaszán jelent meg Martin Walser *Meßmer gondolatai* című könyve, amelyet a német kritika kitörő lelkesedéssel fogadott. Ezt 2003-ban követte a *Meßmer utazásai*, és 2013-ra jelezte előre a Suhrkamp Verlag a *Meßmer pillanatai* című könyvet.¹ Ennek megjelenése után majd egy Meßmer-trilógiáról beszélhetünk. Három vékonyka kötet, három aforizma- és töredékgyűjtemény.

A Meßmer-értelmezések alapját Hellmuth Karasek egyik kritikája jelölte ki: „Ki az a Meßmer? Egy regényalak, aki egy (megíratlan) regényből előlépve önálló életet kezd élni? Vagy egy elbeszélés hőse, aki erről-arról gondolatokat fogalmaz meg magának és nekünk?”² Csupa kérdőjel, de az biztos, hogy Meßmer valóban értelmezhető egy minden történetből kiemelt hősként, aki atomjaira esett szét. És most éppen a maga életrajzát próbálja visszanyerni. „Meßmer célja: az önéletrajz negyedik szintjének elérése. Egy erőtlén ember, aki mindenféle kifogásokba menekül. Az eszmény: az extrém kitakarás és elrejtőzés. Tehát egy kitakarás-elrejtőzés-nyelv. Erre csábít a kaliforniai éghajlat. Gondolja Meßmer.”³ Nézzük meg egy kicsit közelebbről ezt a passzust: nem tudjuk, mi az önéletrajz első három szintje, de az biztos, hogy itt a „szokásosnál” magasabb szintű életrajzról van szó. Talán azt mondhatnánk, hogy az életrajzok általában a kitakarás és az elrejtőzés valamilyen kombinációját valósítják meg. A negyedik szint ekkor egy olyan radikális életrajz lenne, amelyben a kitakarás és az elrejtőzés szélsőségesen felfokozott változata valósulna meg. Aztán itt van a kaliforniai éghajlat: nem tudjuk, hogy Meßmer ott él-e, vagy csak oda utazott? És végül azt sem tudjuk, ki beszél: a passzus egyes szám harmadik személyben indul, aztán végül mintha Meßmer magához ragadná a mondatokat. Ebből az utóbbiból kiindulva születhetett meg a gondolat, hogy Meßmer legközelebbi rokona Keuner úr. „Keuner úr – emlékszünk rá – Bertolt Brecht irodalmi hasonmása, akinek tapasztalatait, megfontolásait, belátásait Brecht rövid anekdotákká sűrítette össze. Keuner úr történeteinek alapját a szerzőjük, B. B. privát tapasztalatai nyújtották; és mégis a privát élet minden vonása hiányzik belőlük. A történetekből, amelyekből szinte minden név, szinte minden helységnév ki volt törölve, nem lehetett visszakövetkeztetni Brecht életrajzára. Keuner úr példaszzerű életet élt. Parabolaként szolgált.”⁴ Mintha valóban tökéletesen működne az analógia: „És Meßmer? Természetesen Meßmer is egy másik énként, a szerző, Martin Walser irodalmi hasonmásaként lép föl. A szerzőjével még intimebben össze van kötve, mint K. úr Brechttel; ha Keunernek »történetei« vannak, akkor Meßmernek »gondolatai«.”⁵ De ebben az összehasonlításban valami mégsem stimmel: Brechtnél nincsenek érzelmek, Walser viszont az érzelmekről érzelmmentesen szeretne beszélni, az ő szövegei így sokkal intimebbek: „Aminek köze van hozzám, inkább megbénít, mint megijeszít. Nincs semmi, ami jobban lekötne, mint az irántam való fokozódó érdeklődés. Tudom, hogy nem vagyok méltó erre az érdeklődésre. Reggeltől estig őrizem magam. Egyetlen krimi sem olyan izgalmas, mint amilyen én vagyok magamnak. Összefoglalóan ezt tudom mondani: üres vagyok. Nem szörnyen üres. Egyszerűen csak üres. Szüksős és üres. Elszomorító, szükséges és üres. Csak úgy zörgök az ürességtől.”⁶ Ha látjuk ezt a különbséget, akkor a Meßmer-történetek sokkal elevebb értelmezéséhez juthatunk el: „A könyv hangja mintha halott lenne, a diagnózis nyelve; kegyetlen, szenvedélytelen és konstatáló. Minden érzelem, minden (ön)sajnálát [...] ki van szűrve belőle.”⁷

„A *Meßmer utazásai* című könyv közvetlenül kapcsolódik az 1985-ös ünnepelt kötethez [...] – és erre nemcsak a cím, hanem a forma is utal. Walser megint az alteregójának nevében lép fel, és megint – hosszú idő alatt kiérlelt – bölcs mondások, kisebb elbeszélések, aforiz-

1 A harmadik kötetről a kiadói előreljlesztésben ezt olvashatjuk: „Üldözési mániától szenvedek. Ez az egyetlen, ami megkülönböztet üldözöimtől.» Így kezdődik Martin Walser régóta várt harmadik Meßmer-könyve – lidérces gondolatok, bölcs mondások, lelki följegyzések gyűjteménye.”

2 Hellmuth Karasek: Widerrufene Wahrheiten des Widerspruchs, in: *Der Spiegel* 1985. 14. szám.

3 Martin Walser: *Meßmers Gedanken*, Suhrkamp Verlag, 1992. 9. o.

4 Hellmuth Karasek: Widerrufene Wahrheiten des Widerspruchs, i. k. Lásd Bertolt Brecht: *Keuner úr történetei*, Jelenkor Kiadó, 2000.

5 Hellmuth Karasek: Widerrufene Wahrheiten des Widerspruchs, i. k.

6 Martin Walser: *Meßmers Gedanken*, i. k. 70. o.

7 Majd a folytatás: „»Ha volt is még valami más, már nem volt képes azt érzékelni. Hidegség és gyűlölet, ez volt minden, amit érzett. Köröskörül. És önmagában.« Ez egy olyan takarékkönyv, amelynek nincsen »tartozik« oldala. Öröm? Tévedés. Szerelem? Fata Morgana. Munka? Örület. Beteljesülés? Öncsalás. »Úgy élek, mintha nem élnék.«» Fritz J. Raddatz: Weiterfahren in Bachmannland, in: *Die Zeit* 1985. március 29. (Az utóbbi idézet forrása: Martin Walser: *Meßmers Gedanken*, i. k. 75. o.)

mák és anekdoták keverékét nyújtja, félig naplók, félig jegyzetfüzetek formájában.⁸ De nézzük egy kicsit részletesebben: A *Meßmer gondolatai* ezzel a mondattal kezdődik: „Az összes hangból, amely belőlem szól, az enyém a leggyengébb.”⁹ A kérdés az, hogy ezt a gyenge hangot hogyan lehet egy önéletrajzzá „felerősíteni”. Walser válasza egy kettős irányba menő radikalizálás, amelynek eredményeként létrejön a kitakarás és az elrejtőzés. A *Meßmer utazásai* pedig ezzel a mondattal kezdődik: „A fantázia tapasztalat”.¹⁰ A kérdés az lesz, hogy ez az én hogyan szerezhethet tapasztalatokat, amire Walser majd azt válaszolja: a fantáziával. A fantázia pedig azonos az utazással, vagy egy kicsit megengedőbben fogalmazva: az utazáshoz kötődik. Ez a gondolat folytatódik a következő megállapításban: „Aki utazik, hazudik is.”¹¹ Van tehát egy bizonyos különbség is: „Walser megint utazásra indul, de ezúttal nemcsak a maga szétszabdalt belsejébe, hanem ki a világba, ahol végső soron megint csak a saját énjét fedezi föl. Egy bizonyos időponttól kezdve az ember már nem tud elbújni önmaga elől: »Az öregség az élet hátrányos oldala.«”¹² Az öregedés furcsa folyamat, amelynek szerkezetét a következő aforizma világítja meg: „Mindig azt hisszük, túl későn van. És aztán, ha később lett, látjuk, hogy korábban nem lett volna túl későn, de most – gondoljuk – már valóban túl későn van.”¹³ És a vége: „Úgy élek, mintha nem élnék”. Könnyű észrevenni, hogy most már mindez mintha múlt időben állna: „De legalább éltünk volna, amikor éltünk.”¹⁴ Legkésőbb itt merül fel a gyanú, hogy a *Meßmer utazásai* szorososan kapcsolódik Goethe *Wilhelm Meister vándorévei* című művéhez. Az ebben szereplő, *Makária archívumából* című szövegrész a következő aforizmával kezdődik: „Az élet ösvényének titkait szellőztetni nem lehet s nem is szabad [darf und kann man nicht offenbaren]; vannak botránykövek, amelyekbe minden vándornak bele kell botlania. Hanem a költő rámutat a helyre.”¹⁵ Walser úgy gondolja, hogy ezeket a titkokat igenis meg kell „szellőztetni”, ki kell őket nyilvánítani, nyilvánossá kell tenni őket, és ez különösen és elsősorban az öregkorra érvényes, amelynek esetében mintha már mindezt a halál utáni perspektívából tennék. És persze ezt mégsem lehet kimondani: „Amit el tudok mondani magamnak, semmi ahhoz képest, amit nem tudok elmondani magamnak.”¹⁶ De ez a ki-nem-mondás már Goethénél is bonyolult szerkezetű: „Nem érné meg a fáradságot, hogy hetven évet érjen meg az ember, ha Isten színe előtt a világ minden bölcsessége balgaság lenne.”¹⁷ Az utalás Pál apostolnak a korinthusiakhoz írt első levelére vonatkozik: „Senki se csalja meg magát. Ha valaki azt hiszi, hogy bölcs tiköztetek e világon, bolond legyen, hogy bölcsesé lehessen. Mert e világ bölcsessége bolondság az Isten előtt. [...] És ismét: ismeri az Úr a bölcsék gondolatait, hogy hiáavalók.”¹⁸ Már sokan elmondták, hogy Pál apostol itt bizonyos ószövetségi szöveghelyeket állít szembe a görög kultúra filozófia-centrikusságával. Goethe maga nem kevesebbet állít, mint hogy az emberi bölcsesség létén és elismerésén az emberi élet értelme múlik. Goethe csak sugallja: Pál apostol félreérti az emberi bölcsesség természetét, amennyiben azt hiszi, hogy az közvetlenül megmutatkozhat. Az emberi bölcsesség nem szembenáll az isteni bölcsességgel, hanem megismétli annak sajátosságát: „Az igazság istenhez hasonlatos: nem jelenik meg közvetlenül, megnyilatkozásaiból kell kitalálnunk.”¹⁹ De ha az előbb az emberi élet értelméről beszéltünk, akkor most miért nem az emberi élet igazsága-iról beszélünk? Ide kapcsolható Martin Walser programja: az emberi élet igazsága egyszerre felfedi és eltakarja önmagát. Ezt a gondolatot azonban Goethe mintha máris elfelejtené, amikor Prótagorász híres mondata felé fordul: „Nézzük akár ezt a jelentős mondást: »ismerd meg magadat!« – egyáltalán nem szükséges aszketikusan értelmeznünk. [...] Egyszerűen azt jelentti: ügyelj valamelyest magadra, végy tudomást magadról, hogy ekképp azt is megtudd, miként állj magadfajtájúakkal s a világgal szemben! Nincs szükség ehhez pszichológiai gyötrésekre [...]”²⁰ Walser (bocsánat: Meßmer) mintha elfogadná az önmegismerésre vonatkozó felszólítást, de hiába keresi ennek tárgyát. És csak most tűnik fel, hogy Goethe közvetlenül nem

8 Simone Dattenberger: Nährstoff Zweifel. Martin Walser und „Meßmers Reisen”, in: *Münchener Merkur* 2003. július 25.

9 Martin Walser: *Meßmers Gedanken*, i. k. 7. o.

10 Martin Walser: *Meßmers Reisen*, Suhrkamp Verlag, 2003. 7. o.

11 I. m. 67. o.

12 Simone Dattenberger: Nährstoff Zweifel, i. k. (Az idézet forrása: Martin Walser: *Meßmers Gedanken*, i. k. 70. o.)

13 Martin Walser: *Meßmers Reisen*, i. k. 68. o.

14 I. m. 178. o.

15 Johann Wolfgang Goethe: *Wilhelm Meister vándorévei*, Európa Kiadó, 1983. 501. o. Tandori Dezső fordítása. *Goethes Werke in zwölf Bänden*, 7. kötet, Aufbau Verlag, 1988. 473. o. (A „megszellőztetni” nem a legjobb fordítás, mert a németben szereplő „offenbaren” [kinyilatkoztatni] szó rendelkezik vallási konnotációkkal, és ennyiben közvetlenül előreutal a második és a harmadik aforizmára, amelyekkel az alábbiakban még fogok foglalkozni.)

16 Martin Walser: *Meßmers Reisen*, i. k. 179. o.

17 Johann Wolfgang Goethe: *Wilhelm Meister vándorévei*, i. k. 501. o.

18 1. Kor 3,18–20. Fordította: Károli Gáspár.

19 Johann Wolfgang Goethe: *Wilhelm Meister vándorévei*, i. k. 501. o.

20 I. m. 507–508. o.

beszél az öregségről (vagy csak alig-alig), miközben az aforizmákat lezáró vers a halál utáni perspektívából szólal meg, amihez Walsler – minden bizonnyal – azt tenné hozzá, hogy nemcsak a mások életére, hanem a saját életünkre is így kell(ene) tekintenünk.

*A komoly csontkamrában nézegettem
a zsúfoltan sorjázott koponyákat
s a megöszült időbe révedeztem.*²¹

A nagyszabású program ellenére mégis úgy vélem, igazuk van azoknak a kritikusoknak, akik szerint a *Meßmer utazásai* visszaesést képvisel a *Meßmer gondolatai*hoz képest. „Nem kell szeretnünk ezt a siránkozó, némileg régies hangot, ugyanakkor Meßmer nem is szeretné, hogy szeressük. Hamis az a kérdés, hogy szimpatikus-e nekünk vagy sem. Ezzel a könyvvel szemben talán az lenne a legudvariasabb kérdés, hogy mi kínozza Meßmert? [...] [És az erre adott válasz alatt] ott bugyog az élvezkedő kétségbeesés vagy a kétségbeesett élvezet, amely a nem-azonosságból adódik: »Maradj idegen magadnak.« [...] »Szeretnék eltekinteni magamtól«, olvashatjuk a *Meßmer gondolataiban*, és részben szó szerinti idézetben a *Meßmer utazásaiban*. És mégis kimondhatjuk: az újabb önkikérdezés és önábrázolás kevésbé hajlékony, kevésbé konzisztens, mint a csaknem két évtizeddel ezelőtt megjelent gondolat-könyv.”²² Egyszerű lenne azt mondani, hogy várjuk a folytatást, de ehelyett inkább az első Meßmer-könyv keretére szeretném ráirányítani a figyelmet. A nyitást már idéztem: „Az összes hangból, amely belőlem szól, az enyém a leggyengébb.” És a zárás: „Ha fölteszem a sapkámat, akkor vagyok, gondolja Meßmer.”²³ (A gondolat itt tehát a létezés, a tett, a sapka föltétele után következik.) A *Meßmer gondolatai* egy hiányzó identitás ironikus megkonstruálásának kísérlete, a *Meßmer utazásaiban* ez az identitás (a szenvedő-szenvelgő hang miatt) már-már egységgé áll össze.²⁴

21 I. m. 529. o.

22 Simone Dattenberger: Nährstoff Zweifel, i. k.

23 Martin Walsler: *Meßmers Gedanken*, i. k. 106. o.

24 „A végén a feketeség uralkodik minden lehetséges értelemben. Kierkegaard *Vagy-vagy* című művéből Meßmer ezt jegyzi föl magának: »A boldogtalan mindig távol van magától, sohasem jelenvaló a maga számára.« A megállapítás Kierkegaard-nál egy boldogtalanságról szóló vitáiratban fogalmazódik meg, amely a boldogtalanság maximumáról szól, és a címe: »A legboldogtalanabb«. Csak remélhetjük, hogy Meßmer – az alaposnak tűnő instanciák ellenére – ezt a versenyt nem fogja megnyerni. Amíg ír, amíg ilyen aforizmákat ír, addig nincs elveszve.” Hans-Jürgen Schings: Martin Walsler: „Meßmers Reisen”, in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2003. október 7.

HANS MAGNUS ENZENSBERGER

Öt beszélgetés a *Jacques le fataliste*-ről

I.
Egy kis topológia

AZ EGYIK: Ezt nevezi ön mesterműnek? Nos, szerintem, amit Diderot itt elénk tár, nem más, mint értelmetlen fecsegés, hallatlan összevisszaság.

A MÁSIK: Látom, megértette a könyvet, de csak félig. Mint minden szokatlan könyv, ez is sokat vár el a nyúl szívű olvasótól, aki nem szereti, ha valami átlépi a kognitív kényelem-érzetét. Tudja, mit mondott Goethe róla? „Pompás és nagyszerű étel, amelyet nagy hozzáértéssel egy bálványnak készítettek el és táltak föl. Én elfoglaltam e Bel [Baal] helyét, és hat órán keresztül az összes fogást és főlszolgálat finomságot elfogyasztottam, a mesterszakács és az asztalterítő szándékai szerint. [...] Akinek Diderot, és az ő dolgai nem tetszenek, filiszter, és rengeteg ilyen van.”¹

AZ EGYIK: Goethével maga egyáltalán nem fog imponálni nekem. Felőlem engem is nevezhet filiszternek ...

A MÁSIK: Vagy pedánsnak. Róluk azt szokták mondani, hogy a fától nem látják az erdőt. De én úgy látom, hogy ön inkább az ellenkező gyengeségtől szenved. Ön a burjánzó vad bozóttól nem látja az erdőt. Mert a figyelmét elkerülte az a művészet, amellyel a szerző ezt a szinte megszámlálhatatlanul sok történetet, filozófiai eszme-futtatást, anekdotát, ötletet, ostobaságot egyetlen egységé ötvözi.

AZ EGYIK: Csak azért, mert nem osztom az ön lelkesedését ...

A MÁSIK: Egyébként maga is előfordul a könyvben.

AZ EGYIK: Nocsak, ne mondja.

A MÁSIK: A szerző lépten-nyomon az olvasóval beszélget. Azzal a nyugtalan, nyügös és kritikus olvasóval, aki szüntelenül azt kérdezi, mi végre mindez?

AZ EGYIK: A kérdés csak az, hogy ki kinek megy az idegeire: az olvasó a szerzőre vagy fordítva ...

A MÁSIK: Hiába védekezik, meg fogom győzni. Amit ön összevisszaságnak tart, olyan rafináltan épül fel, hogy az így létrejövő struktúra bonyolultnak tűnik ugyan, de mégis gondosan van felépítve.

AZ EGYIK: Ez nagyon erős állítás, amelyet igazolnia kellene.

A MÁSIK: Kezdjük az orosz babákkal. Az elv egyszerű. Az első figurában benne van egy második, a másodikban egy harmadik és így tovább. Ez egy végtelen regresszus, amely csak gyakorlati okok miatt ér véget, mivel a babák egyébként végül végtelenül kicsik lennének. De ki az első baba?

AZ EGYIK: Vélhetőleg az elbeszélő.

A MÁSIK: És ki ez az elbeszélő? Egyrészt egy szinte mindentudó elbeszélői hanggal van dolgunk, amelynek egy másik hang folyton a szavába vág; ez a szerző hangja, aki mindenféle röstelkedés nélkül az olvasóhoz fordul. Ez vélhetően Diderot maga, miközben az előbbinek nincs neve. Harmadszor aztán Jakab elkezd magához ragadni a szót, saját történeteivel, és ezt az ura is így látja. De még ez sem minden; mert a kettőjük elbeszélésébe további elbeszélők folynak bele, mindegyik a saját hangjával és a saját perspektívájával, és így tovább ...

AZ EGYIK: De a hangoknak ebben a kavalkádjában az ember minden orientációját elveszíti.

A MÁSIK: Ön talán igen, de Diderot nem. Ha jól számoltam, a regényben nem kevesebb, mint kilencvenhét személy szólal meg, mindegyik a maga módján és a maga hangján.

AZ EGYIK: Az ön statisztikája engem hidegen hagy, nekem úgy tűnik, hogy nem én vagyok pedáns, hanem ön.

A MÁSIK: *Touché!* Én nem vagyok ugyan professzor, de a tanult világban az ilyesmit általában *close reading*-nek nevezik. És az ilyen eljárásnak megvan az előnye, ha az író el akarjuk csípni. Mindenesetre itt legalább öt egymásba csomagolt elbeszélői síkkal van dolgunk, de ne higgye, hogy a szerző teljesen önkényesen jár el. Minden zárójelet, amelyet megnyit, valamikor be is zár.

AZ EGYIK: Milyen megnyugtató!

1 Goethe 1780. április 3-i naplóbejegyzése. Nem szó szerinti idézet, éppen a Diderot melletti nagy kiállítás hiányzik.

A MÁSÍK: De nemcsak erről van szó. Tudja ön, hogy mi egy kleini palack?

AZ EGYIK: Nem.

A MÁSÍK: Képzelsen el egy üvegből készült edényt, amelynek nyaka a palack hasába torkollik. Mi történik akkor?

AZ EGYIK: Fogalmam sincs.

A MÁSÍK: Valami nagyon különös. Ebben az esetben nem lehet megkülönböztetni egymástól a palack belső és külső oldalát. Ez egy nagyon érdekes topológiai objektum! Ugyanezt láthatjuk a *Jacques le fataliste*-ban. Több olyan történet van benne, amely az egyik elbeszélői síkból a másikba megy át.

AZ EGYIK: Micsoda szemtelenség.

A MÁSÍK: Szerintem technikai bravúr. Az összes rész olyan pontosan illeszkedik egymáshoz, mint egy finoman kalibrált óraműben.

AZ EGYIK: Megpróbálom tiszteletben tartani a lelkesedését, de azt hiszem, lassan összeza-varodnak a metaforái. Babák, zárójelek, palackok, most meg az óra.

A MÁSÍK: Nem egészen véletlenül; az órának itt tényleg nagy szerepe van. Jakab ura nem tud élni nélküle. Egyébként szerzőnk nagyon jól ismerte az órakészítés technikáját. Gondoljon csak az *Horlogerie*-ről szóló csodálatos táblázatra az *Enciklopédiában*. De miért van az, hogy ön mindig csak e különös regény formális struktúrájáról beszél. Úgy tűnik, a tartalma nem nagyon érdekli.

AZ EGYIK: És ezt ön mondja!

A MÁSÍK: Mert egyébként nem kárhoznátna az én óra-metaforámat. Ennek ugyanis kitüntetett szerepe van a regény filozófiai tartalmát tekintve. De ez túl messzire vezetne. Talán lapoz-gassa még egy kicsit ezt a fatális könyvet. És aztán folytassuk a beszélgetést!

II.

Az önkényről és a fatalizmusról

A MÁSÍK: Emlékszik az órára, amelyet Jakab ura mindig magával hord? Nem véletlenül. A kor teológiai vitáiban ugyanis lépten-nyomon az isteni óraművesről beszéltek, aki mindent értelmesen rendezett el. A deisták úgy képzelték, hogy a teremtő a világot kezdetben felhúzta, és aztán magára hagyta. ... És ezzel már el is jutottunk a filozófiai alapokhoz. Ez az ötlet Spinozára megy vissza; aztán jöttek a predesztináció tanával szimpatizáló kálvinisták, és végül a 18. századi tudomány, amely az ilyen képzeteket materialista módon próbálta radikalizálni. E tudomány képviselői szerint az univerzum determinista módon működik à la Laplace. Ebből a szempontból Jakabnak igaza van, ha mereven, de mégis szilárdan állítja: „minden, ami idelent megesik velünk, jó és rossz, meg vagyon írva odafönt”.² De ha ez így van, akkor hol marad az akaratszabadság? Természetesen Diderot egyik doktrína mellett sem akarja elkötelezni magát. Inkább kineveti mindkettőt. Az ő elbeszélésében éppen a fatalista hivatkozik mindig a szabadságára, és nyúl bele a dolgok menetébe, miközben ura, aki semmit sem akar tudni a cselekedetek és a mulasztások előzetes meghatározottságáról, a személyt passzívna, sőt „automatának” tekinti. Szerzőnk így a vitát lebegésben hagyja, játszik vele, de mindvégig kitart a maga hipotetikus elbeszélésmódja mellett. „Látod, olvasó, [minden] csak tőlem függ. [...] Ugyan ki tilthatna meg nekem, hogy megházasítsam az urat és felszarvazott férjet csináljak belőle? Hogy Jacques-ot elhajóztassam Nyugat-Indiába? Hogy odaküldjem a gazdáját is? Hogy azután mindkettőjüket egyazon hajón visszahozzam Franciaországba? Milyen könnyű is meséket kitalálni?”³ Néhány oldallal később pedig ezt állítja: „Egészen nyilvánvaló, hogy nem regényt írok, hiszen ügyet sem vetek arra, amire a regényíró gondosan figyelne. Aki valóságnak tartja írásomat, talán kevésbé téved, mint az, aki mesének véli.”⁴ Figyeljen a *talán* szóra!

AZ EGYIK: Micsoda zagyvaság! Engem mint olvasót az orromnál fogva akar vezetni.

A MÁSÍK: Nem tagadom. *Tant pis!* Általában ezt nevezik kontingenciának. Vegyük csak Jakab meglehetősen különös szerelmi történetét, amely végigvonul a könyvön, egészen a *happy end*-ig, amely eléggé sajátos. Mert a boldog lezárás a három felkínált befejezés közül csak az egyik, vagyis a szerző nem kínál „végleges ítéletet”. „Fenntartom magamnak azt a jogot, hogy a véleményemet visszavonhassam, mihelyst egy okosabb ember megmutatja nekem, hogy tévedtem.”⁵

2 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, in: uó: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája* / Rameau *unokaöccse*, Európa Könyvkiadó, 1960. 7., majd szó szerint 11. o. Fordította: Bartócz Ilona.

3 I. m. 8. o.

4 I. m. 17. o.

5 „[...] egy héten belül közlöm veled ítéletemet, mely végleges lesz, hacsak egy nálamnál okosabb be nem bizonyítja, hogy tévedtem”. I. m. 244. o.

AZ EGYIK: Ez nem *fair*.

A MÁSIK: És ez még távolról sem minden! Semmitől sem hagyja magát eltéríteni, és az akaratszabadság alapvető kérdésére visszatérve ezt mondja: „Jakab százszor is elmondta: odafent megvan írva, hogy a szerelmi történetek sohasem érnek véget. Látom most, hogy Jakabnak igaza volt.”⁶ És aztán egy utolsó gesztussal a szerző Jakabhoz, saját hőiséhez fordul, és könyvét ezzel a mondattal fejezi be: „Tehát nyugodtan elaludhatsz barátom. ... És ő el is aludt.”⁷ Diderot azon szórakozik, és azzal szórakoztat minket, hogy a metafizika kérdéseit kizsákmányolja és ugyanakkor le is rombolja.

AZ EGYIK: Ez ravasznak tűnik, de nem gondolja, hogy kicsit felületes?

A MÁSIK: Először azért panaszkodik, mert bemutatam önnek a könyv formai komplexitását, és hiányolja azt, amit ön tartalomnak nevez. Aztán pedig csalódással tölti el, hogy ezt a tartalmat nem lehet olyan könnyen elővarázsolni a palackból ...

AZ EGYIK: Na tessék, már megint a palacknál vagyunk!

A MÁSIK: Ön nem akarja belátni, hogy az úgynevezett tartalom egyáltalán nem választható el a formai eszközöktől. Amit ön kaotikusnak tart, az egy pontos kalkulus szerint épül föl. És éppen ez különbözteti meg az irodalmat a filozófiától: a magasabb szabadságfok ...

AZ EGYIK: Az ön zagyvasága.

A MÁSIK: Az ön szerénysége megkímél attól, hogy beleessünk a végleges válaszok csapdájába, és az ön bátorsága lehetővé teszi, hogy felülemelkedjünk a rendszerek nagyképűségein. Olvassa csak tovább a könyvet, és igazat fog adni nekem.

III.

Úr és szolga

AZ EGYIK: Még egyszer elmélyedtem a könyvben, és eközben föltűnt, hogy még egy szót sem szólt a leghíresebb fejezetéről.

A MÁSIK: Tényleg?

AZ EGYIK: Az úr és a szolga vitájára gondolok. Minden e körül a középpont körül forog. Nem tudom, feltűnt-e önnek, hogy az úrnak még neve sincs, mintha nem is individuum lenne? Sőt, a szolgálja egyszer még marionettnek is nevezi. Ezzel szemben a Jacques név elég sokértelmű. Erről a névről Litré ezt írja: „*Jacques bonhomme*, így nevezték gúnyosan a parasztoikat, illetve az egész vidéki lakosságot a 14. és 15. században” – és hogy mit jelent a *jacquerie* [a parasztlázadás] azt biztosan nem kell elmagyaráznom önnek.

A MÁSIK: Brávó!

AZ EGYIK: Gúnyolódjon csak! Büntetésképpen most egy hosszabb idézetet kell meghallgatnia. Jakab már sokadszor szembeszegül ura egy parancsával, és egy hangos veszekedés után ezt mondja: „Az összes nézeteltérésünk és veszekedésünk egész idő alatt abból származott, hogy még nem mondtuk ki nyíltan: ön azt szeretné, hogy én úrnak *szóliksam*, én viszont azt szeretném, hogy én *legyek* az ön ura. ... Odafönt úgy döntöttek, hogy az öné a cím, és én vagyok a dolog birtokában.” – „Ilyen körülmények között neked jobb sorod lenne, mint nekem, és nekem az lenne a legjobb, ha elfoglalnám a helyedet, ha én kerülnék a helyedbe!” Az úr tiltakozna. De hiába. „Tudja ön, hogy mi történne akkor? Ön a címet elveszítené, de a dolgot mégsem nyerné meg. ... És akkor az életünk visszalévő részét arra fordíthatnánk, hogy megvalósítunk egy közmondást.” – „Milyen közmondásra gondol?” – „A szolga az orránál fogva vezeti az urát.”⁸

A MÁSIK: Nagyon vicces.

AZ EGYIK: De nem csak erről van szó. E gondolat politikai jelentősége nyilvánvaló. Ez nemcsak házon belüli veszekedés volt. Diderot azokra a heves összecsapásokra is reagált, amelyek 1753 és 1774 között a király és a parlament között játszódtak le, és Jacques javasolt megoldásában nem kevesebről van szó, mint arról, hogy hogyan lehet megvalósítani a népszuverenitást az alkotmányos monarchián belül.

A MÁSIK: Mennydörgős mennykő! Ön szerint van valami szubsztanciális ebben a frivol értelmetlen fecsegésben?

AZ EGYIK: Ezen a helyen Diderot abba hagyja a füllentést, és a macskát kiengedi a zsákból.

A MÁSIK: Hm.

AZ EGYIK: Itt fejtí ki az úr és a szolga dialektikáját, aminek messze ható következményei lesznek. Gondoljon csak Hegelre! Ő ezt rögtön elolvasta. Már 1807-ben idézi a *Ki gondolkodik absztraktnan* című tanulmányában, és aztán visszatér rá *A szellem fenomenológiájában*: „Az

6 Tartalmi idézet.

7 I. m. 247. o. (A fordítást kis mértékben módosítottam: W. J.) Már a D'Alambert és Diderot beszélgetése című írás is így végződik: „Nos, vajon mi lenne? Különben nekem édesmindegy, lenne ami lenne. Megyek aludni, jó éjszakát.” Denis Diderot: *Válogott filozófiai művei*, Akadémiai Kiadó, 1983. 224. o.

8 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, i. k. 152. o. (A fordítást módosítottam: W. J.)

önálló tudat *igazsága* – mondja – eszerint a *szolgai tudat*. Ez először úgy jelenik meg ugyan, hogy önmagán *kívül* van és nem az öntudat igazsága. De ahogyan az uralom azt mutatta, hogy lényege megfordította annak, ami lenni akar, úgy bizonyára megvalósulásában inkább annak ellentétévé lesz, ami közvetlenül; mint magába *visszaszorított* tudat magába száll majd és az igaz önállósággá változik át.”⁹ És a társadalmi mozgalmak is magukévá tették ezt a gondolatot. Ezt az eszmét természetesen sokkal később Kojève fejtette ki újra.

A MÁSİK: Kojève?

AZ EGYIK: Alexandre Kojève: *Introduction à lecture de Hegel*, Párizs, 1947. Nem ismeri?

A MÁSİK: Arra az öreg sztálinista vakondokra gondol, aki annak idején a *Rive gauche*-on rendezkedett be?

AZ EGYIK: Látom, hogy ön nem tud mit kezdeni a forradalom eszméjével, ellentétben az ön kedvencével, Diderot-val.

A MÁSİK: Kedves barátom, azt hiszem, nagyon leegyszerűsíti a dolgot. Az igaz, hogy a könyvben előrevetül egy fordulat, felőlem nevezhetjük forradalomnak is, habár Diderot a beállítottságát tekintve Mirabeau-hoz közelebb állt, mint Robespierre-hez. De én azt hiszem, hogy nem csak azt sejtette, mi áll az *ancien régime* előtt, hanem azt is, mi fog ebből kisülni ... Tisztelem az ön Hegelét, de azt hiszem, hogy Jacques-ot, a szolgát csak kihasználta a saját történelemfilozófiája számára. Az elméletalkotók általában csak egyszerűsítenek és egyszerűsítenek, ebben áll a nagyságuk. De az irodalom elkerüli ezt a csapdát; az irodalom mindig kibújik az interpretáció hálójából. És éppen ebben bizonyult Diderot nagy mesternek. – Egyébként, ha már belefogtunk a könyv értelmezésébe: szerintem az úr és a szolga vitáját egészen másképp is lehetne értelmezni. Ezt a szerző maga sugallja, amikor tőlünk és magától is azt kérdezi, hogy mi a helyzet az olvasóval. Ki az eljárás ura? A szerző azt szeretné, ha olvasnák, a munkáját a piacra viszi, és a vevője, aki fizet, a megbízója, vagyis az ura. De ebben az esetben is érvényes Jacques kedvenc közmondása: „A szolga az orránál fogva vezeti az urat.”

AZ EGYIK: Mindenesetre csak addig, amíg az olvasónak ez tetszik. Ha elege van belőle ...

A MÁSİK: Akkor úgy beszél, mint ahogyan ön kezdte: „A te Jakabod – mondja – nem más, mint egy rosszul összeállított rapszódia, részben valóságos, részben kitalált adottságokból összetákolva, minden kecsesség nélkül megformálva, és minden rend nélkül megalkotva.” És tudja, hogy az író erre mit válaszolna önnek? „Megadom neked azt az örömet, hogy hamis név alatt feljegyezd azokat a bolondságokat, amelyeket elkövsz. Én ezeken nevetni fogok, de téged ingerelnek a feljegyzéseim. Kedves olvasó, hogy nyíltan beszéljek veled, ketőnk közül nem én vagyok a rosszabb.”

AZ EGYIK: De miért kell, hogy mindig az övé legyen az utolsó szó?

A MÁSİK: Feltehetően azért, mert odafönt így írták meg.

IV.

Az eredetiségről

AZ EGYIK: A modern regény története tehát a *Jacques le fataliste*-tal kezdődik. Ha jól értettem, ezt akarja állítani.

A MÁSİK: Hogy jut ez eszébe?

AZ EGYIK: Így értettem önt.

A MÁSİK: Téved. Az ilyen túlfeszített téziseket átengedem a kritikusoknak. Habár ...

AZ EGYIK: Habár?

A MÁSİK: Most, ahogy mondja. ... Nem lenne teljesen hamis. Ahogy szembeszegül a regénnyel, a megújítása érdekében. Ahogy a regény korabeli műfajával bánik! Felhasználja a mesét, a komédiát, az anekdotát, a novellát, a csavargó-, a kolostor- és a rabló-regényt, a szatírárt, a filozofikus dialógust, a moralizáló elbeszélést, a pornográfiát – úgy, hogy közben mindegyiken túl is lép. Nem riad vissza a kolportázástól, és a következő pillanatban már a legfinomabb hangon tud megszólalni. „Én mindazzal megajándékozom az olvasóimat, amit a regényekből, a régi komédiákból és a művelt társalgásból ismerhetnek”¹⁰ – és mindezt páratlan bravúrral teszi. Diderot az unalom felesküdtöt ellensége. Semmi köze a száraz racionalizmus-hoz, amivel a felvilágosodást általában vádolják. Ő ugyanis nagyon jól tudja, hogy a felvilágosodás „a maga észnek nevezett örületét követi, vagyis az eszét követi, amely gyakran egybeesik a veszélyes örülettel, és amely egyaránt szolgálhatja a jót és a gonoszot.”¹¹

9 Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*, Akadémiai Kiadó, 1979. 105–106. o. Fordította: Szemere Samu.

10 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, 19. o. (A fordítást módosítottam: W. J.)

11 Diderot ezen a helyen nem a „felvilágosodásról”, hanem az „emberről” beszél: „[...] mert az ember csak megy a hóbotja után, amit észnek mondanak, vagy az esze után, ami gyakorta csak veszedelmes hóbot, hol jóra, hol rosszra visz”. I. m. 15. o.

AZ EGYIK: Lehet. De mi köze mindennek a modern regényhez?

A MÁSIK: Hát, ez sem a rációt írta a zászlajára. De én valami másról szerettem volna beszélni, a technikáról, amivel Diderot ezt a „pompás és nagyszerű ételt” elkészíti. Ezzel messze a kora előtt járt. A regény tele van hangjátékokkal. Hajlok arra, hogy azt mondjam: Diderot Hertz és Marconi előtt száz évvel fölfedezte a rádiót.

AZ EGYIK: Abszurdum.

A MÁSIK: A montázs, a film-vágás, a kollázs – tiszta médiatechnika, amiről a kortársai semmit sem tudtak.

AZ EGYIK: Értem. Ön szegény Diderot-ból avantgardistát csinálna.

A MÁSIK: Ez teljesen történelmietlen lenne, mert az avantgárd a kései 19. század találmánya; de ha engem kérdez, ez egy doktriner ügy.

AZ EGYIK: Ki a történelmietlen? Az előbb még azt akarta elhíttetni velem, hogy Diderot megelőlegezte a filmet! Az ön médiaelméleti gondolatai egyáltalán nem imponálnak nekem. Mit jelent az, hogy X. vagy Y. megelőzte a korát? A modernség elődeinek keresésében mindig van valami hisztérikus. És ami Diderot-t illeti, egyáltalán nem volt olyan innovatív, mint ahogy azt ön szeretné.

A MÁSIK: Nem?

AZ EGYIK: Nem. Nagyon is függött a tradíciótól. Állandóan az antikvitásra hivatkozik, Lukianoszt imitálja, Senecát citálja, Ovidiust idézi. Csak úgy nyüzsögnek a Dantéra és az Ariostóra vonatkozó utalások. Diderot felvonultatja Rabelais-t és Montaigne-t, Molière-t és La Fontaine-t, Richardsont és Goldonit ...

A MÁSIK: Az az ötlet, hogy az urat és a szolgát el kell küldeni egy utazásra, Cervantes-től származik. Nem is beszélve Sterne-ről. Mi más a *Jacques le fataliste*, mint a *Tristram Shandy* vagy a *Sentimental Journey* folytatása? Már a kortársai is azt vetették a szemére, hogy a coxwoldi papot plagizálja.

A MÁSIK: Álljunk meg egy pillanatra! Egyrészt Diderot eljárása sokkal komplexebb, mint az angolé, aki inkább az eltérésekkel operál, és nem egy többdimenziós topológiával. És másrészt, szerzőnket kimondottan mulattatta a plágium vádja, amelyet megfogalmaztak vele szemben. Hiszen maga mondja egy kényes helyen: „No és tessék, a második fejezet, mely a Tristram Shandy életéről szóló könyvből van kimásolva: hacsak [...] Jakab és a gazdája beszélgetései a műnél nem előbb láttak napvilágot, és ha Sterne tiszteletes úr nem plagizátor, amit nem gondolnék [...]”.¹²

AZ EGYIK: Nyomorúságos csel. Az ön Diderot-ja mindig ki tud bújni! De az eredetiségből – amit ön annyira csodál – nem sok marad.

A MÁSIK: Az eredetiség fáradságos dolog. Az a művész, aki azt képzei be magának, hogy valami olyasmit kellene csinálnia, amit korábban még senki se csinált, csak szánalmat kelthet. Lehet, hogy ezzel jó pontokat szerez a recenzenseknél, de alapjában véve egy szegény ördög. Diderot nem sokat spekulált. Egy klasszikus, ez minden.

AZ EGYIK: Mit jelentsen ez?

A MÁSIK: Klasszikusnak azt a szerzőt nevezzük, aki nem törődik az előre- és a visszanyúlásokkal, aki szuverén módon túteszi magát az irányzatokon, a divatokon, a függőségeken és az irodalomtudomány tankönyvszerű meghatározásain. A klasszikus a legnagyobb magától-értetődőséggel birtokolja a tradíciót, és rögtön félresöpri azt, amikor nincs rá szüksége. Ebben áll a vitalitása. És ezzel nemcsak a saját kortársait ingerli, hanem a jövőbeli olvasóit is megmenti az unalomtól.

V.

Habent sua fata

AZ EGYIK: Önnek is el kell ismernie, hogy Diderot-t már a kortársai sem sokra becsülték. Egy kicsit belelapoztam a recepciótörténetbe, és hamarosan kiderült, hogy a korabeli olvasó – akit pedig a szerző oly bensőségesen megszólít – sem akart sokat tudni a *Jacques le fataliste*-ről. A segítője, titkára és hagyaték-gondozója, Jacques-André Naigon például így írt róla: „Nem mintha nem lennének benne szép helyek. ... De körülbelül a felével hosszabb a kellenél; túl sokféle történet van benne, amelyek általában nem különösen szórakoztatóak, a kimondott frivolitásuk ellenére sem. ... Ha egy nap megtudnám, hogy egy tiszta és szigorú ízlésű úriember, aki el van kötelezve Diderot emlékének, és ugyanakkor az a véleménye, hogy minden olyan mű, amely nem növeli szerzőjének tekintélyét, szükségképpen csökkenti azt, a túlbuzgóságtól és a lelkesedéstől vezetve Diderot hírneve kedvéért a *Jacques le fataliste* letisztázott változatát egyszerűen tűzbe dobta volna, de Madame de la Prommeraye epizódját mégis megőrizte volna, akkor én ezzel a helyzettel meg tudnék barátkozni. Talán lenne néhány oldal, amit sajnálnék, aminek jó lett volna megkegyelmezni, de hamarosan azt mon-

12 I. m. 245. o. (A könyv persze nem is oszlik fejezetekre.)

danám magamnak, hogy a megmaradt rész valóban az egyetlen, amelyet érdemes elolvasni, és amelyet érdemes volt megírni.”

A MÁSIK: Már megint egy filiszter!

AZ EGYIK: Csak azt mondta ki, amit a kortársak is gondoltak. És nemcsak ők! Még 1875-ben is az *Œuvre complètes* kiadója, egy bizonyos Assézat úr is elhúzza a száját: „Az uralkodó vélemény szerint ez egy piszkos könyv. ... A túlzottan szabad nyelv hozzátartozik Diderot jelleméhez, és ki kell mondanunk, korának társadalmához is, amely – a miénktől eltérően – még nem érte el a végső csiszoltságot. ... A *Jacques le fataliste* hírnevének a legjobban az irodalmi forma ártott. Terjengőssége miatt fárasztja az olvasót.”

A MÁSIK: Professzoros pedantéria.

AZ EGYIK: Ezt Barbey d’Aurevilly-ről, a *Diaboliques* szerzőjéről biztosan nem lehet elmondani. Ő egy egész könyvet írt *contre Diderot*. „Diderot – mondja – a testet öltött polémia, a hangos, gátlástalan közlékenység, egy füstölgő fejből áradó szakadatlan beszédfolyam. Becsukja a szeméit és kinyitja a száját. És innen kezdve nincs megállás. ... Diderot materializmus cinikus, ez a legszörnyűbb benne! A cinizmus abszolút. Szomorú eredmény! ... A posthumus diadala nem lesz hosszú életű.”

A MÁSIK: Csodálkozik az ítéleten? A *Jacques le fataliste* már 1804-ben fönt volt a római tiltólistán, és Barbey jó katolikus volt. Egyébként sohasem tudta teljesen véka alá rejteni a csodálatát a „szörnyű” Diderot-val szemben; dicséri a tüzét, a temperamentumát és a lendületét ... – És még ezen kívül is van valami, amit elsőként ez az intelligens kritikus fedezett föl: azt tudniillik, hogy Diderot a maga hírnevét nem annyira a saját országa olvasóinak, hanem inkább a németeknek köszönhette. A franciák Voltaire-t és Rousseau-t istenítették, de Diderot-val sokáig hadilábon álltak. „A francia szellem – mondja Barbey – Voltaire-rel megáldotta az időbelit; a német szellem viszont Diderot-ból indul ki. ... Diderot a francia géniust kiszolgáltatta a németeknek.” És ebben igaza van. Tudja ön, hol jelent meg először a *Le neveu de Rameau* és a *Jacques le fataliste*, Diderot két mesterműve? Nem Párizsban, hanem Lipcsében és Berlinben. És Goethe maga fordította le az előbbit.

AZ EGYIK: Már megint Goethe!

A MÁSIK: De nem ő volt az egyetlen. Lessing és Schiller is félig titkos kéziratokból fordították németre, a romantikusok, Schlegeltől E. T. A. Hoffmannig, nagyra becsülték, ugyanúgy, mint Ludwig Börne, a jakobinus. És azt, hogy Hegel is támaszkodott rá, ön még nálam is jobban tudja. De még Hegel ellenfelei is – a keserű Schopenhauer és a felszabadult Nietzsche – nagyra becsülték. Az első Diderot-biográfiát pedig, anno 1866, egy német írta: Karl Rosenkranz.

AZ EGYIK: A végén ön teljesen elnémetesíti a maga favoritját.

A MÁSIK: A németek rá is szorulnának. De nem erről van szó. Mára eltűntek azok az ellenségeskedések, amelyekkel sokáig közeledtek Diderot-hoz. Ma már senki sem vitatja a rangját.

AZ EGYIK: Tulajdonképpen én sem. De nem maga volt az oka, hogy Franciaországban oly sokáig alábecsülték? Miért nem gondoskodott róla, hogy a dolgai Párizsban jelenjenek meg?

A MÁSIK: Jó kérdés! A párizsi parlament az első komoly publikációját, a *Pensées philosophiques*-t 1746-ban „szétzúzásra és elégetésre” ítélte, mert úgymond „felháborodást vált ki és sérti a vallást és a jó erkölcsöt”. Egy évvel később a rendőrség lefoglalta a *Promenade du sceptique* című kéziratát. 1749-ben egy *lettre de cachet* miatt letartóztatják! Tudja, mit jelent ez? Nem mondják meg az okát, nincs törvényes bíró, a fogvatartás bármeddig tarthat! Szerencséje volt, csak három hónapot ült Vincennes börtönében. És 1752-ben a cenzúrahivatal bevonja az *Enciklopédia* nyomdakész kézirateit, razzitát tart a könyvkereskedőknél, a királyi tanács betiltja a vállalkozást. Hét évvel később újra betiltják: egy királyi dekrétum visszavonja a kinyomtatására vonatkozó engedélyt. Diderot tovább dolgozik; az utolsó kötet megjelenése után veszi észre, hogy kiadója, Le Breton, aki az *Enciklopédiának* köszönhetően meggazdagodott, a háta mögött brutálisan cenzúrázott. Elég ennyi?

AZ EGYIK: Óvatos volt.

A MÁSIK: Nevezze, ahogy akarja. Egy író, ha nincs hosszú távú stratégiája, elveszett. Ez akkor is ugyanúgy volt, mint ma, még akkor is, ha más okoknak köszönhetően. Tehát most már maga is láthatja, hogy miért van az, hogy a *Jacques le fataliste* – amelyet vélhetőleg 1771 és 1778 között írt – húsz éven keresztül csak néhány bizalmas másolatban, a Grimm-féle exkluzív *Correspondance littéraire*-ben és német fordításban volt hozzáférhető.

AZ EGYIK: Nem akart kockáztatni.

A MÁSIK: És így lemondott a legjobb írásainak publikálásáról. Életének utolsó húsz évében tulajdonképpen hallgatott. Ez – ha meggondoljuk – az irodalomtörténetben egyedülálló eset.

AZ EGYIK: Ön túloz, mint mindig. A *Macbeth*-et 1623-ban nyomtatták ki, amikor Shakespeare már hét éve halott volt.

A MÁSIK: De úgy tudom, 1611-ben mutatták be a Globe Theatre-ben, Shakespeare rendezésében.

AZ EGYIK: Georg Büchner sohasem látta színpadon a *Danton halálát*.

A MÁSIK: De ő már huszonnégy évesen meghalt. Nem, nem, barátom, a mi esetünk más. Képzeld el egy olyan intellektuális sztárt, mint amilyen Diderot volt – mert valami ilyesmi lehetett az ötvenes évekbeli Párizsban –, aki hirtelen eldőnti, hogy már semmi jelentőséget sem fog publikálni. Nem mintha elfáradt volna, épp ellenkezőleg! Sohasem volt termékenyebb, mint az élete utolsó harminc esztendejében: *Rameau unokaöccse*, *Pages contre un tyran*, *Salons 1765–1781*, *Le rêve d'Alambert*, *Le supplément au voyage de Bougainville*, *Entretien d'un philosophe avec la Maréchale de M*, *Est-il bon?*, *Est-il méchant?*, *Entretien entre d'Alambert et Diderot*, *La Religieuse* ...

AZ EGYIK: Hagyja már abba!

A MÁSIK: És ez még nem minden! *La mystification*, egy 1768-ból származó szöveg, tudja mikor jelent meg először? 1954-ben!

AZ EGYIK: A cím beleillik egy hosszú távú stratégiába, ahogy ön nevezi.

A MÁSIK: Erre egy hiú szerző nem lett volna képes.

AZ EGYIK: De egy szerény se.

A MÁSIK: Ő tudta, hogy mennyit ér a zsenialitása, és hogy mivel tartozik az utókornak. És igazá lett. Még a 21. században is olvasni fogjuk azt a titkosírást, amelyet a palackpostájára bízott.

Weiss János fordítása

A fordítás alapjául szolgált: Hans Magnus Enzensberger: *Fünf Unterhaltungen über Jacques le fataliste*, in: uő: *Dialoge zwischen Unsterblichen, Lebendigen und Toten*, Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 2004. 69–86. o.

Irodalom

Elsődleges források

Correspondence littéraire, philosophique et critique, szerk.: Melchior Grimm és Jacob Heinrich Meister 1753–1793. 16 kötet, Párizs, 1877–1882.

Denis Diderot: *Jakob und sein Herr*, aus *Diderots ungedruckten Nachlasse*. Fordította: Wilhelm Christhelf Siegmund Mylius, Berlin, 1793.

I. m. Horst Günther utószavával és kiegészítéseivel, Frankfurt am Main, 1999.

Denis Diderot: *Jacques le fataliste*, Párizs, 1796.

Œuvres complètes de Diderot, szerkesztette: Jukes Assézat és Maurice Torneux, 20 kötet, Párizs, 1875–1877.

Denis Diderot: *Œuvres complètes*. Edition critique et annotée. Szerkesztette: J. Babre, H. Dieckmann, J. Jough, J. Proust és J. Varloot, Párizs, 1975 –

Másodlagos források

Jukes Barbey d'Aurevilly: *Goethe et Diderot*, Párizs, 1880. Kivonatok in: *Der Komet. Almanach der Anderen Bibliothek auf das Jahr 1991*, Frankfurt am Main, 1990.

Jean Catrysse: *Diderot et la Mystification*, Párizs, 1970.

P. N. Furbank: *Diderot. A Critical Biography*, London, 1992.

Johann Wolfgang Goethe: Levél Heinrich Merckhez, Weimar, 1780. április 7. Levél Karl Friedrich Zelterhez, Weimar, 1831. március 9.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Phänomenologie des Geistes*, Bamberg, 1807.

Alexandre Kojève: *Introduction à la lecture de Hegel*, Párizs, 1947.

Pierre Lepape: *Diderot*, Párizs, 1991.

Roland Mortier: *Diderot en Allemagne*, Párizs, 1954. *Diderot in Deutschland 1750–1850*, Stuttgart, 1972.

Jacques-André Naigeon: *Mémoires historiques et philosophiques sur la vie et les ouvrages de Denis Diderot*, Párizs, 1823. Idézve Mortier nyomán (1972).

Karl Rosenkranz: *Diderots Leben und Werke*, 2 kötet, Lipcse, 1866.

Arthur M. Wilson: *Diderot*, London, 1957. és 1972.

A metafizikától a regényig

Szisztematikus igényű széljegyzetek

Enzensberger öt beszélgetéséhez

A *Jacques le fataliste*¹ alapgondolata Laurence Sterne *Tristram Shandy* című regényéből származik. „Vilmos királyunk akként vélekedett instálom, nagyságos uram – szólalt meg Trim –, hogy minden dolog eleve elrendeltetett számunkra a földön; annak okáért gyakorta mondotta volt katonáinak, hogy »minden golyónak megvan a maga cédulája.«² Diderot-nál Jakab legelső megszólalása ez: „A kapitányom [...] azt [...] mondta, hogy minden kilőtt puskagolyó egy bizonyos címre megy.”³ A téma így a totális determináció vagy a fatalizmus.⁴ De ami Sterne-nél csak egy gondolat volt, az Diderot-nál a regény alapjául szolgáló metafizikai probléma.

(I. A metafizikai kérdés: a szabad akarat) Enzensberger elemzéseinek egyik kulcsmondata: „Diderot azon szórakozik és azzal szórakoztat minket, hogy a metafizika kérdéseit kizsákmányolja és ugyanakkor le is rombolja.” A *Jacques le fataliste* a metafizika sajátos irodalommal (regénnyé) váló transzformációja. Kizsákmányolás és lerombolás: a kérdések átvétele és sajátos átalakítása. A szabad akarat kérdése áll az úr és Jakab a könyvön végigvonuló párbeszédének középpontjában. „Hogy mit mondtak? Az úr nemigen mondott semmit; Jakab meg azt hajtogatta, hogy [...] minden, ami idelent megesis velünk, jó és rossz, meg vagyon írva odafent.”⁵ Jakab a fatalista determinációt képviseli, az úr pedig ebben legalábbis kételkedik. A legerősebb ellenvetését néhány oldallal később így fogalmazza meg: „De ha az ember úgy gondolkodik, mint te, akkor nincs olyan bűn, amit ne követhetnének el lelkiismeret-furdalás nélkül.”⁶ Ezzel a szembeállításal Diderot először fogalmaz meg egy nagyon fontos gondolatot: az emberi cselekedetek meghatározottságát tekintve a fent és a lent lévőek egészen másképp gondolkodnak. A lent lévőek kiszolgáltatottak, ők általában parancsokat követnek és hajtanak végre, ezért arra hajlamosak, hogy az élet egész folyását egy eleve elrendelt végzetnek tekintsék. Itt a földön az urak parancsolnak, de a parancsolás egész rendszere is az égben dől el. A fent lévőek a parancsolás tapasztalatából kiindulva a földi élet egészét a szabadság létéhez kötik. De az ő véleményük nem is áll össze határozott elképzeléssé. Szerintük talán van, ami determinált, de a determináció nem lehet univerzális. Az író egy helyen Jakab helyzetébe belehelyezkedve írja: „Azt képzeljük, hogy mi diktálunk a sorsnak; pedig a sors diktál nekünk: és a sors Jakab számára az volt, ami közvetlenül érintette, vagy közel állt hozzá, a lova, a gazdája, egy szerzetes, egy kutya, egy nő, egy öszvér, egy varjú.”⁷ Az író, ha nem is bírálja Jakabot, de rámutat Jakab világgépének hallatlan korlátozottságára: az alul lévőek világgépét nemcsak determinizmus, hanem a hallatlan beszűkültség is jellemzi. Aztán mintha a következő mondatban az elbeszélő egy halvány kritikát is megfogalmazna: „A lova most olyan tempót diktált, amilyent csak bírt a lába, vitte Jakabot a gazdája felé, aki az út szélén szunyókált [...]”⁸ Nem teljesen egyértelmű, de mintha ez a mondat azt sugallná, hogy a ló most a maga szabad akaratának megfelelően diktálta a tempót. És ha a lónak lenne szabad akarat, akkor ezt hogyan lehetne elvitatni az embertől? Az elbeszélő azonban gondosan betartja ezt az álláspontok közötti lebegést.⁹ Egyetlen helyen Jakab mintha nekiállna bizonyítani a maga elképzelését. A bizonyítás most úgy kezdődik, hogy Jakab megismétli a kiindulóponton felvetett tézist: „Minden, ami idelent megesis velünk, jó és rossz, meg vagyon írva odafent.”¹⁰ Aztán két alátámasztó gondolat következik: (1) „Talán bizony kegyvelmed tudja a módját, hogyan lehet kitörölni ezt az írást?”¹¹ Ha valaki vitatni akarná az általános determinációt, akkor annak azt kellene megmutatnia, hogy ezt az „írást” alakítani tudjuk, felül tudjuk bírálni, vagy semmissé tudjuk tenni. De ez a bizonyítás egy konkrét eljárás megadását jelentené, a fátum

1 A mű megírását korábban az 1773 és 1775 közötti évekre datálták; újabban viszont az 1765 és 1784 közötti csaknem húsz évet adják meg a keletkezés idejeként (Diderot 1784-ben halt meg).

2 Laurence Sterne: *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*, Új Magyar Könyvkiadó, 1956. 539.

3 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, in: uó: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája / Rameau unokaöccse*, Európa Könyvkiadó, 1960. 7.

4 A cím magyar fordítása elhibázott: éppen hogy nem arról van szó, hogy minden lehetséges, hanem arról, hogy minden meghatározott. A fordítás már inkább egy etikai vagy morálfilozófiai következményre utal.

5 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája / Rameau unokaöccse*, Európa Könyvkiadó, 1960. 7.

6 I. m. 11.

7 I. m. 31.

8 Uo.

9 Sokan úgy gondolják, hogy Diderot maga is osztotta Jacques fatalista nézetét, és ezt mindenekelőtt a *D’Alambert alma* című szöveggel támasztják alá. (Lásd Denis Diderot: *Válogatott filozófiai művei*, Akadémiai Kiadó, 1983. 225–281.) Én azonban úgy gondolom, hogy a *Jacques le fataliste* végig közvetíteni akar a fatalizmus és a szabad akarat között. A kérdés csak arra vonatkozik, hogy ez hogyan lehetséges.

10 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, i. k. 11.

11 Uo.

fölbomlásztására vonatkozó eljárás megadását. (2) „Talán bizony én lehetek nem én? S minekutána én én vagyok, vajon cselekedhetem-é másként, mint én? Talán bizony lehetek én én meg egy másik? S mióta a világra jöttem, talán bizony volt csak egy pillanat is, amikor ez nem volt igaz?”¹² Most mintha az énbé lennének belefoglalva a determináló erők. Mindenesetre *mindkét* bizonyítás már eleve fölteszi a determináló erők meglétét. Így aztán semmit sem lehet bizonyítani: „Míg két hittudósunk így vitakozott – bár egyetértésre nem jutottak, mint a hittudományban megeshetik –, lassan bealkonyodott.”¹³ A metafizikai viták ugyanolyanok, mint a hittudósok vitái, nem vezetnek semmiféle eredményre, az idő meg csak múlik és múlik. „Elképzelheted, kedves olvasó, meddig tudnám beszéltetni őket e témáról, melyről kétezer év óta már annyit beszéltek, annyit írtak, anélkül, hogy egy tapodtat is előre jutottak volna velem.”¹⁴ És most még csak a könyv hatodik oldalán tartunk, de már be is csukhatnánk, a végeredmény (legalábbis filozófiai szempontból) már a kezünkben van. Egy rövid Enciklopédia-cikkben Diderot ezt írja: „[A metafizika] a dolgok ész-alapjáról szóló tudomány. Mindennek megvan a maga *metafizikája* és a maga gyakorlata: a gyakorlat ész-alap nélkül [...] és az ész-alap gyakorlat nélkül – tökéletlen tudomány.”¹⁵ Vagyis kétféle tudomány van: az egyik a dolgok ész-alapjával, a másik a gyakorlati hasznosságukkal foglalkozik. Diderot nem mondja nyíltan, de egyértelműen érezteti, hogy egy olyan korban élünk, amikor a gyakorlati hasznosság előtérbe lépett, a metafizika pedig veszélybe került. „Kérdezzenek meg egy festőt, egy költőt, egy zenészt, egy matematikust, és kényszerítsék arra, hogy adjon számot a tevékenységéről, vagyis, hogy eljusson a művészetének *metafizikájához*.”¹⁶ A művészek a mesteremberek, akik jól és jobban gyakorolják a mesterségbeli fogásokat, de az ész-alapokról való gondolkodást fölöslegesnek tartják. Szókratész volt így az igazi metafizikus, vagy pontosabban az, aki fölhívta a figyelmet a metafizika jelentőségére.¹⁷ A metafizika háttérbe szorulásának azonban a hasznosság szempontjának előtérbe nyomulása mellett van még egy másik oka is: a metafizika úttévesztése. „Ha a metafizika tárgyat értelmetlen absztrakt kategóriákra, mint tér, idő, anyag és szellem korlátozzuk, akkor egy megvetendő tudomány [...]”¹⁸ Vagyis a metafizika ebbe az irányba haladt, és így értelme eltorzult. Az a kérdés, hogy a szabad akarat problémáját Diderot értelmetlen metafizikai elvontságnak vagy a cselekedetek ész-okának tartja-e, a regény alapján nem dönthető el egyértelműen. Vagy talán azt is mondhatjuk, hogy e két lehetőséggel játszik. Mindenesetre a regény különböző cselekményekből, eseményekből és dialógusokból áll, amelyek háttérben mindig felmerül a szabad akaratra vonatkozó kérdés. Metafizikai tekintetben a regény egy zavarba ejtő kitekintéssel végződik: a cél az, hogy „hogy Zénónnak és Spinozának minél több híve jöjjön a világra”.¹⁹ Diderot ilyen nagyra tartotta olvasói filozófiai műveltségét? Hogy viszonyulnak egymáshoz ezek a koncepciók? És egyáltalán melyik Zénonról is van szó? Minden bizonnyal a sztoa megalapítójáról, akiről viszont alig-alig tudunk valamit. Általában Chrysippust tartják az iskola második megalapítójának. Aulus Gellius ezt írja róla: „A fátumot [...] Chrysippus, a sztoikus filozófia vezetője ilyenformán határozza meg: a fátum a dolgoknak örök és változhatatlan sorozata, és az őt implikáló következmények végtelen során át önmagába visszatérő és azokkal szoros összefüggésben álló láncolat.”²⁰ Spinoza szerint is minden történet az isteni természet szerint kauzálisan megalapozott. „A természet törvényei és szabályai, amelyek szerint minden történik, s az egyik alakból átmegegy a másikba, mindenütt és mindenkor ugyanazok, s ezért az a mód is, amelyen bármely dolog természetét megismerjük, szükségképpen egy és ugyanaz, tudniillik a természet egyetemes törvényei és szabályai szerint való megismerés.”²¹

(II. Az író mint a metafizikai dilemma megoldója?) Diderot az úr és a szolga mellett bevezet még egy szereplőpárost: az elbeszélőt és az olvasót. Enzensberger arra hajlik, hogy ezeket is az úr–szolga viszony mintájára kell értelmeznünk. „Egyébként [...] szerintem az úr és a szolga vitáját egészen másképp is lehetne értelmezni. Ezt a szerző maga sugallja, amikor tőlünk és magától is azt kérdezi, hogy mi a helyzet az olvasóval. Ki az eljárás ura? A szerző azt szeretné, ha olvasnák, a munkáját a piacra viszi, és a vevője, aki fizet, a megbízója, vagyis az ura.” Nem, véleményem szerint az elbeszélő és az olvasó viszonya nem az alá- és fölérendeltség mintáját követi. Az elbeszélő mindig magához ragadja a szót, reflektál az elmondottakra, és közvetlenül

12 Uo.

13 I. m. 12.

14 Uo.

15 *Diderots Enzyklopädie. Eine Auswahl*, Reclam Verlag, Leipzig, 2001. 268.

16 Uo.

17 Bizonyos helyeken a regény erősen emlékeztet a szókratészi dialógusra, lásd Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, i. k. 15. skk.

18 *Diderots Enzyklopädie*, i. k. 268.

19 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, i. k. 247.

20 Aulus Gellius: Attikai éjszakák. Részletek, in: Steiger Kornél (szerk.): *Sztoikus etikai antológia*, Gondolat Kiadó, 1983. 103.

21 Benedictus de Spinoza: *Etika*, Gondolat Kiadó, 1979. 150. (Harmadik rész, Előszó.)

beszélni kezd az olvasóhoz. Ennek kettős célja van: egyrészt nem akarja, hogy az olvasó maradtalanul átadja magát az eseményeknek, de ugyanakkor azt sem akarja, hogy az olvasó unatkozzék. A *Rameau unokaöccse* című művében Diderot az előkelőkről ezt írja: „Mindent elnyúnek. Elbárgyul bennük a lélek, hatalmába keríti az unalom. Jó szolgálatot tesz nekik, aki e nyomasztó bőség közepett kioltaná életüket.”²² Az ilyen és hasonló passzusok nem szabad, hogy arra csábítsanak, hogy az olvasó a szolga, az elbeszélő az úr. Sem az olvasó, sem az elbeszélő társadalmi meghatározottsága nincs rögzítve. Az unalom nem az életformával, hanem az adott szöveggel áll kapcsolatban. A belefeledkezéstről persze Diderot nem beszél, de ő is írt olyan klasszikus regényt, amely „csak” egy történetet mesél el, és abba mintegy bevonja az olvasót. Amikor a regényben az elbeszélő először megszólal, ezt mondja: „Látod, olvasó, máris a legjobb úton vagyok, s csak tőlem függ, hogy megvárakoztatlak-e, mert ha most elválasztom az urat és a szolgálját, ha mindegyiküket olyan úton indítom el, amilyen éppen eszembe jut, akkor te egy, két vagy három évet is várhatsz Jakab szerelmének a történetére. Ugyan ki tilthatná meg nekem, hogy megházasítsam az urat és felszarvazott férjet csináljak belőle? Hogy Jakabot elhajóztassam Nyugat-Indiába. Hogy oda küldjem a gazdáját is? Hogy azután mindkettőjüket egyazon hajón visszahozzam Franciaországba? Milyen könnyű meséket kitalálni.”²³ „Te, olvasó, most talán azt hiszed, hogy ez a csapat nekiesik Jakabnak és az urának, véres csata kezdődik, füttykösök puffannak, pisztolyok döbbenek; bizony csak tőlem függ, hogy mindez megtörténjék, de akkor mi lenne az elbeszélés hűségével? Mi lenne Jakab szerelmének történetével?”²⁴ Mi lenne az elbeszélés vezérfonalával? Úgy tűnik, hogy a regény tárgya egy szerelmi történet elbeszélése, de ezt nem az elbeszélő meséli el, hanem a szolga az úrnak. Mintha a szerelmi történet a regény kötelező tartalma lenne. Közben a szerelmi történetek már mindent elárasztanak: „Versben, vagy prózában írt történeteid mind a szerelemről szólnak; majd minden kedvedre való költemény, elégia, ekloga, idill, dal, eposz, komédia, tragédia, opera egy-egy szerelmi história. Majd minden kedves festményed, szobrod szerelmi história. Mióta csak a világra jöttél, falod a szerelmi históriákat és nem unsz bele.”²⁵ A szerző azonban nem egyszerűen kiszolgálja a szerelmi történetek iránti éhséget, mert ő ezt bizony unalmasnak tartja. „Különbén is gondold meg olvasó, mindig csak szerelmi történetek [...]”²⁶ Az elbeszélőnek ebben a vonatkozásban különvéleménye van: ő unalmasnak tartja a szerelmi történeteket.²⁷ Nem az elbeszélő, hanem Jakab mondja még a könyv elején: „Egy gyerekkel több, nem számít az nekik, majd táplálja őket a jótékonyság. No és ez az egyetlen mulatság, ami semmibe se kerül, a nappal nyüglődéseiért ingyen vigasztalódnak éjszaka [...]”²⁸ De ha az elbeszélő a közönség által elvárt történeteket meséli, az olvasók unatkozni kezdenek. „Most, hogy nem nevettem őket, unatkoznak, mint a kutyák.”²⁹ Milyen mozgásteret van tehát az elbeszélőnek? Az elbeszélő egyszer csak ezt mondja az olvasónak: „Igaz, hogy miután neked írok, vagy le kell mondanom tetszésedről, vagy ki kell szolgálnom ízlésedet, és neked bizony csak szerelmi históriák tetszenek.”³⁰ A szerző tehát azt csinálhat, amit akar, ő a szabad akarat igazi megtestesítője. Vagy mégsem? Ha nem alkalmazkodik az olvasói elvárásokhoz, a vállalkozása könnyen kudarcba fulladhat. A regényből mintha nem lenne egészen világos, hogy Diderot hogyan oldja fel ezt a dilemmát. Talán csak szétbeszéli. A regény fő szövege az állandó elbizonytalanodás állapotában van. A szerelmi történet elbeszélése néha már-már kudarcba fullad. „Ördög vigye a szerelmed történetét! Hát nem ott maradt az óram a kandallón!”³¹ Máskor pedig az úr ezt kérdezi: „No Jakab, hol is tartottunk a szerelmed történetében?”³² Az elbeszélés dőcög, és annyi lesz a kitérő, hogy hamarosan minden összekuszálódik. Végül is a regény végén fogalmunk sincs, hogy az író aláveti-e magát vagy szembeszegül az olvasói ízlésnek.

22 Denis Diderot: *Rameau unokaöccse*, i. k. 281.

23 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, i. k. 8.

24 I. m. 16.

25 I. m. 157.

26 Uo.

27 Másutt Diderot ezeket az érdekes beszélgetési témákat említi: politika, szerelem, filozófia és az irodalmi ízlés. Lásd Denis Diderot: *Rameau unokaöccse*, i. k. 251.

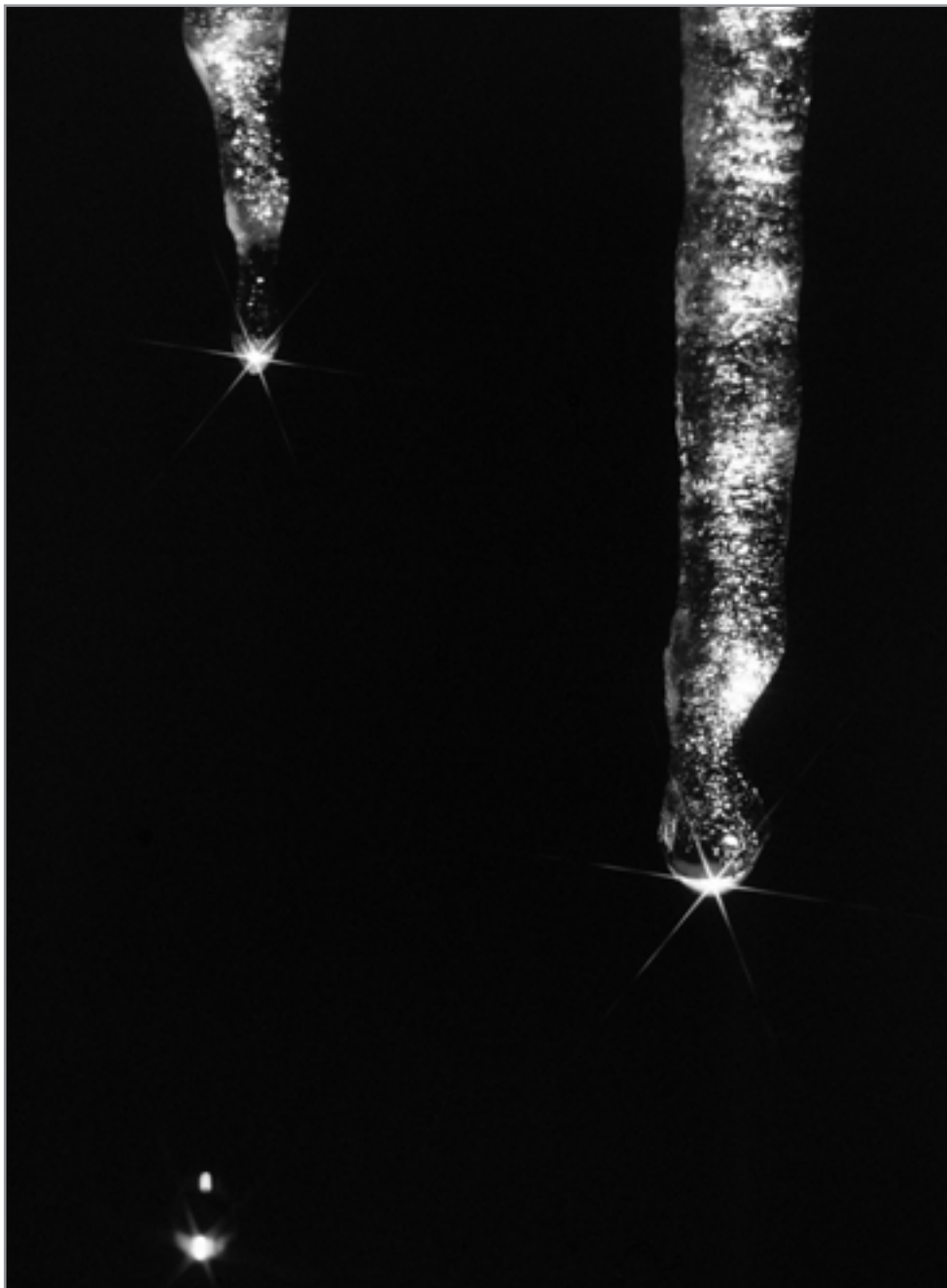
28 I. m. 22–23. o. A szerelem ebben az esetben a testi szerelmet jelenti; Jakab és gazdája egy fogadóban fültanúja volt a házigazda és felesége szomszédban zajló szerelmi életének. Ennek végén a feleség ezt mondja: „Holnap nem merek a szeme elé kerülni.” Erre a férj: „Ugyan miért? Hát nem a feleségem vagy? Én meg nem a férjed vagyok? Hát talán csak úgy semmiért van egy férjnek felesége, meg egy feleségnek férje?” I. m. 23. (De már Sterne is anyja „házasságszerződéséről” beszélt. Laurence Sterne: *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*, i. k. 39.) Mintha már Kant meghatározása vetülne előre: „A nemi közösség (commercium sexuelle); két ember nemi szerveinek és képességének kölcsönös használata (usus membrorum et facultatum sexualium alterius).” Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése / A gyakorlati ész kritikája / Az erkölcsök metafizikája*, Gondolat Kiadó, 1991. 378.

29 Denis Diderot: *Rameau unokaöccse*, i. k. 263. (A fordítást módosítottam: W. J.)

30 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, i. k. 157.

31 I. m. 26.

32 I. m. 8.

(III. Az olvasó szerepe) „Vegyük csak Jakab meglehetősen különös szerelmi történetét, amely végigvonul az egész könyvön, egész a *happy end*ig, amely eléggé sajátos. Mert a boldog lezárás a három felkínált befejezés közül csak az egyik, vagyis a szerző nem kínál »végleges ítéletet.« Diderot zavarba hozza az olvasóit, és ezen a zavaron keresztül konstruálja meg őket. A szabad akarat problémáját így végül az olvasónak kellene megoldania. Az olvasó a 17–18. századi regények kedvelt „szereplője”. De az olvasó néma; Diderot már a regény negyedik oldalán felemelt hangon mondja: „Talán nem akarsz, hogy Jakab folytassa szerelme történetét? Egyszer s mindenkorra közöld már, kedves olvasó, kedvedre van-e Jakab elbeszélése, vagy nincs kedvedre?”³³ Ezt-azt lehet tudni az olvasó ízléséről, pl. azt, hogy a leginkább a szerelmi történeteket kedveli, de azt, hogy *éppen* ez a történet kedvére való-e, azt nem lehet tudni. Pedig ezt már az elején kellene tudnunk, amikor elkezdjük mesélni a történetet. Azt gondolom, hogy Diderot az olvasó megkonstruálásában egy új és eredeti középutat talált. Az *egyik oldalon* áll Cervantes *Don Quijote* című művének olvasóképe. A könyv az olvasó megszólításával kezdődik: „Dologtalan olvasó! Elhíheted, ha nem esküszöm is, azt szeretném, ha ez a könyv, mint elmémnek szülötte, oly szép, oly kitűnő s oly mulattató lenne, hogy tökéletesebb már elképzel-

hető se legyen.”³⁴ Don Quijote maga is egy olvasó, akinek képzeletvilágát nagyrészt a lovagregények olvasása határozta meg. Kedves olvasó (dologtalan olvasó), vigyázz tehát, csak az ironikus-leleplező művekben bízhat. Cervantes az olvasót így közvetlenül beleírja a műbe, miközben ez az általában vett olvasóra vonatkozik, és nem a saját könyvének konkrét olvasójára. A *másik oldalon* található Laurence Sterne olvasóképe, amely egy határozatlan címzett. A regény első bekezdésében szólítja meg a szerző először az olvasót, arra kérve, hogy higgyen neki és bizzon benne.³⁵ Aztán nem sokkal később az olvasót egyenesen visszatartani próbálja: ne fusson előre, ne interpretálja szabadon az elmondottakat. „Engedtessek meg nekem, mielőtt végére járnánk a fejezetnek, óvással fordulnom a nyájas olvasóhoz arra nézvést, hogy egy-két vigyázatlanul elejtett szóból még csak gondolni se gondoljon »házasembernek«.”³⁶ E két szélsőség között Diderot egy kreatív, a cselekmény megkonstruálásában részt vevő olvasó képét szeretné kialakítani.³⁷ Diderot provokatívan zárja le a történetet és fölszólítja az olvasót a folytatásra: „És most abbahagyom, mert amit tudtam, mindent elmondtam neked e két szereplőről. – És Jakab szerelmének története? – Jakab hetvenszer is elmondta, úgy vagyok megírva odafent, hogy ne fejezhesse be történetét, és látom: Jakabnak igaza volt.”³⁸ A maga történetét mindig Jakab mesélte el, de most egyszer csak az elbeszélő nem tud hozzátenni semmit; eddig a történet mindig megszakadt, és akkor az elbeszélő a regényt más elemekkel folytatta. De most egy új helyzet állt elő: nem egyszerű megszakadásról van szó, hanem a befejezés előtt torpanunk meg. Jakab megint arra hivatkozik, hogy ez így van megírva; és ha az elbeszélő ezt elfogadja, akkor nem feltétlenül a fatalisztikus világképpel, hanem csak a befejezhetetlenség gondolatával azonosul. Így nem marad más, mint az olvasóhoz fordulni: „Látom, olvasó, hogy bosszús vagy miatta, folytasd hát a történetet ott, ahol ő abbahagyta, úgy meséld tovább, ahogy kedved tartja, vagy pedig látogasd meg Agathe kisasszonyt, tudd meg a falu nevét, ahol Jakab börtönben ül, látogasd meg Jakabot, kérdezd meg tőle a történet végét, nem fogja kéretni magát, szíves-örömezt mesél neked. Kérdezzesd őt, ez majd elszórakoztatja.”³⁹ Mintha most minden a feje tetejére állt volna: eddig Jakab szórakoztatta az olvasót, és most az olvasónak kellene Jakabot? Ráadásul Jakab mégis csak tud valamit, amit az elbeszélő nem tud? De az olvasó cselekményfolytatása már nem lehet része a regénynek. Mit tehetünk? Feltételezhetjük, hogy az olvasó választ a felkínált befejezési lehetőségek közül. Az elbeszélő szerette volna visszatartani a happy end-es befejezés választásától. De végül is mindegy is, hogy melyiket választotta: a szabad akarata érvényesült, méghozzá egy determinált összefüggésrendszeren belül. „Miód Ciceró a fátumról írott könyvében kijelenti, hogy ez a kérdés igen homályos és bonyolult, azt mondja, hogy ebben Chrysippus, a filozófus sem tudott eligazodni. Szavai így hangzanak: »Chrysippus, bár teljes erejével azon volt, mi módon magyarázhatná meg, hogy egyrészt minden a fátum szerint történik, másrészt bennünk is van valami önálló, ilyenformán belebonyolódott a dologba«.”⁴⁰ Mi is belebonyolódtunk volna a dolgokba? Diderot mintha azt sugallná, hogy ha az élet fátumszerűen meghatározott is, akkor is a fátumnak plurális pályái vannak,⁴¹ és az a művek olvasóin múlik, hogy melyik pálya realizálódik. A metafizikai kérdést így az olvasó eldönti: a fátumon belül létezik a szabad akarat, de nincs olyan kulturális szféránk, amelyben ennek működése ábrázolható lenne. Ez volt Diderot regénybe csomagolt filozófiája.

34 Miguel de Cervantes Saavedra: *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, Magyar Helikon, 1970. 11.

35 Laurence Sterne: *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*, i. k. 9.

36 I. m. 49.

37 Valami hasonlót már Sterne-nél is olvashatunk: „Az író [...] nagyrabecsülésének az olvasó értelme iránt mivel sem adhatja inkább tanújelét, mint hogy barátilag megfélezi véle a dolgot, valamennyit az olvasó képzeletére bízva, a többit pedig megtartva magának.” I. m. 103. De igazából nem építi ki ezt a gondolatot.

38 Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*, i. k. 243–244.

39 I. m. 244.

40 Aulus Gellius: *Attikai éjszakák. Részletek*, i. k. 105.

41 Ennél már Cicero is tovább jutott: „Valljuk meg őszintén: nem rajtunk múlik, éles eszűek vagyunk-e vagy bárgyúak, erősek vagy gyengék. Ám ha valaki ebből arra következtet, hogy nem kívánságunktól függ, ülünk-e vagy sétálunk, az nem fogja fel, hogy miféle következményekkel járnak az egyes jelenségek. Mert bár mind a tehetőségek, mind a lomha észjárásúak előzetes okok folytán születnek ilyenek, akárcsak az erősek és a gyengék, ebből mégsem következik, hogy még azt is eredendő okok szabják és határozzák meg, hogy éppen ülnek, sétálnak vagy valami más tevékenységet folytatnak.” Cicero: *A végzetről*, Európa Könyvkiadó, 1992. 11–12. (Gondoljunk csak vissza Diderot bizonyítására: „Talán bizony én lehetek nem én? S minekutána én én vagyok, vajon cselekedhetem-e másként, mint én?” Denis Diderot, *Mindenmindegy Jakab*, i. k. 11.

VASADI PÉTER

Csönd-beszéd

*Tündöklésben járok
tompán, tudatlan.*

Bárdos László: Feliratok

Csöndes beszéd?
Nem. A szó, szavak
nem megtörik, nem
nyomják el a csöndet.
Egymásnak élnek s éltetik
a láрма szó-torzszülötteit.
... Csöndtől hamvas a
szó – őszibarack.
Érett, szedett, illata
van – föltálalva el ne
fogadd; magad keresd
az ágon, fűben is:
hersegjen fogaid alatt.

Élet a szó, és egyre megy,
hosszú, rövid, csak járja
át a nyílt vagy rejtett
szellemi. Nem hirdeti,
de célja van: formát
akar teremteni. Ha
céltalan, rombol, leront,
ferdít, terel, elárul,
megtagad és annál
inkább, minél ékeesebb.
Se csönd, se szó a csönd-
beszéd. Attetsző, parttalan.
Nincs teste, mégis súlya van.
Hallgat. A legbeszédesebb.

Maga a paradoxia.
A hang, a szó a csönd
fia. De a szó is csöndet
teremt: kicsordul a káoszból
a lét-alakú rend.
És dolga végeztén a szó
a csöndben tisztuló
szó-galaktikák közé merül:
ott vár a kezdet és az űr.
Beszél a csönd, de hangtalan,
teremtéskori hangja van.
Igénél is mélyebb – zene.
Van még, mit meg kell tennie,
utolsóként szó-mag körül.

A csönd-, a szó-, a tett-elegy
a végső lét-vágytól remeg.
Vége a csöndnek nem lehet.
Őriz örök beszédeket.

SZÉKÁCS VERA

Anyámhoz

Negyvenhét év után mintha most
én küldtelek volna második halálba,
kiásatva árva csontjaidat
öröknek hazudott nyugvóhelyükről,
összezúzatva és elhamvasztatva őket,
hogy olyan kevés maradjon belőled,
amennyi egy kis fehér porcelán edényben is elfér,
és így kerülj apám fölé,
akitől elváltál, három évvel a haláloed előtt,
hogy egy új házasság nagyobb poklába juss.
Apám most türelmes szeretetével
visszafogad a földben és az én szívemben.

Az elektronikusan vezérelt krematórium
csontzúzó gépeiről persze
egy szót se szóltak a temetői irodában,
tapintatból, vagy azért, hogy az iszonyat
el ne rettsen az egész művelettől.
Nem vigasz, csak remény:
most, hogy mindez megtörtént veled,
hátha egy-egy parányi részed
mégiscsak fölszállt a végtelen égbe.

Anyámhoz II.

Ami megmaradt belőled, az bennem él,
nem csak az emlékek és a gének,
hanem az ízlés és a habitus,
amit ellestem tőled,
az erős életöröm,
a kemény indulatosság, mely utóbbi
én már jól leplezem.
Járásod, mozdulataid,
felemelt fejed, annyira, hogy
amikor árnyékom egy ház falára vetül,
mintha téged rajzolna körül a Nap.
Hiába volt irgalmatlan kamaszkorom
annyi pimaszsága, aztán
a felnőtt nő makacs és tudatos elkülönülése,
te győztél: már megadom magam.

Nem örököltem tőled
a kétségbeesés látványos rohamait,
az erőt emésztő zaklatottságot,
a határozottság álarca mögötti bizonytalanságot,
mely rossz döntések zsákutcáiba juttatott.

Húsz évvel vagyok öregebb,
mint te voltál a halálod napján,
a lányom lehetnél már, és nevelhetnék,
hogy egyszer végre a jó megoldást válaszd,
és ne mindig a rosszat
egy módszeres önsorsrontó csalhatatlan szimatával.

TÁBORI OTTÓ

Két vers

Hölderlinnel a tengerparton

Ebből a lépésből nem maradt semmi
ebből a lépésből csak hiány fakadt
s az utolérhetetlen végpont titka

Rubin vércsöppök a nap hátán
megdermedt suhintás az ész élén
viszolygó tántorgás a tengerparton
a kiábrándultság félhomályában

A képzeleten gyufaárboc
zsebkendővitorla
a szakadt hágsón
felsebzett combú matrózinás
nyögve kicentizett tenger

Az Amazonas-természetű lélek
cipőfűzőként összegabalyodik
visszaélné bennszülött önmagát

Temetői séta

Dél fele húznak a vadlibaszárnyak,
éjbe hanyatlik a fényhabu nap,
sírva forognak a fák – lila árnyak,
kékszívű felleget föld szele csap.
Gyöngyszemű gyermekek régen alusznak,
égi magány mögött csillag omol,
végjaja hallik egy kései busznak,
jön, ki az ünnepen is robotol.
Görbe kísértet a kis temető,
csont tüdejéből a csend buj elő,
százfele kúszik egy kőszobor árnya,
múlt ködös gondjait hordja élém,
bükkfaszivem falán megfagy a fény,
sorsokat pengetek álmokon állva.

BECK TAMÁS

Színképelemzés

Egyre távolodik tőlem: sapkáját
megfesti a vöröseltolódás.
Zubbonya kék. Pusztulása valószínű.

Ovidius képében

A tények mögül száműzött Isten Ovidius
képében körmöl verseket. A túlparti
Olbiára gondol, ameddig felhatolt a
hellén képzelet. Terra incognitára vágyik,
amit nem érintett még emberi tekintet,
ahol senki sem tiltja el a tűz és víz
használatától. Mint lángok közé hajított
papirusztekercs, zsugorodik azonban
az ismeretlen: járványként terjed Caesar
hatalma, miközben provinciákat harácsol.
A felismerés banalitásától Ovidiust
megrázza a nevetés. Aztán narancsot kezd
hámozni; elvágja ujját és átvérzi
a történelem szövetét.

Apám ideje

Gyurmázik képlékeny személyiséggel. A múltkor
például egy felfegyverzett Messerschmittet formázott
belőlem. Mert a kamaszlét többfrontos háborút
jelent, amelyben az ő tekintete jelentékeny
tűzerőt képvisel: kortárs interakcióim
sorra válnak tőle semmivé, mint találatot
kapott repülőgép testén a szegecselek.

MADÁR JÁNOS

Világ ékessége

Mintha minden
lélegzetet ----
hús tenyeredből
---- adnál.

Állok ujjaid
görbületében
és nézem ----
-----,

hogyan hullámzik
a legszebb
évszak is ----
templomaidnál.

Mert szent és
ezerszer áldott
része lettél a résnek.
Jövendölése

a nagy egésznek.
Világ ékessége,
gyönyörű katlan.
Az egyetlen kincs

kimondhatatlan.
Néma titokra
nyílik a szám. Sírás
és gond nem szól

hozzám. Fölemelem
a csöndet állig.
Hallgatok ---
--- szemedben

az ég magasáig.
Fölöttünk csillag
és felhő haladt.
Fekszünk a Hold

árnyéka alatt.
Roppants meg
-- magadhoz,
mert árva szívünk

éjeket dobban.
Egyetlen létemet
szorítsd véredhez,
szorítsd jobban!

Minden ölelést
reménynek adtál.
Hú karom élén
kipirosodtál.

Szikrázó arccal
reám neved!
Végtelen parazsat
belém temess!

Ha elhagy a láng,
meddig élek?!

Tűzben a tűz,
fényben a lélek.

BURKUS ZOLTÁN

Adagio

túllendülve az éjszaka holtpontján
falba fúródó szótagok kopognak

elkészett minden fontos hang, vissza-
pattan, szorosán összezárul

tucatnyi dimenzió hagymagerezdje
keserű emlékhéjak, hangfüzéren lengve

szobákból szökött meleg időt
dobál szembe a novemberi szél

Isten téved? akkor nem lehet
mindenható – sem, tehát – ez lenne

megnyugtató, a válasz, ha éppen
nem gyulladna fel minden napon

újabb és újabb csipkebokor
mindörökké, értelmetlenül

Világhologram

Istenről fénykép
robbant szét a világban
tartod két kézzel

forgasd bárhonnan
abból a pontból épen
egyben van minden

Karácsony

Nekifeszül a végtelen csöndnek
Húzza a sárban megakadó
Szánkóján rezgő fát Mária
Hátában sorsa lüktet tompán
Téli verőfénybe vakul nyomtalanul
A mindig másként szürkeség
Időkoronggal lecsiszolt hegyek
Acélszálás ronggyal fölmosott ég
A torony szigorú erőterében
Alázattól összedermedő házak

BODA MAGDOLNA

apám utolsó útja

apám halászlevet kért
a kórházban
vittem neki
másnap mentem az edényért
de az ágya üres volt
megijedtem
hazaengedték mondták
a többiek

a hazaúton benézett
egy cimborájához
és kifelé jövet a kerti ösvényen...

apa
ilyen apró léptekkel
nem fogsz soha hazaérni

sejtek

azt mondják a tudósok
hogy hétévente megújulnak a sejtek
pedig bizonyos rebellis sejtcsoportok
tojnak a tézisekre
kis csoportokba szövetkezve
nem felejtenek
csak úgy csinálnak
vannak ilyenek az agyban
a szívben
és itt a térdemen
ez a kis forradás

egy cseresznyefáról
ugrottam le
nagyanyám elé
hogy megijesszem

már nincs se fa
se nagyanyám
csak a forradás

nézem
pont mint egy sírkereszt

M. KÁCSOR ZOLTÁN

A harmadik ajtó

Ajtóim közül a legkedvesebb
a harmadik, min át sem férhetek
házon hagyott hiba ajtót mintáz
pedig nem ajtó: seb az a nyílás.

Olyanok is, mint szájalmas testek:
a ház meg a seb sötétben egyek.
Éppen akkora éjjel a lakás,
mint a falait betöltő suttogás.

Mintha papírt hajtogató kezek
fognák és forgatnák ki a teret,
én pedig átlesnék egy kulcslyukon,
s eltéveszteném, hová tartozom.

Elvéteném: hogy ez a figyelem
nem egy percem, hanem az életem
(sötétben az órák olyan hosszan
nyúltak mindig, amilyenek súgtam).

Fázik kint, aki fázott bent is
az élő tudja csak, hogy meleg sincs
falakon támad az az apró nyílás
a visszaköltözés falakat mintáz.

SZIGETI LAJOS

Kamilla

Kamillás borogatás
gyulladt szememnek, – látok
hajlongani tarka mezőben
szíromszoknyás balett-táncost.

Minden levélkezdemény
borítékolt bimbózó szenvedély,
finom, szárnyasan osztott
fészekvirágzatodtól
lázgörbém felszökne még,
csábít méhfű, zsálya, csombor,
forrtcsészéjű rozsmaring
(nálam harmatozna mind)
ajakosak duzzadt, selymes
szeméremrése visszacsókol
és megindulnak a nedvek.

Vadon gyűjtött virágom,
egynyári szerelmem,
begőzőlve teázom –
elillansz édes illat,
hány szaglószerzet boldogítasz,
te alacsony névértékű
pipitér, orvosi székfű,
Kamilla Chamomilla.

DARÁNYI SÁNDOR

Tömegvonzás

Csak erre a kevésre futja.
Erősebb nálad az anyag.
A szellem vadszóló csalítja
befut, akár egy tűzfalat –

kapaszkodhass bármi magasra
benne, folyton a vakolat
erején múlik, tart-e; vagy ha
meglátnád is a partokat,

aláomlik, s te mennydörögve
zuhannál le, romló tömeg
vonzásában téglára, rögre,
támaszkodva a semminek.

Félálom

Elindul a vakok fele
a fény, elvérzik még a nappal,
és madárijesztő-kalappal
borít mindent az éj tere,

de már a katakomba-hús,
bakkecske-járta fenti réten
a bársonykék igézetében
bolyong az égi hegedűs,

és moco rog az idegen,
az ismerősnek tűnni kába:
se majd, se most, se nemsokára,
se odalenn, se idefenn,

ahol Cicelle vágya Dávid,
a hárfájával csöndes ő,
harmat a húrja, híg eső,
és elkövetne érte bármit.

BENDE TAMÁS

ölel

túl sokat töprengsz a bekövetkezések előtt
hogyan történik és milyen lesz most
éppen a visszatérés a látogatás oda ahol oly
sokáig voltál de jelenleg nem meg hogy bizonyos
összenézések kapcsán mit fogsz majd érezni
lesz-e ölelés mondjuk olyan sokatmondó
ami végül is elárulja hogy most akkor ő is
vagy csak te

és hideget érzel a gyomrodban ha erre gondolsz
az ölelésre vagyis rá ahogy ölel már ha fog egyáltalán
vagyis fogjátok egymást ölelni de hát te el onnan
mielőtt még

és ezért biztosan fájt ő is egy kicsit mert szeretnéd
hinni hogy néha eszébe jutott ahogy neked majdnem
minden este hogy bizonyosan lehetett volna együtt
legalábbis valami például reggeli kávék a gangon
vagy elnyúlós délutánok séták fel a gellért-hegyre
ilyesmik

valószínűleg nem szabadna semmit sem mondanod
az ölelés közben meg utána se nagyon a világért se
akarnád bántani őszinteségi kitöréseiddel amelyeknek
középpontjában természetesen pont ő áll

le kéne szoknod már erről hogy elébe gondolsz
a dolgoknak hogy túl sokat töprengsz és próbálsz
megfejteti az elkövetkezőt de az az ölelés az azért
mégis csak jól esne

KOVÁCS MÁRTON

hiéna

itt a neve a nyelvem hegyén.
az állatkertben hosszan
a szemembe nézett. úgy várt
mint te most. mind a ketten
csak maradékot kaptok.
mikor elvágтам a kezem
és összevéztem az ingem
elvigyorodtál. beletörődnék hisz
csak egy szemét dög vagyok.
a tévében végre magadra ismertél
mikor a tetem körül ólálkodott.
tudod a kedvenc reklámunk után.

egyszer engedtem meg, de
te hamar rákaptál az ízére.
az ismeretlen férfin is az ő
illatát érezted. nem létező
kapcsolatokat sejtettél fél
mondatok, izzadt testek között.
két kézzel mutatsz nyitott
szádra, hogy akkor is értse
ha süket. távoli idegen
nyelven beszél. mikor
elmesélem mit tettél
szégyenled viselkedésed.
a hangsúlyokat direkt rossz
helyre tettem. taglejtéseden
közöny látszott, nem éhség.

távolodunk. délelőttönként az ablakod
alatt álltam, néztem ahogy táncolsz.
most összeadtam azt a négysaroknyi
utat, amit éveken át minden nap
megtettem ezért. ha hegyre mászok
helyette, összesen hatvanegyszer
érhetek fel a csúcsra. utoljára már
nem tudok lejönni.

a halszagot megszokod de nem
szereted. a tőlem kapott karkötőhöz
társítod. hazafele megállunk ebédelni,
pizzát rendelsz. mire elindulunk már
nincs a csuklódon. a szakadékok
tele vannak kiöregedett hűtőkkel,
mosógépekkel, roncsokkal.

a tengerparton eltöltött két óra
után azt kívánom, bár külön
csináltuk volna. de még mindig
fogom sótól kiszáradt kezed.
már az sem érdekel ha a térkövek
közti repedésre lépek.

Jelena

A gáznak eleinte jó szaga volt.
Olyan édes-büdös, mint mikor
nem akar begyulladni a tűzhely.

Az ember kattogtatja
az öngyújtót a gázcső mellett,
de az apró lyukakon át szökő gáz
minduntalan elfújja a lángot.
És az ember orrát megtekeri
az az édes-büdös szag.

Akkor már negyvenhét napja
voltam egyedül és nem tudtam,
Goran hol lehet és milyen nők
combját fogdossa egyenruhában.

Az egyenruha a nőkben soha
nem indít el semmit,
ha előtte nem hallgatták
végig a férfiak elképzeléseit,
miszerint a nők bugyija
rongyosra nedvesedik,
ha egyenruháról van szó.
Engem a tűzoltók hatnak meg,
mint akár annyi más nőt,
akinek, valamikor kislány
korában a fülébe sügták,
s hát ott maradt a fejében,
hogy a nőkre az egyenruha
olyan hatással van, mint
bármelyik férfira
bármelyik meztelen női test.

Talán nem kellett volna.
Talán soha nem kellett volna hagyni,
hogy a dolgok lassú, fontoskodó ütemben
egymásra épüljenek.

Emlékszem, mikor a második gyerekem
született, Goran leitatta az akkor
négyéves Joškát.
Álltunk a konyhában, a vendégekkel,
a gyerek a konyhaasztal lapján
ácsorgott, azt sem tudta,
hová kéne nézzen:
hol tudna elbújni előlünk,
csak nevtünk, s Goran egyre
azt kérdezte tőle, táncol-e,
ha elénekli a nótáját.
A gyerek meg állt,
a konyhaasztal lapján,
nézte az apja arcát,
hátha abból megérti,
igazából mit is akar tőle,
Goran egyre csak mondta neki,
hogy táncoljon,
kap cigarettát,
kap pálinkát,
az asztal tetején táncoljon:
öccse született.

A gyerek nézett rám,
hiába, mert én Goran
elcsukló mozdulatait néztem,
ahogy a pálinkás üveg száját
a gyerek szájába nyomja,
hogy igyon, táncoljon már.
Az meg prüszkölt a körtepálinkától,
marta a torkát, mint a rossz gyerekek,
aki lecsavarja a hipó kupakját és
nagyokat nyel a maró folyadékból.

Sejtettem, valahol legbelül
mindig is sejtettem, a híreket
hallgatva, hogy ezek
a gyerekek nem hülyék.
Pontosan tudják, hogy
a lenyelt kortyok mindegyikével
egyre közelebb kerülnek
a halálhoz és a szemünkhöz.

Emlékszem, mikor Jovankát temettük,
az összes felnőtt csak meredt,
üveges, halszemekkel
a koporsóban fekvő kis fehér testre.
Olyan dermedten feküdt,
csukott szemekkel,
hogy az ember szinte
a tenyerében megérezte
a test ellenállását.

A merevséget.
Amitől nem lehetett volna
azokat a kis kezeket, kis lábakat
behajlítani, kicsavarni.
Az emberek
úgy figyelték a kis halottat,
mintha várnák: szólaljon meg végre,
mondja el, mi van a túlvilágon,
mit lát,
milyen szag van,
hová került,
mialatt ők nem figyeltek.

Mintha az ember összes büntudata
ebben a figyelemben,
a halott megfigyelésében,
bűnbocsánatot nyerne,
s elfeledhetné – maga a halott gyerek is –,
hogy sohasem figyelt rá
senki eléggé,
hiába
kiabált,
toporzékolt,
fetrengett.

Emlékszem, mielőtt lezárták volna a koporsót,
az anyja egyre hívta oda a környékén álldogálókat,
hogy csókolják meg a halottat.
Mintha egy halott gyereket olyan könnyű lenne
megcsókolni.

Az öregekkel mégis más a helyzet,
amikor takarják épp le a fejüket a szemfedővel,
az embernek olyan érzése van,
hogy már megérdemelték a halált,
hogy hát máshogy nem is történhetett volna,
és a lecsukott szemük,
az a rezzenetlen arcbőr

nem olyan félelmetes, mint
egy halott gyerek
teljesen lebénult,
sápadtra keményedett
arcbőre.

És húzott oda engem is Jovanka anyja,
hogy csókoljam meg,
hát köszönjek el tőle.
Emlékszem, becsuktam a szemem,
hogy legalább ne lássam,
mit csinál a szájam,
és úgy csókoltam meg
a kis halott Jovankát.
Mintha egy domború
bádoglepot csókoltam volna.
Lassan felfordult a gyomrom,
lenyeltem minden
előítéletemet és hagytam,
hogy a szájam hülésnek induljon.
A kis halott meg,
meg sem mozdult.
Halottnak a csók, gondoltam,
de az anyja olyan elismerően
nézett rám.
Később, mikor a koporsót
zárták le éppen, láttam, hogy
az anyja integet bele a koporsóba
és kiabálja a csukódó fődél alá, hogy
szia!
szia!,
csak akkor láttam, hogy tényleg,
mint halottnak a csók, pont annyit ért
ez az elismerő tekintet.

Mindegyik anya beleőrül abba,
ha a gyereket koporsóban kell nézze,
amíg a virrasztás tart.
Amíg le nem zárják,
de hiába is zárják le
a koporsó fedelét,
a halott gyerek arcát
és azt a borzasztó
csipkemintát
a szemfedő széléről
nem lehet elfelejteni úgysem.
Ezek az anyák azzal
az utolsó képpel a szemükben
alszanak el
és kelnek fel
minduntalan.

Mert a gyerek hiába hal meg,
utána sohasem történik semmi.
És marad a szívben egy repedés,
a repedésben meg lerakódik a félelem,
hogy akárhány gyereket is szülünk,
az mind meg fog halni.
Ezek az anyák néha
magukra gyújtják a házat,
vagy kinyitják a gázt.

Joška végül lenyelte azt a pálinkát,
de nem tudott táncolni, továbbra sem,
nézett rám, én meg úgy tettem,
mintha nem is látnám.

Aztán valószínűleg
teljesen összecúszott
tekintetének párhuzamosa,
olyan közelre látott csak,
amilyen közelre már nem érdemes,
megindult a konyhaasztal kerek lapján,
kicsi lábai bukdácsoltak,
Goran tapsolni kezdett,
azt hitte a gyerek most már táncol,
a vendégek lassan már szégyellték
az egészet, bár volt,
aki Gorannal tapsolt,
a többiek
rá se néztek a gyerekre,
énekeltek a saját dalaikat.
Bámultam az újszülöttömré,
mellemmel a szájában aludt el,
minden hangzavar és a bátyja
tántorgó tánca ellenére,
mintha még mindig nem lenne
körülvé a világ.
Csak aludt, arcán kifejezéstelenséggel
és legbelül reméltem, nem szülök
több fiút, s Goran ezt a gyereket
nem itatja majd le.

Előtte már negyvenhat napja voltam egyedül,
már megkülönböztetni sem tudtam, mikor
ér véget a nappal és honnan
kezdődnek az éjszakák.
Nem volt több vizem,
csak az üveges borokat nyitottam
egyre-másra ha szomjaztam,
így aztán tizenkét napig
voltam részeg egyfolytában.
Azt hittem a csövekből már
nem jöhet ki gáz,
ahogy hittem,
a vezetékben sem fut már áram,
a telefonvonal is megsüketült.

Talán nem kellett volna hagyni,
semmit sem kellett volna hagyni.
Főleg a második, a harmadik gyereket nem.

Az én apám
fel tudott emelni minden
nehéz bőröndöt a vonatban,
az én apám,
a tenger felé,
sorolta az összes, ablak előtt
szilánkos képpé törő hegynek nevét,
ismert minden folyót,
a Neretvát már a kanyargásáról felismerte,
az én apám vasárnap délután
széthajtogatta keresztbe vetett lábán
az újságot, több egyforma mozdulattal
kisimogatta a papírlapokat,
megsimogatta az összes betűt, a szavakat,

szerette megfejteni az ablak mellett ülve
a keresztretjvényt,
az én apám anyám nyakát csókolta,
ha ebéd után palacsintát sütött neki,
az én apám két kezével,
remegő két kezével építette
föl házunkat, mielőtt
megszülettem volna,
később sirt az ajtó előtt,
hogy lánya született,
leitta magát szégyenében,
hogy nem tudott anyámnak
rögtön egy férfit csinálni.

az én apám,
'71 szeptemberében megbukott
mikroökonómiából
az egyetemen,
ki tudja hanyadjára,
és napokig várta a haza induló
vonatot,
csak itta Zágrábban a söröket,
a pálinkát, nem mert
hazamenni,
félt, a nagyapa léccel
fogja elverni,
az én erős apám félt,
nem mert a vonatra felszállni,
nem tudta a bőröndjét fölemelni,

az én apám,
aki szerette várni,
hogy az első fecske megérkezzen
Afrikából,

az én apám
szeretett nyáron mezítláb járni,
a feje fölé emelni engem,
mint vonatban a bőröndöt,
kezemnél fogva forgatott
a parton, míg én
sikítottam, hogy abba ne hagyja,
az én apám
egyszer sem mondta, hogy
szép vagyok, hogy
jó vagyok,
ha rám nézett,
azzal a két szürkés szemével,
mindig csak hallgatott,
mintha abból a csöndből
meg lehetett volna tudni bármit.

az apámat,
az én erős apámat, egyszer
agyonlőtte
két nevető katona.
az én apámat,
aki fel tudott emelni minden
nehéz bőröndöt,
aki fel tudott emelni engem
a feje fölé és úgy forgatott
körbe-körbe a tengerparton.
többször is próbáltam elképzelni
hogyan is haladt keresztül az én
reszkető apám agyán
az a két golyó.

csak úgy föbelőtték, térdre állítva,
mert

az én apukám
kiverte egy horvát kislány
28 fogát
puskatussal,
és vérzett, ömlött a vér
a puha kislányszájából.

én soha nem akartam
végiggondolni, mit csinált
azzal a kislánnyal,
előtte, utána
az én apám.

végül a pincében
minden nap
végiggondoltam.

A gáznak, annak az édes-büdös gáznak,
eleinte olyan jó szaga volt.

A főzés jutott eszembe,
miközben Goran kiabált rám,
én meg úgy kapaszkodtam a lábamba,
mintha csak ez a forró fül,
ez az égetés tartana meg
egyensúlyomban.

Akkor már három napja feküdtem
egyedül, egy helyben,
lassan eloldódó gondolataimban.
A lelkem cérvékony volt,
a tudóm túl szűk maradt.

A csontjaimról, mintha levált volna a hús,
lassan minden kiabálás, hangos lekurvázás után
azt éreztem, ahogy oldódnak le
izmaim a combcsontomról, egyre csak
tágult egy hajszálér vastagságú rés,
mintha a tenyerét csúsztatta volna be
a rostok közé a jóisten, és mozgatta volna
minden szó után az ujjait,
mintha várhatott volna ettől a lassú benuulástól
valamit: próbáltam
egyre kevesebbet figyelni,
hogy elessek, apró szilánkosra törjenek
a levetkőztetett csontjaim.

Talán óránként
beleharaptam a számba,
mély vájatoskat hagyva széles
metszőfogaimmal, így büntettem
magamban minden gondolatot,
ami még húzott
egyenetlen vonalban,
mint vérmérgezéskor
a szív felé haladó csík,
vissza Goran felé.

álomban néha énekel a fiam
és azt mondja,
szűk neki a sír.
a tüdejét nyomja a föld,
hiába ringatja a sírás,

nem tud a földtől fölzokogni,
nyomja lefelé a mellkasát.

A boltokban nem volt már hús,
a szállítmányokat szétlőtték, az öregek
padlásokon akasztották fel magukat.
Minden piros tető
egy-egy lógó, halott
nagyapát, nagyanyát
takart.
Száradt testük
kötelekre kötve.

Hangosan dobogott a szívem,
mikor az ablakból néztem,
ahogy a nagyanyám,
a mi szemetünkben turkál.
Lassú, nagyon lassú mozdulatokkal.
Goran nem engedte, hogy kimenjek hozzá.
Azt mondta, nekünk is alig van mit enni,
a megmaradt gyerekekre gondoljak,
nekünk kell a hús, nem adhatunk
az öregasszonynak.
Néztem az ablakból, a függöny mögül,
turkált a szemétben, ételmaradék
után kutatva, és nem nézett föl egyszer sem.
Féltem, hogy tudja, ott vagyok
és nézem, végignézem, ahogy
a szemétben étel után kutat.
A szájam magától kinyílt,
de hallgatott. Míg néztem,
nem nézett vissza rám.
Nagyanyám túlélte két világháborút.
És csak ebbe,
ebbe az utolsóba halt bele.

A gáz, az az édes-büdös gáz
az ereimbe bújt.
Körbe keringte a testemet,
oda is eljutott, ahová orvos
még nem nyúlt.
Szétszökött, szétfolyt bennem,
kiszökött a fejem mellett,
a lenyitott lerni ajtaján,
hiába feszítettem, tátottam
nagyra a számat.

Köhögtem, kiszáradt
a gáztól a nyelvem.
Először a két karom zsibbadt el.
Karjaim, ezek a gyerekeket emelő,
sohasem eléggé vékony karok,
egyszerre indultak zsibbadásnak.
Mintha egész életemben
csak körbe-körbe forgott volna minden,
úgy keringett bennem a földgáz.

A két lábamnál fogtak meg,
úgy húztak ki a lerniből,
három nap után.
Ahogy húztak, a bokámnál fogva,
az állam odacsapódott a lerni rácsához,

az ajtaja hátracsapta
fejemet.

Eloldódni.
Arcomhoz egészen közel
nyomni a hajnalt.
Jó lenne újra
vacogni, hideg
levegőtől.
Mintha megint lenne hova,
tovább.
Kétrét hajolni
legyűrt testem fölött.
Látod, Istenem,
mégiscsak erősebb volt
nálad valami.

Az életemet
egy díszített dobozba zárták.
Keskeny csípő,
egészen gömbölyű mellek,
göndör hajam,
nem tudom, a szememnek
milyen színe volt.
Nem látom kívülről magam.
Csak a fiam orrát
kéne
mégegyszer, utoljára
megtörölni.
Miért nem fordultam
hátra?
Kifakult tőle a szemem végleg.

Meddig maradok
itt?

A tangó (magyarul)

I.

A fehér városban, ahol csak a hőmérséklet miatt volt különbség az évszakok közt, hiszen télen a piszkos hó, nyáron pedig a leszálló timföld és a gyárkémények pora tette szürkésfehérré a fákat és a háztetőket, egy őszi napon a konyhaasztalon írtam a fogalmazásórai házi feladatot. Anyu sárgarépat szelt, a sparhelten forrt a víz.

„Apád mindjárt hazaér. Kész vagy már?” Én kétségbeesve rágtam a ceruza nyers ízű végét. Milyen szépet lehet írni egy kitömött fécánról? Csak úgy emlékezetből? „Hosszú nyaka...”, hát nem is olyan hosszú, csak olyan színes ízé. Toll. Tollak rajta. A lába... Mit csinál vele, ha úgylis van egy szárnya. Kettő.

Még van hátra másfél oldal. És üres. Semmi tárgyalás és frappáns befejezés. T.: H.: K.: Tartalom, helyesírás, külalak.

Anyu a sárgarépat a vízbe rakta, a hagymaszagú gőz felcsapott a fedél alól. Valami leves lesz. Milyen jó neki, pontosan tudja, mit kell tenni a bablevesbe. Mit írjak a fécánról? Kellhet fécán a levesbe?

„Csináld már, ne ábrándozz! Apád mindjárt jön! Csak azt tudnám, megint hol van... Meddig vacakolsz? Hogyhogy nem tudsz írni semmit? Például a fécán vadállat. Szárnyai vannak, tehát madár. De ne csak így írd! Ne ilyen tömönnyel. Hát nem tudsz egy mondatot mondani magyarul? Te Úr Isten...! Mi az a paca??? Hogy fogod a tollat? Tépd ki! Kezdd előlről!”

Másolás. A görcsös ököl alatt sercegő száraz papír. Szégyen. Nem tudok magyarul.

Csörgött a kulcs. Apu. Nem tudok magyarul.

II.

Amikor hátranéztem a konyhaajtó felé, egyből láttam, hogy ünnep lesz. Anyu is meglepve tartotta kezében a főzőkanalat. Mint aki ütni akarna, egy váratlan helyzetet elfenekelni, valami olyasmit, ami tisztességes helyeken meg sem történhet. Apu egy szürke dobozzal és egy nagy lapos valamivel lépett be. Látszott rajta, hogy a pillanat örömeire bekapott egy-két féldecit. Anyu a pálinka szagától támadóállásba merevedett. A főzőkanalat még magasabbra emelte, akár a vasútállomáson a forgalmisták, akik egy sípval és egy bottal kívánják feltartóztatni az átrobogó tehervonatot. Apu letette a sálat, a kabátot kigombolta. Odébbtolta a vágódeszkát, és az asztalra tette a szürkéséget. „Megvettem a lemezjátszót!” – közölte diadalmasan.

Lenyűgözve figyeltünk. A doboz kibomlott. Hangszóró lett belőle és egy szürke korong, középen egy csutkával. Zsinór bomlott, apu a konnektort kereste. „Rövid a drót, hagyd abba azt az írást, húzzuk odébb az asztalt!” Anyu zavartan rám pillantott. Húzzuk odébb. Majd kibomlott az a lapos csomag is. Koromfekete korong csúszott ki belőle. Apu olyan gyengéden fogta a két pereménél, ahogy még férfikézben nem láttam addig semmit. Anyu a rég nem látott gyengéd mozdulatra leeresztette a főzőkanalat, és megbűvölten állt. Aztán apám finoman megrántotta a kart és olyan mindent jelentően fontos mozdulattal rakta a korong peremére, ahogy a temetőben állítják a vékony gyertyát a sír kőperemére a szótlanul emlékezők, mielőtt összekulcsolják kezüket.

És akkor egy-két recsenés után egy hegedű kezdett örült szárnyalásba, finoman és mégis idegtépően. Rohant, rohant egyre feljebb a dallam. Talán a fécán repülhet fel így? Amikor már nem mehetett tovább, a zenekar rázendített, de egyszerre. Valami gyönyörű, rángatózó dallam. Ahogy a szív ver, ha valami iszonyúan fáj, és várja a biztosan boldog feledést. Jött a hang, a csoda. Valahonnan. A bútorok álltak körülöttünk, kifényesedve. Minden feszülten hallgatott.

Ültem. A fekete korong csodásan hullámozott, imbolygott, mint valami koromóceán és hangokat adott. Az ablakból beáramló fény máltai keresztet rajzolt a vonagló korongra. Bámultam. Mi ez?

Amikor felpillantottam, láttam, hogy apu és anyu szemben állnak. Apu lesütötte a szemét. Anyu mintha kérdezni akarta volna, csak nem találta a szavakat, és olyan zavarban volt, mint ha házi feladatot kellene fogalmaznia egy kitömött fécánról. Nem értettek semmit a pillanattól, és pontosan tudták, hogy mégis nagyon fontos. Ahogy anyu ott állt papucsban, apu pedig lerúgva a cipőjét, zokniban, mezítláb, a dallam ellágyult. Úgy éreztem, megszűntem számukra. Nem tudom, hogy mertem, de csak kicsúszott belőlem: „Táncoljatok!”

Anyu nyaka megrándult. Apu félrepillantott rám. Olyan tekintettel, mint aki nem is lát engem, csak meglepődötten érzékelni próbálja, honnan jött a hang. Azt éreztem, úgy ülök, mint aki leskelődik. Már nem voltam számukra. Még nem voltam.

Apu felemelte tekintetét, halkán csak annyit mondott: „Szabad?”. Anyu leengedte kezét, kihúzta magát. Hagyta, hogy átöleljék. Arca mosolygott és a tekintete valahová a messzeségbe meredt. Aztán lassan lépni kezdtek, ritmusra, méltósággal, mint akik sohasem ismerték egymást, de mindig is tudták és várták, hogy a másik itt legyen velük. Fordultak. Vissza. Anyu hátrahajolt, mint aki elegánsan megadja a szabadságot társának, hogy elléphessen mellette. Aztán egy másik hajlás, mint aki átadja magát a sorsnak. És lépések. Teljes harmóniában. Akkor is, ha simogat a dallam, és teljes biztonságban, ha ritmust vált. Mintha mindig is ezt csinálták volna. A fekete korong hullámozott, a sűrű sávok a végükhöz értek, egy hajszálvékony csik elragadta a kart, a gép kattant és sercegve elnémult. Nem mertem felnézni. Csak annyit láthattam, hogy apu meghajolt és kezét csókolt. Úgy, ahogy a filmekben. Ahogy nálunk otthon soha senki senkinek. Képtelenség. Mi ez?

Amikor felnéztem, láttam, hogy anyu elpirult. És álltak, mintha nem lenne vége. Mintha sohasem szabadna, hogy vége legyen. Mintha mindig így lett volna. Öröktől fogva, örökké. És mint akik felett senkinek nincs hatalma. Csak annak, aki kikerülhetetlen. Aki mindent tud róluk, amit ők magukról sem. Nézték egymást, de nem a másikat, csak a másik csodáját. Egy pillanat volt számomra a titok. És megértettem – életemben először –, hogy már minden fontos megtörtént, mielőtt lettem. Hogy az idő messze előttem volt. Hogy a titok mosolyog rám, de soha többé meg nem fog szólalni, hiába is faggatom. Csak elkísér. A fekete korong csillogó hullámozása lassult, majd szürke körré vált.

III.

A fekete városban, ahol gyerekkoromban mindenki csak az emlékeit mesélte, édesanyám még fiatal lány volt. A város peremén éltek, a csehországi szakmunkások számára fenntartott sorházakban. Kút az udvaron. Jégverem a sor végén. Csak emlékezett rá, hogy nagyanyám ölbe kapva rohant vele a zuhogó bombák elől a verem lejáratahoz. Remegtek. Nem tudta, hogy ő a félelemtől, nagyanyám a hidegtől. Amikor édesanyja meghalt a tüdőbajban, csak nézte a szekrény tetején a nagy fazék odakészített zöldbabfőzeléket. Soha életében nem főzött zöldbabot.

Az évek teltek, kitanítani nem volt pénz. Öregapám beszerezte a szövőgyárba. Fojtott, kényszertapsviharos évek. Egy nap felbolydult minden. Forradalom valahol. Aztán bizonytalan hetek. Egy reggel munkába indulva megállt a pályaudvar feletti vashídon. A mozdony mögötti három-négy kocsin fűrtben csüngtek az emberek. A forgalmista az izgatott tömeg felé kiáltott: „Csorna és Bécs felé beszállás!”. A mozdony savanyú szagú kormot okádott. Anyu nézte, ahogy az utolsó kocsi ütközőjén kétségbeesetten kapaszkodók eltűntek a váltókon túli messzeségben.

A szövőgyár bejáratánál nagy tömeg fogadta. Félelem és várakozás. „Sztrájkolunk! Aki bemegy dolgozni, azt agyonverjük!” Várt. Félt. Megfordult, hazament. Öregapám a konyhasztalnál ült, maga elé meredve. Anyu megkérdezte: „Mi nem megyünk?” „Menj, ha akarsz!” – mondta öregapám. Anyu maradt. Még azokban a napokban egy szomszédja szólt neki, hogy zsúr lesz a Petőfi utcában.

Anyu a barátnőjébe karolt. Átmentek a vashídon. Hát maradt. Végig az Esterházy úton, a monarchia-kori elszürkült villák közt. A belvárosban befordultak egy sivár utcába. Omladozó barokk ház. Valaha a Form-kocsma, ahol Petőfi első, megjelent verseit faragta bor mellett. A bejáratot régesrég elfalazták. Nem baj, összejövételre jó. Ilyen időkben.

Az emeleten jó meleg volt. Zene. Gramofonról. Lemezjátszónak is hívták már. Divatos slágerek. Rock and roll. Otthon csak a rádió mellett kuporogva merte hallgatni. A luxemburgi adón. Az volt a legjobb. Még ha recsegett is. Vigyázni kellett, nehogy a szomszédok megtudják, nyugati adást hallgat. Egy alacsony termetű férfi lépett közel. Keméni a Banán-dalt kezdte énekelni. A tánc végén megkérdezte anyu, hogy ki volt ez. „A Kerekes Karcsi, a kommunista Kerekes családból, most Ajkán mérnök, de meglógott, mert be akarták választani a munkástanácsba.” A ködös utcán hideg volt. Anyu örült, hogy elkísérik. Ilyen időkben.

IV.

Nem tudtam, hogy rákos. Csak elkeserítő volt, hogy mindig csuklik és kapkod a levegő után. Nehéz volt vele. Mióta anyu a vonat alá ugrott, egyedül küzdött, őrzött. Tudta, szakmát kell adnia. Tudta, hogy vád van bennem. Túrte. Lázadva önmagával és velem.

Egy tavaszi napon – az utolsón – sétálni mentünk. Nem akartam a temető felé menni. Nem voltam elég erős ahhoz, hogy szembenézzek avval, amit ő már tisztán szemlél. Nem hány-

ta a szememre. Jött velem. A belváros sikátorait jártuk, ahol azelőtt soha. Szeretett volna egy sört. Tudtam, hogy van egy kert Szent Hubertuszhoz. Elég vacak hely, de hangulat. Láttam a tekintét, hogy kérdez. Őszinteség kellett. Elővettem a tarisznyámból a dohánypaklit. Kézzelel megsodortam a cigarettát. „Te cigizel??” – kérdezte, és mosolygott. Éreztem, hogy azt az igazságot a legnehezebb bevallani, amit mindannyian sejtünk. Hát elfutott a düh. „Mondd, hogy lettem én? Hogy találkoztatok? Sosem akartam kérdezni.” Tudtam, ha most nem tudom meg, akkor soha. Tudtam, hogy hazudok, mert nem hogy nem akartam, hanem nem is mertem. A sivar udvarban két hangszóró bömbölte a rádió-slágereket. Egyszerre csak megdöbentem: ez egy tangó, a „Féltékenység”. A dallam rángatózott. A sötétben valakik veszekedtek. Alpárian. Vártam a választ. „Tudod, én azt a lányt választottam, akinek szemében megláttam a gyerekem tekintetét.”

Máig nézem magam a tükörben. Arcomon a borotvahab beleül a ráncokba. Milyen a tekintetem? Mikor fogom meglátni?

CISZ

Képtelen vagyok fejben tartani, hogy épp kik élnek a házban, ahol lakom. Túl nagy a jövés-menés. Így van ez a lassan teljesen megvénülő belváros társasházaiban, ahol manapság nem tékozzák el áron alul a megüresedett lakásokat, inkább kiadják őket rövidebb-hosszabb időre addig, amíg ismét be nem gyűrűzik a Nagy Gazdasági Fellendülés, amikor a dolgok majd újra a valódi értékük többszörösét érik. Vagy amíg a városszéli hitelgettókból nem kezd visszaáramlani a tömeg a belvárosba.

Most a fölöttem lévő lakásnak lett új bérlője. Onnan nemrég haltak ki az öregek, és az örökösök most adták ki először, alig néhány hétig hirdették, máris elkelt. Nem tudtam, ki az új bérlő, nem mutatkozott be, ahogy a többi lakás átmeneti lakói sem. Azt az egyet kivéve, aki mégis, igaz, jó pár éve történt már, és ő is csak általános zavart keltett a régi lakók körében, amint beállított hozzánk, egy üveg pezsgővel a kezében, ahogy ez jobb időkben, jobb helyeken szokás volt. Csakhogy a belváros rég nem számított már jobb helynek.

Szóval beköltözött az új lakó, akiről nem tudtam semmit. Sőt, igazából még azt sem, hogy lakóról, vagy inkább lakókról van-e szó, végül is elég nagy az a lakás, akár egy család is elférne benne. Kis idő múlva azonban megbizonyosodhattam néhány dologról. Például arról, hogy a fölöttem lévő lakásban még megvan a zongora, amin az öregek már rég nem játszottak. Most mindennap megszólalt. Mivel abban az időben többnyire otthon dolgoztam, azt is megfigyelhettem, hogy tökéletesen rendszertelenül zongorázik az a valaki, hol délelőtt, de sohasem túl korán, hol délben, hol délután, vagy este, de sohasem túl későn. Vagyis a pihenés szempontjából kritikus időszakban csend volt, és ezt nagyra értékeltem. Mindenesetre ebből arra következtettem, hogy mégiscsak egyedülálló bérlőről lehet szó, mert ezt a sztochasztikus zeneélvezetet családos ember nem engedheti meg magának. A zene általában nem zavar. Még akkor sem, ha újdonsült szomszédom a legváltozatosabb napszakokban mindig ugyanazt a néhány Bach-prelúdiumot játszotta, igaz, nem mindig ugyanabban a sorrendben. Mi kifogása is lehetne az embernek Bach zenéje ellen? Nap mint nap hallgathattam volna ócska kuplékat, sanzonokat, vagy retró diszkó-slágererek átiratait a zongorista életkorától és gusztusától függően. De én a legjobbat kaptam, ráadásul egészen remek előadásban, jó tempókkal, szépen megkomponált díszítésekkel, mint az asztal lapjára borított zacskónyi üveg-golyó, úgy áradtak szét a prelúdiumok. Hogy a zongora meglehetősen hamis volt? Megpróbáltam úgy felfogni, hogy legalább egy igazi zongorát hallok, ami ma már kihalófélben lévő állatfaj, az új mutáns, a sokkal életképesebb digitális zongora belvárosi rezervátumokba szorította vissza őket. Különben sem szeretem, amikor valami annyira párhuzamos, merőleges vagy tükörszimmetrikus, és amikor az oktávban az a tizenkét félhang matematikai pontossággal van szétosztva. Szóval nem zavartak a régi vendéglők léghőjét idéző hanglebegések, a kalapácsok megkeményedett, vagy épp molyrágta filcezése

miatti egyenetlen intonáció, vagy az egyes billentyűk esetében a beállítatlan tompítók okozta zengések és némaságok. Meg lett volna ennek is hangulata. Amivel viszont sehogy sem tudtam megbarátkozni, az egy bizonyos c hang volt a balkézben, aminek akkor, ott, abban az ütemben cisznek kellett volna lennie. De nem lett. C maradt mindvégig, az ötvenedik nekifutásra is, olyan axiómaszerű megfellebbezhetetlenséggel, ahogy a föld kering a nap körül, és nem fordítva. Bach zenéje sokat elbír, azt is, ha szimfonikusok játsszák, és azt is, ha egy fésűharmonika együttes adja elő. Néha, talán, bizonyos hangtévesztéseket is, csakhogy én jól ismertem ezeket a darabokat, mint mindenki, aki egy bizonyos szinten zongorázni tanult, és a fülem sehogy sem volt képes hozzáidomulni ehhez a c-hez. Először csak egy enyhe ejnye, csak egy fejcsoválás, hiszen emberek vagyunk nemde, aztán a bosszúság, hát most már igazán észrevehetné, hogy mi is van abba a nyomorult kottába írva, aztán a düh, ami, éreztem, könnyen gyilkos indulattá transzformálódhat. Egy hang a több száz közül, egy félhangnyi tévesztés, egy fehér billentyű a szomszédos fekete helyett, nem egészen nyolc Hertz különbség a kisoktávban, elhanyagolható semmiségnek tűnik az egész mű vonatkozásában. Hisztéria, mondogattam magamnak, egy férfi ne hisztériázzon! De hát ehhez hasonló semmiségekből épül fel a zene, sőt még ennél is lényegtelenebbekből, amiket adott esetben nem is jelez a kotta, amiket egyszerűen érezni kell, mint a hangok valódi értékét, hogy meddig szóljanak, mikor rövidüljenek, vagy hosszabbodjanak meg alig észrevehetően, hogy meddig tartson a szünet, hogy mely hangok tartoznak össze, és képeznek ívet, és melyeket kell szétválasztani, hogy hol kell lassítani és hol kívánja a mű a gyorsítást, honnan induljon egy trilla, meddig tartson, milyen sebessége legyen és így tovább. És pontosan ezek a jelentéktelenségek teszik naggyá, élővé a zenét, és ezek hiánya miatt hallgathatatlan a kottaolvasó-programok gépzenéje. Ezekhez képest ez előtt a c előtt egy nagy kereszt áll, jól látható helyen, amit a közmegegyezés szerint cisznek kell játszani, itt nincs helye egyéni mérlegelésnek. Éreztem, hogy ez a c lassan lyukat üt a dobhártyámon, és hogy tennem kell valamit, amíg még nem késő. Tekintve, hogy utálok konfrontálódni a lakótársakkal, talán el kellene költöznöm? Mindenesetre sokkal jobb megoldásnak tűnik, mint becsengetni egy ismeretlenhez, és a fejéhez vágni, hogy c-t fog cisz helyett. A postaládába dobott névtelen levél csak egy röpke ötlet volt, bele is pirultam, a fafűlű közös képviselőnkre pedig nyilvánvalóan nem számíthattam. Azért sem fogok elköltözni! Szeretem ezt a lakást, és nem hagyom, hogy egy elűtés elüldözjön innen. Nem maradt tehát más lehetőségem, mint becsengetni és vállalni a nyílt konfrontációt.

Egy zivatart ígérő sötét délután került rá sor. Megvártam, amíg az a-moll prelúdium került sorra, felrohantam a lépcsőn, és megnyomtam a csengő gombját. Az ismeretlen zongorista ügyes zárlatot rögtönzött,

mielőtt felkelt a székben. Minden előzetes zaj, csoszogás, szuszogás, padlóreccsenés nélkül nyílt ki az ajtó. Negyvenes vékony nő állt előttem, köszöntem, udvariasan köszönt ő is. Rövidnadrág, pólóing, alatta trikó (tinédzsermelleit nem fojtotta melltartóba), és azt is megértettem, hogy miért nem hallottam a lépteit, mezítláb járt, szép, gyúrnivaló széles lábfeje volt. Összességében nem az a fajta, aki után megfordulnak a férfiak az utcán. Én sem fordultam volna meg. Most mégis, hogy ott áll velem szemben, azzal a zsigeri természetességével, valahogy zavarba jöttem. Másra számítottam? Nálunk jobbra öregek laknak, akiknek minden energiáját az emésztés fel, hogy ágbogas végtagjaikkal megkapaszkodjanak a hűtlenné lett földi világban. Igaz, a messziről jött bérlők fiatalok, de ők Ausztriában dolgoznak, és gyanítom, hogy egyikük sem tud zongorázni. Annyit azért eldadoztam, hogy az alsó lakó vagyok, kezet fogtunk, bemutatkoztunk egymásnak, aztán rögtön elnézést kért, mondván, hogy biztosan zavar a zongorázásával. Na ez az, amire a magamfajta csak egyféle választ adhat, hogy a legkevésbé sem, dehogyan zavar, sőt, imádom a zongorát. És ez tulajdonképpen így is volt. Nekem kizárólag azzal a c-vel volt bajom. Ekkorra azonban már minden indulat elszállt belőlem, és egészen biztos voltam benne, hogy ez alkalommal nem is fogom szóvá tenni. Behívott, leültünk, megkezdtek a kissé túlűtött vörösbort, amit hoztam, ő alig ivott, nem igazán szereti az alkoholt, mondta. Így csaknem az egész üvegnyi italt én fogyasztottam el (ami időközben nemcsak hogy elérte, de jócskán meg is haladta eszményi hőmérsékletét), aminek az lett a következménye, hogy felajánlottam, szívesen felhangolom a zongoráját, van egy régi hangolókulcsom, egy időben én bütykölttem a rokonság összes hangszerét, egészen addig, amíg valamennyi szépreményű, de átütő tehetséget felmutatni kétségkívül nem tudó unokahúgomból és unokaöcséből ki nem verték a zene szeretetét a poroszos hagyományokhoz hív zongoraedzők. Szomszédasszonyomat láthatóan felvillanyozta az ajánlatom, máris nekiállhatok, közölte. A hangolás a hangszer szemrevételezésével kezdődik. Öreg, rövid bécsi zongora volt, amiben a kifeszített húrokat egyszerű kalapácsmechanika szólaltatta meg. A szerkezetet átvizsgálva megnyugodtam, nem vállaltam olyasmit, amit nem tudok megcsinálni: páncéltőkés hangszer volt ez, vagyis nem kellett attól tartanom, hogy a meghangolt húrok rövid időn belül megereszkednek és újra elhamisodnak. A billentyűzet enyhén kigödrösödött csontborítás – nem sokat gyötörték ezt a hangszert. Meg tudja csinálni? Persze, semmi gond, holnap felszaladok, pár óra az egész.

A következő napom tökéletesen szétfolyt az ujjaim közt. Mindig akkor történik velem ilyesmi, amikor valami határidő nyomorít. Nem írtam egy sort sem, ki se tettem a lábam a lakásból, nem is főztem, ebédre konzerv ízű konzervet ettem. Amikor a szomszédom végre rákezdett a prelúdiumokra, elnyúltam az ágyon, úgy számítottam, pont a fejem felett lehetett a zongora, és arra gondoltam, ha most átszakadna a plafon, szép halált halnék. Ez a gondolat és Bach finom, precíz, hangról hangra építő, a látványelemeket következetesen mellőző zenéje elaltatott. Már késődelután volt, amikor felébredtem, előtte álmodtam is valami zavarosat, amire már nem emlé-

szem. Csend volt a házban, csak az asztalon hagyott, elsötétült képernyőjű laptop hűtőventillátorának suhogása hallatszott. Beletelt egy kis időbe, amire összeállt a hét-köznapokra használt személyiségem. Hirtelen bevillant az ígéretem, kiugrottam az ágyból, vizet fröcsköltem az arcomra, kaptam a hangolókulcsot, zsebre vágtam a húrok elnémitására szolgáló gumikeket, és kettesével szedve a lépcsőket rohantam a szomszédasszonyhoz.

Megbontott egy palack vöröset, amit nekem vásárolt, célzott rá, hogy vette észre, szeretem a bort, remélem, ízlik, tette hozzá. Mindig kínos érzés, ha már az első találkozásakor kiderül az emberről, hogy szereti a bort, ezért úgy döntöttem, hogy ezúttal visszafogom magam. Ez már csak azért sem volt túl nagy lemondás a részemről, mert ez a vörös valami eszméletlen hitvány édes löre volt, amit csak boranfabeták bírnak megvásárolni.

Sietnem kellett, ha nem akartam, hogy éjszakába érjen a hangolás, de mivel nem vagyok igazi rutinos zongorahangoló, lassabban haladtam, mint szerettem volna. Pedig a nő végett gyorsabban is mehetett volna a dolog, nem zavart az állandó fecsegésével, mint a rokonaim annak idején. Mindvégig ott volt, el se mozdult a hangszer mellett, mintha attól tartott volna, hogy ha nem figyel, esetleg kárt tesz benne, de nem szólt egy szót sem, pontosabban nem kezdeményezett beszélgetést, de ha kérdeztem, röviden válaszolgatott. Elmondta, hogy a zongora miatt választotta ezt az albérletet, mert ahol nincs hangszer, oda ő nem megy. Más igényei nemigen vannak, persze a kifizethető lakbéren túl, mert anyagilag nem áll valami fényesen. Ezt kár volt mondania, anélkül is észrevettem a lakás berendezésén. Gyakorlatilag a zongorán és néhány nagyobb bútoron kívül, amit a tulajdonosok hagytak itt, nem sok mindent láttam. Se tévé, se rádió, se trükkös konyhai gépek, de még egy árva könyvet sem láttam szanaszét heverni. Nyoma sem volt annak, hogy ez a lakás valakinek az otthona lett volna, sehol egy virág, egy méces, vagy egy illatgyertya, egyáltalán, semmi jele az életnek, helyette csak fényes tisztaságot láttam. Egy asszonytól, a bennem élő sztereotípiák alapján, mást vártam volna. Úgy tűnt, hogy szomszédomat egyáltalán nem izgatja az otthonteremtés kényszere, inkább valamiféle átmeneti szállásnak tekinti a lakást, és valószínűleg az összes személyes holmija elfért két bevásárlószatyorban. Itt, a középső szakaszban, ahol a legtöbbet játszottak rajta, nagyon megkeményedtek a filcek a kalapácsokon, magyaráztam, emiatt egyenetlen lesz az intonáció, aminek a beállításához sajnos nem értek. Nem baj, felelte, egyáltalán nem zavarja, ha valami nem annyira jólfésült és egyenetlen, van abban valami szépség, ha néhány hang kissé máshogyan szólal meg, mint a többi, csak hamisság ne maradjon, mert az nagyon megviseli. És az a cisz? azzal mi lesz? az nem bántja a fülét drága művésznő? kérdeztem némán, magam sem tudom miért/miből újra feltámadó indulattal. Talán féltékenység volt: én értek jobban a zenéhez, én ismerem a zongorákat; talán szexista sztereotípiák: jobban tetszett az a szereposztás, ahol én voltam a gyámolító, és ő a gyámolított. Megérezhette a tuskéimmet, mert megkérdezte, nem innék-e egy kávé, amire én örömmel mondtam igent, ő pedig végre igazoltan távozhathatott a konyhába. A Bach-prelúdiumos kotta tüntetőleg ott nyújtózott a parkettán, ahová a hangolás megkezdésekor került. Hirtelen arra gondoltam, hogy egyszerre állok

bosszút az előbbiekért, és javítom ki szomszédasszonyom zongorajátékát, mégpedig úgy, hogy ceruzával bekarikázom azt a bizonyos ciszt. Gyorsan kikerestem az a-moll prelúdiumot, és a megfelelő ütemet, abban is azt az inkriminált hangot, ott a balkézben, ami miatt tulajdonképpen itt vagyok. Meglepődtem, hogy valaki már megelőzött, és azt a ciszt már bekarikázta, mégpedig többször is, és nem is ceruzával, hanem tollal, szemlátomást ideges, vastag vonalakkal, épp úgy, ahogy a nap vége felé a fél tucat tökéletesen tehetségtelen tanítványtól idegileg elgyengült zongoratanárnők szokták. Még arra sem jutott idő, hogy a kottát visszategyem a helyére, a szomszédasszonyom máris megjelent a kávéval. A fülénél fogva hozta a bögrét, tálca és egyebek nélkül. Két cukrot tettem bele, remélem, eltaláltam az ízlését, úgy tudom, a legtöbben így isszák, magyarázta. Biztosítottam felőle, hogy stimmel a dolog – kegyes hazugság volt. Tudja, nekem is megvan ez a kotta, jegyeztem meg szórakozottságot színelve, az enyémet is telefirkálta a zongoratanárnő, az egyik darabot annyira, hogy a hangjegyek már jóformán alig kivehetők. Nem az enyém a kotta, hanem Kemalé, a fiamé, válaszolta. Ez meglepett, nem tudom, miért, eddig az valahogy meg sem fordult a fejemben, hogy családja, különösen pedig, hogy gyereke, gyerekei lehetnek. Bólintottam, mint aki most már mindent ért. Különös, kezdtem újra, hogy megtörjem a kínos csendet, hogy egy-egy hang mennyire megváltoztatja az egész darab hangulatát... például ez a cisz... megfigyeltem, hogy mindig c-t üt helyette, látja, éppen itt, pedig be van karikázva rendesen. Tudom, válaszolta mosolygós alt hangján, én karikáztam be. Kemal játszotta így. Gondolom, hogy bosszantsan, mert utált zongorázni szegény, igazából nekem volt elhivatottságom a zenéléshez. Megint csend, vagy mondhatnám úgy is, zenei nyelven, hogy szünet következett, amit azzal töltöttem ki, hogy gyorsan megittam a kávé. Iszonyú volt, életem legrosszabb kávéinak egyike, valami olcsó fáradt instant ízé lehetett, talán még az öregeké volt, amelynek a sok cukor sem tett jót. Odakint már sötétedett, nem akartam sokáig zajongani a szomszédok miatt, behúztam hát, és gyorsan befejeztem a hangolást. Nem lett túl jó, kijöttem már a gyakorlatból. Pár nap múlva át kellene nézni, előfordulhat, hogy némelyik hangolászög megadja magát, magyarázkodtam. Ebben maradtunk. Már az ajtóban voltam, elbúcsúztunk, mindenáron fizetni akart, amit én semmi áron nem voltam hajlandó elfogadni, amikor megjegyezte: a fiam... nem kérdezte, hogy hol van. Ha már így kieroszakolta, nem tehettem mást, rossz előérzeteim dacára megkérdeztem. Nem tudom, válaszolta, azt hiszem, az apjával, valahol Németországban, papírja van róla, hogy

nem vagyok gondos anya, és asszonynak se váltam be, jó, ha tudja.

Másnap, egyetlenegyszer eljátszotta az a-moll prelúdiumot hibátlanul, ahogy kell, ahogy a kottában van, c helyett cisszel, abban a bizonyos ütemben. Nekem játszotta el, tudom, fizetségképpen. De csak egyszer, a továbbiakban visszatért a saját változatához.

A következő két hétben vidéken dolgoztam, ott is aludtam, pocsék munka volt. Alig vártam, hogy újra otthon lehessenek, és a vágyaim közé: fürdés saját kádban, alvás saját ágyban, valahogy belekeveredett már a szomszédasszonyom zongorajátékának hallgatása is. Talán túlzás, ha azt mondom, hogy ez tartotta bennem a lelket egész idő alatt, de azért ez mégsem állt túlságosan távol a valóságtól. Pénteken, késő este értem haza, érthető okból ekkor már nem számíthattam rá. De a hangszer szombaton is néma maradt. Mi történhetett? Lehet, hogy teljesen leeresztettek a húrok, és hamisabbak lettek, mint voltak, olyannyira, hogy vajt fülű szomszédasszonyom inkább nem is játszik rajtuk. Ha ez a helyzet, az bizony totálégés, nincs rá jobb kifejezés. Egész nap figyeltem, hallgattam a fölöttem lévő lakásból jövő hangokat. De túlságosan is vastagok a falak ebben az öreg házban, meg hát a mezítlábas jövés-menés amúgy se hallatszott volna le. Vasárnap délutánig bírtam a bizonytalanságot. Végül is ígértem egy újabb átnézést, hangoláskorrekciót, ez jó ürügynek látszott, hogy ismét becsengessek hozzá. Felszaladtam a lépcsőn, de hiába nyomtam a csengőt, senki nem nyitott ajtót. Már éppen fordultam volna vissza, amikor a másik szomszédom, a hetvenéves Rózsi néni szólított meg a résnyire nyitott ajtaja mögül: ne keresse Andriskám, már nem lakik itt. Hogyhogy? – kérdeztem. Elköltözött. Szólt neki a közös képviselő, hogy ez egy társasház és nem koncertterem, amire ő megsértődött, és elment. Szörnyű volt ez az állandó ricsaj. Bolond egy nő volt ez, elvált, tudta? Otthagya a gyerekeit is, valami töröknek. Milyen asszony az ilyen, most mondja meg, Andriskám.

A szekrényaljából előkotortam a Bach-kottámat. Nem került túl sok időmbe, hogy előhívjam a darabokat, ez is olyan, mint a biciklizés, ha egyszer megtanulja az ember, többé nem lehet elfelejteni. Eljátszottam az a-moll prelúdiumot is, harmadik nekifutásra már egész túrhetően, mondjuk ez a legrosszabb kifejezés, amit egy zenére használhatok, szóval eljátszottam, és harmadszorra már erősen hasonlított is arra, ami a kottában állt, kivéve azt a hangot. A cisz helyett c-vel játszottam.

A jó zene sokat kibír.

Zebra

Csütörtök este beállított hozzám egy kissé leharcolt külsejű, tróger fiatalember, köszönés gyanánt a képembe köhögött, és irdatlan, sáros bakancsával becaplatott egyenesen cseppnyi, félhomályos nappalim közepére. Ezt az idegent, hogy a ragya verje ki, Ivánnak hívták, és a közhiedelem szerint a barátomnak számított. Egyetlen dolog miatt tartottam fenn ezt a meglehetősen zavaró tévhitet: vártam valamit ettől a surmótól. Számomra érthetetlen módon ugyanis szinte bármihez hozzájutott. Eleinte azt gondolná az ember, egy szimpla szájhőssel van dolga, de amikor legközelebb beállít egy alkatrésszel valamelyik Szputnyik műholdról, egy használható második világháborús gránáttal vagy akármilyen más örültséggel, nehéz tovább táplálni vele szemben a mérhetetlen bizalmatlanságot. Iván állítólag elvégzett néhány szemesztert a levéltárosi szakon, ami nem sok nyomot hagyott benne, s azóta igazából semmit nem csinált, a szülei cégében segített be, fénymásolt és levélborítékokat címzett naphosszat.

Egyszer megígérte nekem, hogy megszerzi azt a bizonyos novellát, csak úgy félvállról, foghegyről mondta, mint akinek ez csak egy csettintésbe kerül, pedig én már régóta kerestem mindenhol, és lehetetlen volt hozzájutni. Egon Coloschvarinak hívták a szerzőt, ami nyilván az álneve volt, a valódi nevével kapcsolatban több legenda is keringett, de egyiket sem tartottam semmire. Sosem olvastam tőle semmit, csak hírek jutottak el hozzám róla, de az embernek nincs mindig szüksége közvetlen benyomásokra, hogy valaminek a rajongójává váljék. Az egyik barátom például, akit egészen más okokból utáltam, mint ezt a retkes Ivánt, egy reggel felébredt, és ahogy kinyitotta a szemét, azt mondta, Azerbajdzsán. Attól a pillanattól kezdve nem tudott másra gondolni, csak Azerbajdzsánra, és mérhetetlen, őrjítő vágy fogta el Azerbajdzsán iránt. Korábban semmi köze nem volt Azerbajdzsánhoz, azt sem tudta, eszik-e vagy isszák, valószínűleg rossz viccnek tartotta volna, ha Azerbajdzsán létezésével traktálják, most meg paff! Azerbajdzsán-mániás lett, kőkemény Azerbajdzsán-megszállott. Mindent felkutatót, ami Azerbajdzsánról felkutatható volt, egyetemi professzorokkal konzultált, bejárta a legkomolyabb könyvtárakat, szétböngészte a világhálót, mindent fenekestül felforgatott Azerbajdzsánért. A barátnője, mert volt neki egy ragacsos hajú, rosszfogú, nimfomán barátnője, eleinte csak röhögött rajta, később lefeküdt néhány gyanútlan, pipogya közös barátjukkal, de a fickó nem vett észre semmit. A csaj engem is le akart teperni egyszer, már a combom közt nyúlka az asztal alatt, míg a pasasa épp Azerbajdzsán ásványkincseiről szónokolt nálam, a konyhában, az asztalon egy üveg ötvenkettes barackpálinka, valójában hetvenes. Végül, mielőtt mind rusnya részegre ittuk volna magunkat, szép diplomatikusan kipenderítettem őket a lakásból. A történetnek nemsokára keserű vége lett, a fickó elveszítette a munkáját, elitta a pénzt, amit az azerbajdzsáni útjára gyűjtött, a nő kidobta, néhány hónapra nyoma veszett, aztán visszakönyörögte magát a csajhoz, és soha többé nem ejtette ki a száján annak a bizonyos kaukázusi országnak a nevét.

Az én esetem Egon Coloschvarival persze nem hasonlítható ehhez a sztorihoz. Az igaz, hogy sosem olvastam még tőle semmit, pedig túvé tettem mindent, hogy legalább egy rövid-prózáját felleljem valahol. Amit itt-ott írtak róla, nagyon megfogott, és ott volt az a történet, állítólag a legjobb novellája, az volt a címe, hogy Zebra, és egy asszonyról szólt, aki egy táskával a kezében elindult otthonról, és eljutott egészen az úttestig, ahol át akart kelni a zebrán, de olyan nagy volt a forgalom, hogy nem léphetett az úttestre, nem lassítottak a kocsik, és az asszony nem moccanhatott, csak állt ott, és meg-meghajolt a forgalom huzatában, várta, hogy előbb-utóbb lesz egy rés, vagy akad valaki, egyetlen autós, akinek nem olyan sürgős, aki mondjuk csak úgy autóba ült, de nem kell sem munkába mennie, sem a szeretőjéhez, sem kórházba, hanem csak úgy furikázni ment egyet, és neki nem számít az a fél perc, amit elveszít, ha átenged egy gyalogost, talán egy öregember, egy nyugdíjas, aki horgászni indul vagy horgászásból jön, nem is fogott semmit, csak úgy relaxált, nézte a vizet, amiben egy árva hal sincs, sőt talán még horgászni sem tud, csak úgy tesz, mintha – na de ilyen autós nem akadt egyetlen egy sem, az asszony, a táskával a kezében – régmódi, rongyos textilszatyor volt, sok éve, mérhetetlenül sok éve kapta az anyjától karácsonyra, és egyáltalán nem tetszett neki, de azóta mindenhova magával cipelte, és bárhova ment, fogorvoshoz, az éjjel-nappaliba, bankba vagy az állatmenhelyre, mert oda, az állatmenhelyre gyakran benézett, régi vágya volt hazavinni egy kutyát, de sosem tudta rászánni magát, végül mindig visszakozott, mert mi lesz, ha nem tudja a gondját viselni, szóval bárhova ment, és mindegy volt, hova megy, mert mindenhol várakozni kellett, leült vagy csak úgy megállt valahol, a táskát pedig letette egy székre vagy az ablakpárkányra, és nézte, mintha ez lenne a legfőbb dolga az egész életében, ezt a táskát nézni, amit az anyjától kapott valamikor, és csak annyit mondott rá, kösz, és azóta nézte,

egyfolytában, mindenhol, kivéve itt, most, mikor csak az autókat tudta nézni, ezt a felfoghatatlanul, megszámlálhatatlanul sok autót, amelyek mind ugyanolyan sebesen száguldottak el előtte, és nem juthatott át a túloldalra, pedig ott volt a zebra, ott volt, mígnem ez a zebra lassan, embertelen lassúsággal, de mégis, mégis kopni kezdett –, az asszony a táskával a kezében lassan elkezdett felkészülni rá, hogy hamarosan lekopik, most már csak az volt a kérdés, vajon mi lesz hamarabb, a zebra eltűnése vagy az a valószerűtlen pillanat, hogy akad egy egészen parányi, egészen kicsike rés a forgalomban, egy kis lassulás, és ráléphet végre az úttestre, a zebrára.

Ennyit tudtam a szövegről, Egon Coloschvari kisprózájáról, de sejtettem, hogy nem ez az egész, akik írtak róla, sejteti engedték, hogy sokkal több van benne, el kell olvasni, máshogy nem juthatunk hozzá a lényegéhez. Persze arra is gondolhattam, mert az ilyesmit nem lehet, sosem lehet teljes bizonyossággal kizárni, hogy ez a novella, a Zebra című kispróza egyáltalán nem létezik, sosem írták meg, és minden róla szóló szöveg pusztán fikció, irodalmi játék, teljesen bezápujt agyú irodalmárok perverz humorának a terméke, és talán maga Egon Coloschvari, az összes többi nevével együtt, sem több délibábnál, irodalmi fata morgánánál, amin lehet élvezkedni, meg lehet bénán poénkodni, de igazából nincs, és nem volt sosem, és hiába forgatjuk fel az egész világot, sosem bukkanhatunk a nyomára. Csakhogy ez az Iván gyerek rendesen összekavarta a fejében ezeket az alamuszi gondolatokat, amikor aznap, csütörtök este, beállított, és a kezében megsárgult könyvlapokat láttam, azonnal hevesen kalapálni kezdett a szívem, és majdnem a számra tolt a név, Egon Coloschvari, de igyekeztem hűteni magam, hogy ez lehetetlen, ez képtelenség, és minden korábbi mértéket meghaladóan gyűlöltem az Ivánt, azt a sima kölyökképet, az elálló fülével, a homlokán a kisfiús pattanásaival, mire ő csak annyit mondott, kell-e nekem ez a bizonyos anyag, így nevezte, *anyag*, ilyen alpári módon, ilyen lekezelően, figyelmen kívül hagyva a szenvedélyemet, mint pontosan ismert, mivel, s ez már saját utálatos, ám talán még megbocsátható gyengeségem, beszámoltam neki erről a fájdalmas viszonyról, ami Egon Coloschvarihoz kötött.

Iván kegyetlenül tudott valaki képébe nézni, szinte már csak az hiányzott, hogy beleköpjön, amikor látja, hogy az a másik szenved, s csak arra áhítozik, hogy kielégítsék a vágyát, hogy hagyják magára az örült boldogságával, amibe talán belegebed, de ez ilyenkor ugye teljesen érdektelen. Iván mulatni akart kiszolgáltatottságomon, mivel a magafajtaéknak nem juthat osztályrészülni semmilyen igazi öröm, egyes egyedül a káröröm keserű kelyhét ürítgethetik, és abból aztán szívesen lefetyelnek, mint a veszett sakálok. Ünnepejük meg ezt a nagyszerű étét, mondta a gyerek pökhendien, a kezében lebegtetve a könyvlapokat, valószínűleg úgy tépte ki valahonnan, s már ezért is szét tudtam volna marcangolni, hogyhogy csak úgy kitepte, hogy volt képes megtépezni azt a könyvet, hogy süllyedhetett ennyire mélyre. Ahhoz azonban túl gyenge voltam már ekkor, hogy szemrehányásokat tegyek neki, sóvárogva bámultam csak a kezét, és próbáltam kerülni a tekintetét, mert akárhányszor találkozott az enyémmel, kibírhatatlan fájdalom hasított a koponyámba. Egyszer csak arra ocsúdtam, hogy öltözködöm csöppnyi előszobámban, Iván pedig csak ismételteti, mint valami zilált fohászt, hogy a Kipling kávézóba megyünk, s még ez a szó is, Kipling, olyan gyűlöletesen otrombán hangzott a szájából, hogy egy csomó erőm elszívárgott tőle. Mindazonáltal olyan hűségesen követtem, mint egy kis öleb, akár porázt is köthetett volna rám. Egy idő után azonban feltűnt, hogy rossz irányba megyünk, azt mondta ugyanis, a Kipling kávézó, ahol én még sosem jártam, és sosem hallottam hírét, a Z. utcában van, mi viszont közben ugyancsak messzire jutottunk a Z. utcától, és egyre csak távolodtunk, s végül, valahonnan, egy rémületesen nagy köd mélyéről megkérdeztem, mért erre jövünk, ha a Z. utcába akarunk eljutni, mire Iván, egyik kezében a könyvlapokat lobogtatva, a másikban egy cigarettával hadonászva ingerülten rámszólt, hogy mit vagyok úgy berezelve. Igazából még sosem láttam ilyen agresszívnek. Bár talán nem volt az mégsem, csak érzékenységem, pillanatnyi sérülékenységem miatt éreztem ezt a megnyilvánulását aránytalanul agresszívnek, miközben csak a szokásos hanyagságával mondta, amit mondott. Hamarosan egy lakásban kötöttünk ki, fényes volt, tele díszekkel és lámpákkal, narancsszínű berendezéssel, nem voltak székek, csak mindenhol babzsákok és aerobiklabdák, és egy álmos képű lány csatlakozott hozzánk, narancsszínű arca volt, a haja sötét, színes fűrtökkel, az öltözéke szedett-vedett, és nem nagyon szólt egy szót sem, nem vette figyelembe sem Ivánt, sem engem, pedig Iván mindent megtett, hogy magára vonja a figyelmét, egyfolytában szólongatta, Annának hívta, pedig Iván tudtommal senkit nem szokott a nevével nevezni, inkább csak úgy szokta mondani, te, figyelj már, vagy még ennyit sem, mintha eleve mindenki csak az ő szavát lesné. Ahogy mentünk az utcán, ez az elfuserált trió, Iván egyre csak dumált, levegőt is alig vett, de én lihegtem helyette eleget – megint csak ezt tudom mondani, ezt a kutyás hasonlatot –, mint egy kóbor eb.

A Kipling kávézó a Z. utca egyik robusztus épületének a hatodik emeletén volt, Iván lépcsőzni akart, de Anna lehurrogta, talán ekkor szólalt meg először, érdes, szétcigizett, fűlsértően ocsmány hangja volt, míg felértünk, két szál cigit is elszívott, és még ki sem nyílt a lift-

ajtó, de éreztem, borzalmas helyre jöttünk, és egyre inkább valamiféle lázadó hangulat fogott el ezzel az Iván nevű trógerrel szemben, aki azt hiszi, bármit megengedhet magának, csak mert, nem is tudom, mért, talán, mert a szüleinek van némi nyamvadt pénze, de hát szúrják fel maguknak a pénzüket, fulladjanak meg tőle, attól még ez a szarszájú nem tehet azt, ami abban a formátlan fejében kiötlődik. A gyanúm pedig gyorsan beigazolódtott, a Kipling kávézó förtelmes helynek bizonyult, levegőtlen, kuplerájszagú, dőzsölős lebuji, ráadásul tele volt vér-lázítóan rosszul öltözött, magukat kisisteneknek képzelő öreg hapsikkal meg banyákkal, akik úgy tartották a kezükben a cigarettát, ahogy a hatvanas évekbeli giccsfilmekből tanulták, és olyan zsiros volt a szemüvegük, hogy nem tűnt nekik fel, ha a vázának mesélték a rém kínos vicceiket. Iván nagy mellénye persze itt mutatkozott csak meg igazán, peckesen lépdelt át a kávézón, s már kezdte, ez kicsoda, az kicsoda, és biccentgetett feléjük, a rongyrészes giccs-alakok felé, akik persze egyetlen pillantásra sem méltatták. Az állítólagos törzshelyéhez vezetett bennünket, egy kicsike asztal volt, jellegtelen, mint az összes többi, egy nyomorult préselt-fa asztal, letőredezett szélekkel, és reménytelenül kényelmetlen székekkel, és Iván egyfolytában mesélt, a körülöttünk ülőkről, hogy ez meg az melyik filmben, és melyik kiadónál, és melyik ügynökségnek, az egyik például, akit Montanának nevezett, régi jó cimborája, hatalmas művész, kipróbált mindent, végigturnézta néhányszor a világot a dzsesszzenekarával, de most visszavonulni készül, hogy könyvet írjon, már lehet tudni, hogy a könyve legalább kilenc hónapig fogja vezetni az eladási listákat, addigra meg éppen megírhatja a következőt. Iván ezt széles mosollyal mesélte, és már csak az hiányzott, hogy arról kezdjen fecsegni, melyik nőket ismeri ebből az elit társaságból, hogy kit mikor ketyyintett meg, de ebbe nyilvánvalóan nem kezdhetett bele, Anna jelenléte miatt, hisz végig minden Annáról szólt, csak őmiatta volt minden, még ha ezt Ivánról nem volt is könnyű elsőre leolvasni, mert a kikezdhettelen gög egy pillanatra sem távozott az arcáról, és talán Anna képébe is a legszívesebben beleköpött volna. Egy óvatlan pillanatában azonban elkövette azt a hibát, hogy a könyvlapokat, azokat a bizonyos megsárgult lapokat, amiket egy ismeretlen könyvből téphetett ki, vagy talán így szerezte meg, kitépve, ez már megfeythetetlen maradt, és igazából semmit nem számított, tehát a könyvlapokat, amiket eddig végig a kezében szorongatott, letette maga elé az asztalra, és közben mindenfelé kalandozott a tekintete, mintha olyan sok mindent láthatott volna a füstös, sötét kávéházban, és miközben arról humorizált, hogy a Kipling kávézót sokan csak Kuplung kávézónak becézik, én ugrottam, elragadtam a könyvlapokat, s mikor Iván észhez tért, a pofájába vigyorogtam, keserű, sápadt vigyor lehetett, gyötört, gyűrött, ostoba vigyor, ő csak összevonta a szemöldökét, de nem vette vissza, hagyta, hadd menjek el, a kezemben a kincsel.

Szinte öntudatlanul támolyogtam a Kipling kávézó asztalai között, neki-nekiütődve egy-egy vendégnek, mind ugyanúgy reagáltak, a férfiak teátrálisan felmordultak: nohh, a nők meg finnyásan sikkantottak: héjj, ez a jelenet vagy tucatszor lejátszódott, mire kiszédelegtem a teraszra, ahonnan rengeteg háztetőt láttam, s a háztetők között mindenféle méla fényeket, mintha kis fénygömbök ereszkedtek volna felfelé, egyre csak feljebb, körbevették a házakat, a templomokat, és fogalmam sem volt, honnan jönnek, és hova mennek, talán valami ünnepséggel lehetett odakinn, ami persze a Kipling kávézó vendégeit egy cseppet sem érdekelte, két férfi kint cigizett ugyan a teraszon, de olyan áthatolhatatlan, odaszáradt, züllött gög volt az arcukon, hogy képtelen voltam megszólítani őket, s valószínűleg úgysem válaszoltak volna. A kis fénygömböktől csak még jobban szédülni kezdtem, vissza kellett mennem a kávézóba, legalább oda, ha már ki, a fénygömbök közé, az ismeretlen ünnepbe nem. Nekidőltem a pultnak, a szemem elé emeltem a lapokat, és lassan, betűnként leolvastam Egon Coloschvari nevét, majd a címet, Zebra, de attól tartottam, s e miatt az érzés miatt egyszerre szégyelltem magamat és mulattam magamon, ha még többször elolvasom, el fognak fogyni a betűk, felfalom őket, eltűnnek, s marad az üres sárga papír. Most mindenesetre ott volt nálam a történet, végigpergettem a lapokat, igen, ez kétségkívül az egész történet, az egész Zebra című novella, az elejétől a végéig, s most végre megtudhatom, mi az, amitől megismételhetetlen. Ivánt már nem láttam sehol, Annát sem, csak az egyenpásasokat és egyendámákat, s ekkor felbukkant a pultos, egy vékonyka felsőtestű, de otromba pocakú, körszakállas kölyök, első réműletemben gin tonikot rendeltem nála. Mikor elém tette, kotorászni kezdtem a zakózsebemben a pénztárcám után, s a könyvlapokat a pultra helyeztem. Nem, a tárcámat nem hoztam magammal, de közben felhajtottam az egész pohár gin tonikot, s a pultos kölyök maga felé fordította a lapokat, és olvasni kezdte az Egon Coloschvari-novellát. Bámultam, de már nem kerestem a pénzemét, és akkor a kölyök kéjszóvarán azt mondta, hagyjam itt nála ezt a novellát. Felháborodottan felhorkantam, még legyintettem is egyet felé, ahogy kell, és otthagytam, mert hirtelen az eszembe jutott, merre kell menni a lift felé.

J. K. mint eszme

A fiatal J. K. ébredés után a fürdőszobába ment elintézni néhány fontos dolgot, de amikor a tükör elé állt, elszörnyedve vette tudomásul, hogy nincs arca. Vagy a foncsorozott üveglap vakult meg, vagy álmomban felejtettem az arcomat, gondolta.

Kint esett az eső.

Nyomorúságában, mit volt mit tennie, leült a fürdőkád szélére. Szívesen tenyerébe eresztette volna arcát, de nem volt arca. Megpróbálta eljátszani a testhelyzetet, de csakhamar rádöbent: keze sincs. Idegességében hátracsúszott, és a kádba pottyant. Jól megütötte a fenekét, de az mégsem sajtzott bele a fájdalomba. Furcsa, gondolta J. K., fájnna kellene, majd rögvest hozátette: egek, seggem sincsen!

Kint esett az eső.

Odakint apró esőcseppek permetezték a földet. A fiatal J. K.-nak eszébe jutott, miért is jött ide be. Pisálnom kell. Szerencsétlenségére azonban csakhamar arra is rá kellett ébrednie, hogy a vizeléshez szükséges kellékek közül is csak az ingert sikerült megőriznie.

Kint esett az eső.

Kint esett az eső, és J. K. úgy vélte, az lesz a legjobb, ha kimegy egy kicsit sétálni, és elrendezi a gondolatait. Sajnos, erre is képtelen volt. Nem volt lába. És ahogy így töprengett, ábrándozott, de jó lenne sétálni egyet, egyszer csak az esőcseppek alatt találta magát. Ez lehetetlen, hűledezett, hogyan kerülhetek az utcára, ha nincs lábam, és hogyan lehet az, hogy érzem az eső illatát, amikor nincsen arcom, és rajta orrom, és honnan tudom azt, hogy minden járókelő, aki elhalad mellettem, rám köszön, amikor szemem sincs, és fülem sincs, és hogyan láthatnak ők engem, amikor egészébe véve nincs testem?!

Kint esett az eső.

J. K. hazaérkezése

A fiatal J. K. félálomban a régi családi szobatikörhöz lódította az eszeveszetten csörgő órát. Nyomban felébredt. Nem tudta, vajon a házbeliek hallották-e a zajt, reménykedve, hogy mégsem, óvatosan kimászott az ágyból. Lábujjhegyen a fakeretes üveghez ment, és végighúzta felületén ujjait. Teljesen épnék tűnt, simasága is sértetlen maradt. Megkönnyebbülten lehajolt, és felemelte az órát. Ketyegett, csak a mutatók visszafelé forogtak. J. K. enyhén megrázta, hasztalanul. Majd elviszem az órasmesterhez, gondolta, és fejét csóválva letette az órát a tükör előtti kisszekrényre. Lehunyta szemét és hüvelyk- és mutatóujjával lágyan megdörzsölte szemhéját. A rituálévá alakult rövid szemhéjtorna mindig segített.

Felfrissülés után felhúzta a szék támlájára kikészített inget és nadrágot, majd felkötötte nyakkendőjét. Futásban készített magának két kétszersültet, megvajazta őket, kávét főzött, és iratait rendezgetve, megreggelizett. Belebújt fekete lakkcipőjébe, magára öltötte zakóját, és egy papírra ráfirkantotta: „Estére érek csak haza.” Az üzenet alatt egy irkafirka jelezte a nevét. A kijárat ajtóban jutott eszébe az óra. Egy pillanatra megtorpant és hátranézett. Mindegy, majd holnap, gondolta. Bedobta az aktatáskát az anyósülésre, megfordította a slusszkulcsot, és elillant a hivatalba.

Nem volt meghatározó neve szakmai körökben, de különösebben nem is érdekelte a bürokrácia, még az előléptetés lehetősége sem támasztott benne ambíciót. Akkor érezte magát igazán boldognak, amikor egyedül hagyták könyveivel, lemezeivel és festőalbumaival. Rendszeresen írt, mégsem igyekezett írásait leközzöltetni valamelyik lapban. Borzongott a gondolattól, hogy alkotásai idegen művek mellett szerepeljenek, meg nem is érezte magát eléggé eredetinek ahhoz, hogy eszme-futtatásait a világ elé tárja. Leginkább azonban mégiscsak környezete reagálásától tartott. Elképzelni sem merte, milyen kényelmetlen helyzetbe kerülne, ha szülei esetleg magyarázatot kérnének tőle, vagy ha egy reggel valaki az összes munkatársa előtt felolvassa a napi sallangoktól lecsupaszított érzelmeit, a másokhoz való alkalmazkodási kényszer terhétől mentes véleményét a körülötte lévő világról. Mit szólna az irodavezető? Hogyan viselkednének a többiek? Valószínűleg jót szórakoznának rajta, ő pedig zavarban lenne. Semmi szüksége nem volt ilyen kellemetlenségekre, főleg, mert maga sem volt biztos lejegyzett gondolatai helyénvalóságában.

Annak ellenére, hogy csupán néhány éve kezdett el dolgozni, gyakran már a nyugalmaztatásáról ábrándozott. Órákon át képes volt önfeledten fantáziálni a kényelmes öregkorról. Nincsenek elvárások veled szemben, nem kapsz leveleket, nem hívnak telefonon, az utcán nem szólít le senki, befolyásod elvesztésével azonban arányosan megnő szabadságod, mert nem az a valódi szabadság, ha neked nincs szükséged másokra, állította, hanem az, ha másoknak nincs szükségük rád. A volánnál ülve is hasonló dolgokon elmélkedett, amikor a villanyrendőr váratlanul színt váltott.

– A kurva életbe! – kiáltott fel J. K., és hirtelen lefőkezett.

Néhány másodperc kellett neki ahhoz, hogy visszanyerje lélekjelenlétét. Fellelegzett, de nyugalma nem tartott sokáig, csakhamar bosszantani kezdte, hogy ilyen sokára vált át a szemafor. Annál is inkább, mert más irányokba közlekedő járműveknek már többször zöldet jelzett. Szentségelve csatlakozott a mögötte felsorakozott járművek vezetőinek tiltakozó sípolásához. A szirénára könyökölve éppen azon morfondírozott, mivel magyarázza majd késését a munkahelyén, amikor egy középkorú férfi dühösen megkopogtatta az ablaküvegét. J. K. leeresztette az ablaktáblát, és rekedten kiszólt:

– Parancsoljon!
– Normális vagy?! – förmedt rá az ismeretlen alak. – Meddig gondolod lezárva tartani a közlekedést?!

– Tessék?! – meredt leszólítójára J. K. – Nem én tehetek arról, hogy az átkozott pirost nem lehet levakarni onnan! – mutatott a villanyrendőrrre.

– Te idióta! Most is zöld van!

J. K. fölpillantott a szemaforra, és mosolyogva széttárta karjait.

– A színvak anyádat! Ha nem indulsz el ebben a kibaszott minutumban, a gyerekeimre esküszöm, nyomban kiráncigállak ebből a múlt századbéli tragacsból, és világraszóló csúfot üzők belőled!

J. K. megszeppenve nézett végig a mindenre elszánt idegenen. A lehetőség, hogy összetűzzön vele, eszébe sem jutott. Nem szólt semmit, csak bölintott, és beindította járművét. Az útkereszteződésben nagyot tekert a volánon jobbra, azonban gépkocsija továbbívelt egyenesen. A többi járművezető jó reflexének köszönhetően kerülte el az ütközést. Megrökönyödve vette tudomásul, hogy majdnem autóbalesetet okozott. Leginkább mégis az nyugtalanította, hogy elveszítette uralmát autója felett. A jármű önkényesen viharzott az úton. J. K. minden tőle telhetőt megpróbált, hogy megzabolázza, mindhiába, közben kétségbeesetten vette tudomásul, hogy már a munkaideje is elkezdődött. Idegességében egész testében viszketni kezdett, rühes ebként fészkelődött ülésén. Jobb lett volna ma ágyban maradnom, állapította meg csüggedten.

A várost már jócskán elhagyta, mikorra sikerült némileg megnyugodnia. A kocsiiban előkotorászott egy régi kazettát, betette a magnóba, és a kellemes zene hallatán belesüllyedt ülésébe. A nyitott ablakon keresztül kedvtelve nézte a pipacsokkal övezett út mentén elterülő búzátáblákat, megmosolyogva a kalászos közt olykor felszökkenő őzet vagy vendyulát. Hosszasan figyelte a bárányfelhők közt vonuló madarakat, a széles folyón átívelő hidról megsodálta a napfényben tündöklő víztömeget.

Dél körül az autó felett beborult az ég. Villámlott, mennydörgött, és csakhamar zuhogott is az eső. J. K. feltekerte az ablaküveget. Előrehajolt, és a szélvédőn kacskaringózó vízjáraton keresztül bámult maga elé. A semmiből tűnt fel előtte a tehergépkocsi. Teljes gőzzel jött vele szembe. Ösztönösen megrántotta a kormánykereket, és autója az utolsó pillanatban kitért a hatalmas kamion útjából. Visszairányította gépkocsiját az útestre, és még mindig reszketve az izgalomtól, ráhajtotta fejét a volánra. Csak miután kissé lecsillapodott, akkor gondolta át, mi is történt valójában. Felemelte a fejét, és kegyetlenül rátaposott a fékpedálra. Az autó változatlanul suhan tovább. Lehetetlen, csodálkozott. Újra megpróbálta átvenni az irányítást járműve felett, sikertelenül. Tehetetlenségében visszakézből meglódította kedvenc rajzfilmhősének a szélvédő előtt himbálózó szőrmását, és hátradől az ülésen. Rezignáltan nézte a felszakadozó felhőzet mögött halványan zöldellő magaslatokat a messzeségben.

Késő délutánra járt, amikor a kopár domboldalok közt egy takaros házat pillantott meg. Gondolkodás nélkül rátaposott a fűre, és a jármű, félkört rajzolva az aszfalton, megállt. Miután magához tért az izgatottságtól, kiszállt a járműből, kinyújtóztatta tagjait, az autót az út szélére tolt, majd az épület felé vette az irányt. Már messziről látni lehetett a bejárati ajtó felett elhelyezett táblát, amelyen a következő felirat állt: VÁNDORFOGADÓ. Bement. Szűkös helyiség volt, négy asztallal és egy söntéssel, amely mögött egy fiatal hölgy állt.

– Jó estét! – köszöntötte J. K.

A nő bölintott.

Szendvicset, kávé és egy üveg ásványvizet rendelt, és útbaigazítást kért a mosdóba. Visszatértekor helyet foglalt az egyik asztalnál. Rákönyökölt a kockás abroszra és tenyerébe hajtotta fejét. Hamarosan megjelent a nő a megrendeléssel. A vendég elé tette a tálcát, meghajolt, és szó nélkül eltűnt. Furcsa teremtés, gondolta J. K. Csendben elfogyasztotta a szendvicset, felhörpintette a kávé és megitta a vizet, majd gondosan megtörölte a kezét, és újra a söntéshez ment.

– Elnézést, lehet innen telefonálni?

A nő megrázta a fejét.

– Szobát esetleg adnak ki?

A válasz és a válaszadás módja is megegyezett az iméntivel.

– Akkor a viszontlátásra! – mondta J. K., egy papírpénzt tolt a hölgy elé, intve, hogy a felesleget tartsa meg borraivalónak, és kiment.

Beült a kocsijába, és megpróbálta beindítani. Eredménytelenül. Nem tudta, mitévő legyen, egy árva lélek sem volt a láthatáron, attól a pincérnőtől pedig feleslegesnek tűnt bármilyen segítséget kérni. Némi tépelődés után úgy döntött, hogy az autóban éjszakázik, reggelig majd csak arra téved valaki, aki segíthet, reménykedett. Nagyon álmos volt már. A hátsó ülésre telepedett, de alighogy megtalálta a legkevésbé kényelmetlen testhelyzetet, a jármű váratlanul felbődült, és vad száguldásba kapcsol. A réműlettől J. K., fejét térdbe behajlított lábai közé szorítva, magzatpózba kuporodott, és lélegzetvisszafojtva várta, mi lesz.

Az autó akadályt nem ismerve, fülsértő brummogás közepette kapaszkodott egyre magasabbra. J. K. néhányszor megcsípte a karját, hátha álmodja az egészet, de a kezében érzett zsiabasztó fájdalom minden alkalommal valóságosnak bizonyult. Iszonytató megpróbáltatása a gépjármű hirtelen megtorpanásával ért véget. Kirúgta a kocsiajtót, és nehézkesen kívánszorgott az alkonyatba. Akkor vette csak észre, hogy autója mindössze néhány méterrel egy feneketlen szakadék előtt állt meg. A lemenő nap vörös fényében szénézett a gyomnövények tarkította dombtetőn, majd a szakadék felé lépett. Megállt a szélén, és fölpillantott az égre. A magasban egy hatalmas madár körözött. Elbűvölten figyelte kerengését, olyan volt, mint gyerekkorában a körhinta, teljesen beleszédült a látványba, lábai megremegtek, s mintha csak a madarat utánozná, karjait lóbázva a mélybe zuhant. Zuhant és szállt.

*

J. K. szülei éppen vacsoráztak, amikor egy óriási csörömpölés hallatán mindkettőjüknek kiesett a falat a szájából. Összenéztek, és átfutottak a másik szobába, ahonnan a robaj hallatszott. Elszörnyedve tapasztalták, hogy a családi szobatükör megmagyarázhatatlanul izzé-porrá tört. Egy ideig szóltanul néztek maguk elé, majd az anya kivette zsebkendőjét, és halkán felzokogott.

- Mit mondunk majd J. K.-nak, ő nagyon ragaszkodott ehhez a tükörhöz...
- Nézd – mutatott az apa a kisszekrényre helyezett órára –, ez meg megállt. Különös – kopogtatta meg az óra számlapját.
- Szegény J. K., még ez is...
- Mikor ér haza? – kérdezte az apa.
- Üzenetében azt írta, hogy estére jön – motyogta az anya, kissé visszafojtva a sírást.
- Akkor hamarosan megérkezik – mondta az apa, és átölelte feleségét.

J. K. emlékei az útról

Ian Curtisnak

A végén nem marad más, csak a félelem.

A fiatal J. K. megigazította a szemüvegét, és folytatta az írást.

A zsigereinkből táplálkozó elemi rettenet, hogy emberfeletti erőfeszítéseink ellenére is minden hiábavalónak bizonyul majd, szertefoszlik, mint az egymásba folyó fekete-fehér álmoképek. Megállunk egy hatalmas tükör előtt, és ahogy szembenézünk az ismeretlen áldozat arcán föltáruló kudarcokkal, emlékezetünkben új életre kelnek az úton szőtt álmokból származó szorongások.

Cigaretta húzott elő, és rágyújtott.

Titokzatos élvezeteket hajszoltunk. A városban, ahol az utak összefutnak, sámántáncot járunk, a vízparton a csöndet fürkészünk, holt lelkekkel társalogtunk. Évekre elzárkóztunk a világ elől, szellemi jégkorszakban éltünk. Árnyjáték voltunk az elkapcsolt televízióban, elhittük, hogy az idő csak képzelet, a halál pedig képzeletünk felfüggesztése – bizonyos időre.

Leverte a hamut, majd visszahelyezte ujjait a billentyűzetre.

Üzött vadakként loholtunk végig az úton. Láttuk a tudást sárba tiporva rángatózni, a szárnyaló álmokat mélybe zuhanni, a bünt ereje teljében felemelkedni. Sokszor fölsírtunk álmunkban, ilyenkor mindig szomorúság telepedett az arcunkra. Amikor elvesztettük az uralmat magunk felett, egy hang súgta meg, mit kell tennünk, ha a szerelem ismét szétszakít bennünket.

A képernyőre fújta a füstöt, és elnyomta a csikket a hamutartóban.

Ha lelki szemünk elé idézzük a múlt időbe veszett pillanatokat, azt látjuk, hogy időnk úgy zsugorodott össze, mint a napfényen hervadó virágszirmok. Torkunk összeszorul attól az elképesztő gondolattól, hogy elpocsékoltuk az időnket, pedig igazából nem is volt időnk, csak gomolygó emlékeink járatják a bolondját velünk, amikor vélt fiatalságunkat juttatják eszünkbe.

Végigfutott a lejegyzett sorok felett, felkelt, és szemüvegét törölgetve kinézett az ablakon. A második emeletről remek kilátás nyílt a környékre. Sohasem az igazság számít, hanem az igazság megítélése, gondolta. A sugárúton autó suhant el.

FERENCZ GYŐZŐ

Virágének Tininek, egy különös Radnóti-dedikáció

Radnóti Miklós *Kafka Margit művészi fejlődése* (Szeged: Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 1934) című könyvének egy példányában, amely egy gyűjtő tulajdonába került, az 1. oldalon a jobb felső sarkában Radnóti autográf kézírásával az alábbi, töltőtollal, kék színű tintával írt dedikáció olvasható (betűhív átiratban):

Drága Tininek

Szerelmem lelkemnek virága
tán csak képzelet lehet
lélek s szerelmem világa
még is lelketlen velem.

Radnóti Miklós

Budapest, 1937.

A dedikáció több szempontból is figyelemre méltó. Erősen valószínűsíthető, hogy egy új, négysoros verssel gazdagítja Radnóti Miklós életművét. Nem találtam forrását, ismereteim szerint nem idézet, és biztosan nem önidézet. Megformálása egyszerűségében is kifinomult, és bár egy könyv ajánlásban szerepel, amelyet többnyire helyben, az alkalom hatására szoktak rögtönözni a szerzők, a vers végleges, zárt, miniatűr kompozíciónak hat.

A címzett, Tini minden valószínűség szerint Klementine Tschiedel, Radnóti Miklós ifjúkori szerelme, akivel a csehszlovákiai Reichenbergben (ma Liberec) ismerkedett meg, amikor 1927/28-ban egy éven át tanult az Állami Textilipari Főiskolán.¹ Hogy a dedikációban szereplő Tini azonos a reichenbergi lánnyal, több tényező is alátámasztani látszik. A címzett nevén kívül a keltezés ideje és a vers formája is. Tini 1937-ben Budapesten járt és találkozott Radnóttal. Ekkor és ennek hatására írta Radnóti *Emlék* című versét, amelyre formai szempontból feltűnően emlékeztet a dedikációvers. A dedikáció azonban néhány olyan kérdést is felvet, amelynek megválaszolására nincsenek adatok.

Tinivel, az akkor tizenhét éves lánnyal Radnóti nem sokkal azután ismerkedett meg, hogy megérkezett Reichenbergbe. Az 1970-es évek elején Virághné T. Sonja felkereste a Német Szövetségi Köztársaságban élő, férjezett asszonyt, így elsődleges információkat szerzett Radnóti és Tini kapcsolatáról. Később ugyanő Egriné T. Szonja néven még részletesebb tanulmányt közölt kutatásairól. Tőle tudható, hogy Klementine Tschiedel Bullendorfban (Bulovcében) született 1910. december 28-án. Gépíróként, majd fogorvosi asszisztensként dolgozott. Reichenbergben csak rövid ideig élt, 1933-ban Gablonzba (Jablonec nad Nisou) költözött. 1939-ben férjhez ment Fritz Erich Müller rendőrőrmesterhez. Tini így emlékezett vissza első találkozásukra: „Ősszel, az iskolaév megkezdése után ismerkedtünk meg. Barátnőmmel öt és hat óra között sétálni mentünk. Abban az időben ez volt a szokás Reichenbergben. Szél kerekedett, és levitte fejemről a kalapomat. Miklósnak sikerült elkapnia. Ezután bemutatkozott, és megkérdezte, hogy elkísérhetne-e egy darabon. Így lettünk azután jó barátok, egy egész évig.” (Virághné 58; Egriné 49)

Radnóti Tinihez írta „*Die Liebe kommt und geht*” című, tizennégy versből álló – életben kiadatlan, eltérő formában kézírással és gépiratban is fennmaradt – versciklusát. A kézirat és a gépirat ajánlása is eltér. A Radnóti korai kézíratait tartalmazó pepita füzetben a cikluscím után a következő ajánlás olvasható: „Tinninek (sic) a kis német gépírólánynak, aki egy állomása volt életemnek.” A szöveg végleges, megszerkesztett változatának félbehajtott írógéplapokra gépelt változatában már a következő ajánlás áll: „Tini-nek a kis német szövőlánynak, az én drága első asszonyomnak, aki sohasem fogja olvasni ezeket a verseket, és aki ezt a babonás mondást suttogetta legszerelmesebb éjszakáinkon is: »Die

¹ A Tini-szerelmem történetének ismertetéséhez felhasználtam korábbi könyvem (*Radnóti Miklós élete és költészete*. Második, javított és részben átdolgozott kiadás. Budapest: Osiris Kiadó, 2009) vonatkozó részét (106–123. oldal).

Liebe kommt und geht.«” A kétféle ajánlásból az első felel meg a tényeknek: Tini soha nem dolgozott szövíányként.

Radnóti hazatérte után még évekig kapott leveleket Tinitől. Ezek a német nyelvű levelek, szám szerint huszonhárom, megőrződtek a költő hagyatékában. A kapcsolat mélységét nemcsak a lány leveleinek végén szereplő hat- és hétszámjegyű csókok mutatják, hanem az is, hogy szegedi egyetemi éve alatt később feleségéhez, Gyarmati Fannihoz írt leveleiben többször is írt Tinihez fűződő viszonyáról. Egy 1932. február 12-én postázott levélben például beszámol róla, hogy Tininek hosszú levelet küldött magyarul, amelyet egy barátja fordított németre. Ebből az is kiderül, hogy bár német nyelven érintkeztek, Radnóti nem tudott elég jól németül ahhoz, hogy megfogalmazzon egy levelet. (A dedikáció felbukkanásakor Bíró-Balogh Tamás, az irodalmi dedikációkkal foglalkozó kiváló irodalomtörténész e-mailben kereste meg Egriné T. Szonját, aki válaszában megerősítette, hogy Tini nem tudott magyarul.²) 1933. október 14-én keltezett levelében Radnóti meglepő nyíltsággal vallott arról, hogy Tini milyen fontos szerepet játszott életében, érzelmi fejlődésében. A vallomás kiváltó oka az volt, hogy Tini fényképes levelet küldött neki egy közös ismerősük útján, aki azt, mivel Radnóti Szegeden volt, Gyarmati Fanninak adta át. A Tini-szerelem valóban nagyon jelentős állomás volt: Radnóti egyik (bordó) noteszének keltezetlen, de a kapcsolat idején vagy nem sokkal azután írt bejegyzésében egyértelműen kimondta, hogy Tini vette el „ártatlanságát”.

Amikor Tinivel viszonya lett, Gyarmati Fannit már két éve ismerte, kapcsolatuk alakulásában volt: Radnóti szerelmes volt, az akkor tizenöt-tizenhat éves Fanni azonban, érthetően, nem volt felkészülve egy olyan komoly érzelmre, mint amilyent Radnóti kínált és várt tőle. Radnóti kéziratot pepita füzetében, amelybe 1926 közepétől 1931 elejéig másolta be verseinek tisztázataát, jól nyomon követhető, hogy 1927 novemberétől 1928 júliusáig felváltva írt verseket Tinihez és Fannihoz. A [*Földszagú rét vagy...*] kezdetű, 1928. július 12-én keltezett verset, amely a pepita füzetben Gy. F. dedikációval szerepel, a Tinihez írt *Die liebe kommt und geht...* (a gépiratban ilyen címváltozáttal szereplő) ciklus gépiratos változatába is beillesztette, de végül első kötetében, a *Pogány köszöntő*ben a Gyarmati Fannihoz írt *Az áhitat zsoldára*iban jelentette meg. Egyébként funkcióját tekintve mindkét esetben a ciklus záróverse.

Tini komoly kapcsolat volt Radnóti életében. Mellette tanulta meg, mit jelent a testi szerelem. De Tini előtt, mellett és után is Fanni volt számára az érzelmileg tartalmas társkapcsolat. Tini a jelek szerint nem bánta volna, ha kapcsolatuk folytatódik, de Radnóti ezt már nem akarta. Az az érzelmi örvény, amelybe a reichenbergi tanév során került, elcsendesült. Radnóti választott, leveleinek tanúsága szerint nem is volt számára soha kérdés, hogy Fannit választja. Tini pedig nemcsak szép emlék maradt, hanem a múlt olyan érzékeny részévé vált, amelynek felszakítása lüktető szenvedélyeket hívott elő. Tíz évvel viszonyuk befejezése után is.

Tini 1936-ban (az elmosódott postabélyegző szerint valószínűleg április 1-jén) Glatter névre újból levelet küldött, és lacímváltozásáról értesítette Radnótit. Hogy Radnóti válaszolt-e, nem tudni. De egy (drapp színű) noteszének 1937. április 10-i feljegyzésében megemlíti Tinit. Fél évvel később pedig Tini ismét jelentkezett. Valószínűleg egy jó módú barátja társaságában érkezett Budapestre, küldönccel kerestette Radnótit, és eljuttatott hozzá egy levelet, amelyet az Astoria Szálló levélpapírjára írt. Mielőtt azonban Radnóti válaszolt volna, személyesen is felkereste Pozsonyi úti lakásán, és estére a Kis-Royalba hívta. Mindezt Gyarmati Fanni örököltette meg naplójának 1937. október 18-i bejegyzésében. „Nagyon kétségbe volt esve, hogy Mik megnősült. Állítólag sírt a taxiban, mikor tőlünk elment” – írta. Tini alakját megrendítően szép szavakkal örököltette meg: „Úgy szeretném valahogy megajándékozni szinte kárpótlásképpen. Nagyon az az érzésem, hogy jobban megérdemelné Miklóst, mint én. Az a magától értetődő nő, ami én sohasem voltam és mindig kevésbé leszek. Az az angyalian, természetesen asszonyi és egy férjnek teremtett, amilyen én egyáltalán nem vagyok. Ezt szeretném magamba születni, ha még egyszer világra jöhetnék. Nagyon különös este ez.” Radnóti másnap, október 19-én, elutazása előtt még egyszer találkozott Tinivel. Erről ugyancsak Gyarmati Fanni naplóbejegyzése számol be.

A találkozásnak, amely mély nyomokat hagyott Radnótiban, két írásos emléke is van. Az egyik a *Schmetterling* (Pillangó) című novella, amely a *Pester Lloyd* 1938. április 9-i számában jelent meg. Csak német fordítása ismert, a magyar eredeti szöveg nem került elő. Nem tudni, ki készítette a német fordítást. Virághné T. Szonja idézett interjúja szerint Radnóti 1937-ben fényképes levél kíséretében gépiratban elküldte Tininek a novella német fordítását (Virághné 60; Egriné 50). Különös módon az említett drapp noteszben már 1937. április 10-i bejegyzéssel, tehát Tini látogatása előtt szerepel a novella rövid témavázlata. Tini alakja és emléke tehát élénken foglalkoztatta Radnótit még évekkel azután is, hogy a kapcsolat

2 „Tini nem tudott magyarul, csak németül és talán csehül. Ő a szudéta vidéken élt. Az iskola, ahova Liberecben Miklós járt, német nyelvű volt. Így ők németül társalogtak. Nagyon gyenge német nyelvi alapokkal érkezett Miklós Reichenbergbe (Liberec), és itt tanult meg jobban németül, biztos ehhez Tini barátsága is hozzásegítette.” Idézet Egriné T. Szonja Bíró-Balogh Tamásnak 2013. február 18-án 19 óra 53 perckor küldött e-mailjéből. Itt mondok köszönetet Bíró-Balogh Tamásnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta levélváltásukat.

véget ért, ő pedig megnősült. A *Schmetterling* egyik szereplőjét Tininek hívják: züllött éjszakai pillangó. Nem lenne nehéz magyarázatot találni rá, hogy miért így ábrázolta egykori szerelmét, miféle indulat késztette arra, hogy ilyen sértő módon lökje el magától az emléket. „Egészen elcsodálkoztam, amikor a címét megláttam”, írta évtizedekkel később Tini Egriné T. Szonjának (Egriné 50).

De Radnóti másfajta, méltó és gyengéd emléket is állított ifjúkori szerelmének. A látogatás után két hónappal, 1937. december 18-án írta *Emlék* című versét, amelyben, bár nem nevezi néven, tíz évvel azelőtti reichenbergi szerelméről, Tiniről emlékezik meg, akivel nem sokkal a vers írása előtt újra találkozott Budapesten. A vers nem bomlik versszakokra, de a hármas-negyedfeles-négyes, szigorú mintát követő jambikus és trochaikus sorokat bonyolult rím-képlet tagolja négy soros egységekre és fűzi össze egyben szoros kompozícióvá. Minden egységben az első sor vége a második sor középmetrával rímel; a második sor vége a következő négyes egység második sorával; a harmadik sor vége pedig a negyedik sor végével. A vágy felidézésének komolyságát és játékosságát egyszerre fejezi ki a bonyolult, a középkori provanszál trubadúrlírára emlékeztető bravúros forma. (A belső rímeket kisbetűvel jelölöm az alábbi formai összefoglalásban.)

Aj, fesuskemellü	A	negyedfeles trocheus
fecskenyelvü régi lány,	a / B	négyes trocheus
te régi költemény,	C	hármas jambus
most életem delén	C	hármas jambus
kérlek, ne légy goromba,	D	negyedfeles jambus
fuss karomba és kívánj!	d / B	négyes trocheus
A napból méz pereg,	E	hármas jambus
oly rég nem néztelek,	E	hármas jambus
fellebben lebke inged,	F	negyedfeles jambus
penderinted, szerteszáll,	f / G	négyes trocheus
kis pára messze fenn	H	hármas jambus
és látlak meztelen, –	H	hármas jambus
aj, a fény remeg még,	I	negyedfeles trocheus
tíz éve emlék vagy te már!	i / G	négyes jambus

A dedikációban szereplő vers formája feltűnően emlékeztet az *Emlék* című versére, noha nem egyezik vele. Azonban itt is rövid (ezúttal szabálytalan hosszúságú) jambikus és trochaikus sorok váltják egymást, és fontos kapocs a két vers között, hogy szintén használ belső rímeket. Máshol ez nem volt jellemző Radnótira. Csakhogy a verses ajánlás belső rímei, eltérően az *Emlékétől*, azonos sorban helyezkednek el: a második sorban a „képzelet – lehet”, a negyedik sorban a „lelketlen – velem” szópárok rímelenek. Igen cizellált megoldás, hogy a „szerelem” és „lélek” szavak az első és harmadik sorban inverz mintát alkotnak: sorrendjüket Radnóti megcserélte; és a megcserélt sorrendű, de azonos szavakból álló szókapcsolat utáni sorzárlatot a feltűnő, költészettörténetileg emlékeztető „virága – világa” rímpár alkotja.

Szerelem lelkennek virága	A	ötödfeles jambus
tán csak képzelet lehet	b / b	negyedfeles trocheus
lélek s szerelem világa	A	négyes trocheus
még is lelketlen velem.	c / c	negyedfeles trocheus

Megjegyzendő, hogy ha Radnóti a harmadik sorban „s” helyett „és” kötőszót használt volna, a sor, hasonlóképpen az elsőhöz, ötödfeles jambusként lenne olvasható, azaz a vers vers-tanilag teljesen szabályos alakzatot adna: 9 – 7 – 9 – 7 szótagú, ötödfeles jambus – negyedfeles trocheus – ötödfeles jambus – negyedfeles trocheus sorokból állna. De Radnóti a szótag-érték nélküli kötőszót választotta. Hogy a „még is” összetett kötőszó tagjait miért írta határozottan, jól olvashatóan külön, nem tudni: nem tudok semmiféle jelentést tulajdonítani ennek.

A központozás nélküli vers szintaktikailag többféle olvasást is megenged, a versben megfogalmazott ellentétet azonban ez nem módosítja. Szerelem és lélek összefüggnek az első sorban: a szerelem a lélek virága. De a második sort indító módosítószó ezt a viszonyt elbizonytalanítja és a képzelet világába utalja: a valóságban talán nem is lehetséges. Ebből következik, hogy a harmadik sor mellérendelő viszonytal, de szétválasztja a szerelmet és a lelket, sőt, már nem is a költő szubjektív lelkéről, hanem általában véve „a” lélekről beszél. Ennek megfelelően az egyes szám első személyű nyelvtani alak a negyedik sor végén a személyes névmás határozóragos alakjába toldott át. Szerelem és lélek szétválasztása személytelennek, sőt ellenségesnek, kegyetlennek – lelketlennek – mutatja a világot. A lélek törékeny virága, a szerelem

a világba vetve elveszti önmaga lényegét, vagyis lelkét, és lelketlenné válik. Valami ilyesmit mond ez a bonyolult négy sor, amely bizony mintha fájdalmas búcsúvétel volna Tinitől, aki már csak emlék, s mint ilyen, a képzelet világába tartozik. De fájdalmas emlék: éppen azért, mert beteljesült és véget ért, a képzelet soha nem tudja már a maga beteljesülésében vissza-idézni, így hát örökre beteljesületlen marad.

Az első és harmadik sor „virága – világa” az első írásban fennmaradt, 1922-ben felfedezett magyar verset, az *Ómagyar Mária-siralom* sorait idézi a mai olvasó emlékezetébe: „Vylag uilaga / viragnak uiraga”. Hogy tudatos allúzió lenne, nem bizonyítható. Maga a vers pedig nyilvánvalóan virágének, még ha a szerelemről filozofikusan és fájdalmasan beszél is. Radnóti egyébként évekkel később, 1942 augusztusában, második munkaszolgálatára idején a nagyváradi csapatkórházban írt egy *Virágének* című verset Gyarmati Fanninak: szintén rövid, ám ezúttal szabálytalanul váltakozó, anapsztusokkal élénkített hármas, negyedfeles jambikus és trochaikus, párrímű – és belső rímek nélküli – sorokban.

A dedikáció címzettjének neve, keltezése és a vers formája mind azt a feltételezést erősíti meg, hogy Radnóti reichenbergi szerelmét, Klementine Tschiedelt ajándékozta meg *Kaffka Margit művészi fejlődése* című könyvével. A könyv, Radnóti bölcsészdoktori értekezése két kiadásban jelent meg egyidejűleg. Az alapkiadás az *Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből* sorozat 14. darabjaként a Magyar Irodalomtörténeti Intézet kiadásában, 1934-ben, Szegeden. Ezen a szerző anyakönyvileg bejegyzett, hivatalos nevén, Radnóczi Miklósként szerepel. Azonban Radnóti nem ebből, hanem az ugyanott, ugyanakkor, de a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma által kiadott, és Radnóti Miklósként jegyzett kiadásból adott Tininek. Ha nem véletlenül, mert épp ebből a kiadásból volt tartaléka, akkor talán azért, mert választott neve ennek a fedelén olvasható.

Az ajándékozás és a dedikáció számos kérdést is felvet. Vajon miért ajándékozott egy magyar nyelvű doktori értekezést magyarul nem tudó ifjúkori szerelmének? És ha már ezt adta találkozásuk emlékére, vajon miért magyar nyelven írta a dedikációt, ha amúgy szóban és írásban is német nyelven érintkeztek? Továbbá, ha valóban átadta Tininek, mi volt a könyv további sorsa, mielőtt jelenlegi tulajdonosának birtokába jutott? Ha Tini magával vitte Csehszlovákiába, mikor és hogyan került vissza Magyarországra? Ha nem vitte magával, Tini kinek adta tovább és miért? Mindezt homály borítja. De a rövid kis versből ezen a homályon is átragyog Radnóti fiatalkori szerelmének fájdalmas és eleven emléke. A most előkerült dedikációvers ennek a fojtottan parázsló szenvedélynek nem fákuló vignetája.

Hivatkozások

Virághné 1972 = Virághné T. Sonja: Radnóti Miklós egy éve Liberecen. *Irodalmi Szemle*, 15. évf. 1. sz., 1972, 56–61.

Egriné 2011 = Egriné T. Szonja: Radnóti Miklós egy éve Liberecen. *Forrás*, 43. évf. 9. sz., 2011, 41–52.

Kerti labirintus

(Marsó Paula: Jean-Jacques Rousseau és az írás problémája)

Mit csinál, aki ír? Furcsa kacskaringókkal tölt meg egy üres papírt? Kétségbeesve betölti a papír fehérje keltette ürességet? Vagy az életében lévő ír visszfényt látja a papíron, és azt reméli, ha kitölti a papírt, elmúlik az üresség érzése is? Elmondja önmagát másoknak? De biztos az, hogy ez az „önmaga” elmondható? Szavakba önthető valami, ami nem nyelvi természetű? És egyáltalán: azt mondja el, aki még azelőtt volt, hogy írni kezdett? Nem változik meg az, aki ír, már attól, hogy most nem az, aki él (vagy élt), hanem az, aki ír? Vagy attól fél, hogy önmaga nincs is addig, amíg el nem mondja? Olyasvalaki az én, aki csak önmaga elbeszélésével tesz szert identitásra? Vagy csak az időt akarja megakasztani? A beszéd mindig eleven és folyamatosan alakváltozatokat öltő jelenét mumifikálja rögzített jelekben? És egyáltalán? Mi az írás? Egy tevékenység megnevezése vagy annak eredménye? Différence vagy différencé? Na tessék! Én itt most felolvasok egy írást¹, de amit ide írtam, azt nem tudom felolvasni. Csak írva létezik. Nemcsak az elevent nem tudom maradéktalanul megőrizni, de a megőrzöttet sem feleleveníteni. Valami létrejött az írásban, ami ellenáll annak, hogy elhagyja az írás terét. Esetünkben ráadásul egy ennél sokkalta összetettebb helyzettel van dolgunk: Marsó Paula könyvéről írunk, amelyet arról írt, hogy mit jelent és miképpen valósul meg az írás fogalma (és gyakorlata) Rousseau írásaiban.

A szerző maga is megjegyzi, hogy „a francia kultúrában a jelentős filozófia mindig kimagasló retorikai, szépírói teljesítményen alapul, mely a nyelvhez fűződő viszonyára szükségszerűen saját filozófiai programjának részeként tekint.”² Csak éppen Rousseau műve, különösen annak a folyamatnak a végére, amelyet a könyv bemutat, az *Értekezéstől az Emilen* (pontosabban azon belül *A szavojai káplán hitvallásán*), majd a *Vallomásokon* és annak külön *Előszaván* keresztül egészen *A magányos sétáló álmódzásaiig* (botanizáló léptekből kirajzolódó soraiig) egy antiretorikus folyamatot ír le. A retorika ugyanis rutin, amely abban segít, hogy nehézség nélkül írjunk/beszélgünk, elsajátított készségek révén. Blanchot Starobinskire támaszkodó pontos megállapítása szerint viszont „Rousseau vezeti be az írónak azt a nemét, akivé többé-kevésbé mind váltunk, akik dühödten az írás ellenében írunk, irodalommal perlekedő írástudók’ gyanánt, azért menekülünk az irodalomba, hogy kikeveredjünk belőle, végül sose hagyunk fel az írással, mert ez az egyetlen kifejezőmódunk”³. Az írás hőse a társadalmi intézmények átalakítására vonatkozó, egy külső igazság érvényes megformálását célzó bátor beszédűtől, amely csak közvetítője, transzparens közege az általános, ésszerűsége alapuló igazságnak, előbb csak a közvetlenség irányába tör át. A szenvedély és a maga közvetlenségében megtapasztalható, gyógyító erejű isteni igazság nyelvi megformálá-

sát keresi, nem meglepő módon zenei formában. A kötet maga a *canzonetta* zenei alakzatában ragadja meg azt az írásformát, amely *A szavojai káplán hitvallását* jellemzi, szenvedélyességének alapját önnön szenvedő mivoltának feltárásával támasztja alá, nyelvét pedig a retorikus érveléstől a zenei moduláció felé hajlítja. És amikor ez sem segít, a belső egyetemességének megszólaltatása továbbra sem vezet a külső megváltoztatásához (Rousseau csak egyre válságosabb társadalmi pozíciókba kerül az *Emil* megjelentetése után, betiltásokkal és üldöztetésekkel), az út továbbvezet a belsőbe, immár nem a szenvedés egyetemességének, hanem a mindannyiunk számára egyedül adott, egyetlen végső közvetlenség, önnön lelkünk irányába. A konfessió műfaja hagyományosan a bűnvallo-más felé mutat és feloldozást keres. Rousseau *Vallomásai* annyiban újítják meg radikálisan ezt az Ágoston óta adott beszéd- és írásmódot, amennyiben Ágoston ezt az önvallo-mást az istenhez és az egyházhoz való kapcsolatában valósította meg, sosem önmagáért beszélve önmagáról, míg Rousseau magához az igazsághoz szeretne hozzáférni, annak végletes egyediségében. De ez sem elég. Ha ennyi volna, akkor is izgalmas lenne, a romantika végtelen befelé tartó felfedezőútjának egyik első, impozáns állomása. Sokkalta többről van szó. A lélek ugyanis nem megkövült táj, amelyet egy gigantikus ekphrasiszban be lehetne járni, le lehetne írni. Rousseau azt ismeri fel, hogy „amikor egyszerre adom át magam az egykori benyomásnak és jelenbeli érzéseimnek, duplán festem meg lelkem állapotát: amikor az esemény megtörtént velem, és amikor ezt megírtam.”⁴ Ebben a folyamatban nem csak a vallo-más mint emlékirat íródik, de egyszerre maga az emlék és az emlékező is. Az egész folyamatosan mozgásban van, ami által mozgásban van maga az írás is; stílusokat vált: „Ahhoz, hogy elmondjam, amit szeretnék, éppolyan új nyelvet kellene kidolgoznom, mint amilyen újszerű az, amire vállalkozom. Milyen stílusban kellene írnom ahhoz, hogy eloszlassam a bennem dúló érzések sokféle, ellentmondásos, olykor hitvány, máskor fenséges zürzavarát? (...) A stílus és a dolgok kapcsán is csak magamra leszek majd tekintettel. Nem törekszem arra, hogy elbeszélésemet egységessé tegyem, mindig azt választom majd, ami éppen jön, és a hangulatom szerint, fenntartás nélkül változtatom meg. Minden dologról az érzésem szerint fogok beszélni, úgy, ahogyan én látom, keresetlenül, zavartalanul, ügyet sem vetve a sokszínűségre.”⁵ Azt hinnénk, hát így könnyű írni! Holott így a legnehezebb. Ez az írás nem dolgozik sémákkal, nem húzza rá sem önmagára, sem a dolgokra a maga rutinját, ugyanakkor nem is követi azokat szolgálai. Nem leképez, hanem megképez. Nem rögzít, hanem mozgásba hoz. Ez a mozgás, írás, gondolat, sőt a test mozgása vezet át azután az életmű bensőséges végpontjához, *A magányos sétáló álmódzásaihoz*. Az élete végéhez közelítő szerző fokról fokra vonul ki szimbolikus és konkrét értelemben is a társadalomból, az utolsó műsétái a természetbe vezetnek, s a gondolatnak a lépések ritmusával és a bejárt vidék kacskaringóival együtt lélegző futása sem a társadalom jobbítása vagy akár a környező világ leírása körül forog, inkább csak önmaga útját képezi le, egyetlen gesztusban egyesítve leírást és leírtat. Az

1 A szöveg eredetileg előszóban hangzott el Marsó Paula kötetének bemutatóján, 2013. október 2-án Budapesten, az Írók Könyvesboltjában.

2 Marsó Paula: *Jean-Jacques Rousseau és az írás problémája*, Kijárati Kiadó, 2013, 10.

3 Maurice Blanchot: *Rousseau*, „Műhely” 2012/3, 3. (fordította Marsó Paula).

4 Jean-Jacques Rousseau: *Előszó a Vallomásokhoz*, in: Marsó Paula i. m. Függelék, 262. (fordította Marsó Paula).

5 I. m. 261.

intranszitiv írásnak ez az immár ismét egyszólamú, álomszerűen csapongó futása teljesíti be azt a metamorfózist, amely *A szavojai káplán hitvallásának* hasonlóképpen természeti tereiben elkezdődött. A sétáknak maguknak néha látszólag céljuk van, a botanizáló filozófus arra készül, hogy megcsinálja a *Flora petrinsularist*, és – egyet sem hagyva ki közülük – leírja a sziget összes növényét, de olyan részletességgel, hogy élete végéig ne is jusson ideje másra. Csakhogy ennek a feladatnak magának nincsen semmiféle önmagán túli célja: egyrészt mert csak szórakozást kell nyújtania, másrészt mert Rousseau felfogásában a botanikus nem fűvés: „A botanikus nem tűr meg közvetítőt a természet és önmaga között. Csak azt fogadja el igaznak, amit a természet számára megmutat, és elvet mindent, amit az emberek kívánnak hozzátenni művéhez. Abban a pillanatban fordul el a növénytől, amikor az orvos számára érdekessé válik, hiszen ő élő állapotában figyel, tetemét az anatómia szempontjából tanulmányozza, felboncolja és megfigyeli, de amint alakja megsemmisült, és mozsárban tördelik, számára megszűnt létezni.” (...) A virágokkal tarkított rét a botanikus egyedüli laboratóriuma. Egyetlen munkája a sétálás.”⁶ (265–66.) Ez az idilli kép azonban nagyon rafinált, mert ahogyan Marsó Paula nagyon pontosan megfogalmazza: „A botanikai napló voltaképpen camera obscura, olyan képek hívhatók elő általa, melyek nincsenek sehol elraktározva, az előhívás aktusában keletkeznek.”⁷ Vagy másképp: „A Vallomások és a Séták között a botanikai napló archívuma semleges tárgy; halott organizmusok gyűjteménye. A maradványok tárolására alkalmas emlékezettechnikai segédeszköz (a Sétákban majd érzelmi térképként funkcionál), nem a múlt felelevenítésében, hanem megalkotásában érdekelt.”⁸

A sétáló filozófusnak persze gazdag hagyománya van, de a rousseau-i séták nem ezekhez illeszkednek, hanem új hagyományt alapítanak. Ez nem a peripateia felelevenítése, sokkalta inkább a descartes-i módszer egyenes útjáról való letérés, egy sajátos, korai flâneur, mert léptei ugyanúgy vezetnek a térből az időbe, mint Benjamin párizsi kőszálójáé, vagy a Rue Traversière utcaköveit koptató Louis Marinéi. De vezet innen út a Nadja-t író Breton felé is, mint ahogyan, természetszerűleg, vezet Marsó Paula könyvének irányába is. És megint csak természetszerűleg, nem tematikus értelemben, nem azért, mert benne ezekről a sétákról is szó van. Hanem azért, mert ez a nagyon is sajátos szerkezetű, felvillanó motívumokból, meglepő fejezetcímekből és gazdagon dokumentált gondolatmenetekből összeálló kötet maga is sajátosan sétaszerű struktúrát mutat. Talán leginkább egy titokzatos kert labirintusát, amelynek minden szögletében titkos ajtók nyílnak, néha váratlanul ismerős részletekre bukkanunk, aztán megint úgy érezzük, sosem látott alakzatokhoz értünk. Nem álmodozás talán, annál sokkalta tudatosabb, de sétának séta, és nagyon remélem, hogy nem lesz magányos. Kérem, sétáljanak velem!

(Kijárat Kiadó, 2013)

Somlyó Bálint

6 Jean-Jacques Rousseau: *Botanikai töredékek*, in: Marsó Paula i. m. Függelék, 265–66. (fordította Marsó Paula).

7 I. m. 17.

8 Uo.

Sajó László nem tagja semmiféle irodalmi csoportnak, iránynak, szerényen vagy tudatosan az irodalmi élet perifériáján él, művészete „nem illeszkedik szilárdan a nyilvános fórumokon méltányolt értékrendbe” (Báthori Csaba). Szókimondása, blaszfemikus hangja egyes kritikusok szerint bátorság („a mi Charles Bukowskink” – Györe Balázs), mások szerint néhol ízléstelenség, merénylet az olvasó ellen („A fekete elkeseredettség, a vaskos csalódás, a halál fullánkja sem lehet – úgy értem, itt, a művészetben – olyan kegyetlen, hogy az ízléstelenséget elfogadtassa az olvasóval” – Várady Szabolcs). Tény, hogy az alacsonyabb nyelvi regiszterek irodalmunkban Petri György óta (akinek kukacához – I. *Horgodra tűztél, Uram* – Sajó most bemutatandó *hal.doc* című legújabb kötetének nem kevés köze van) mármár konvencionális elemmé váltak. (Pl. Petri *Leonyid Iljics Brezsnyev emlékére* című verse így hangzik: „Felfordult a ferde ajkú vén trotty, / Nem veszi elő többé / a húgyfoltos sliccből a Nagy Októberit.”) Ám míg a hétköznapiak (benne a magánélet és a közélet színtereinek) ábrázolásakor használatuk elfogadott, sőt stíluserősítő hatású, a keresztny-vállalásos témákat, műfajokat illetően egyesek számára még mindig botránykő lehet. Nem kevés példa hozható pedig a múltból ez utóbbi hangra, elég csak Babits vagy József Attila pert is maguk után vonó „istengyalázó” verseire utalni.

„Járom az erdőt Utánad Uram / persze a flakonokat nem Te dobtad el / ez nem a Te papír zsebkendő / orrod a Te ködbe fújod / attól ilyen nyálkás / ez a koton se jó Rád / ó a Te omnipotenciád Uram / ma rossz idő van egyenesen ronda...” – szólal meg a költői én A’szizsi, szentferenc nevében az *Ideális Könyv* című Sajó-versben. Ugyanezen műben jelenik meg a fent említett „kukac”-metafora, mely alantas mivolta ellenére is felvillantja a transzcendencia síkját: „én nem térdepelek Előtted / nem térdepelek mert nem vagy itt / de Könyvedbe minden nap beleolvasok egy ösvényt / nem csúszom mázom és verem magam a földhöz nagy bűnösségben / de minden nap végig vonszolódok a földön / földigiliszta / gyűrűim a napok egyre nagyobb leszek míg végül már nem birom magam / szétszakadok ó csippents föl a földről pillantásaid fénylő csipeszeivel / ne hagyj itt vergődni / ne nézd hogyan tekergőzöm / önmagam körül önmagam után / aki már nincs is / Te sem vagy sehol...” Profán és szent, szép és rút, hit és kétely, könyörgés és lemondás így fonódik össze a *hal.doc* című kötet és Sajó egész opuszában. Minden szarkazmusa és iróniája ellenére Sajó László korunk egyik legelszántabb és legőszintebb istenkereső költője, aki semmilyen képmutatást és álszent magatartást nem hajlandó elfogadni, így versei a legszebb istentelen (a szó mindkét értelmében) istenes költészet példái: „Uram, jól felmáztál a magaslesre, nem látlak, könyörgöm, ess le!” „Lépteid nyomai rönkök (...) Ó rönkön Ó rönkké.” (Mondatok)

A *hal.doc* kötet nem csupán intertextuális vonatkozásai révén idézi meg a hagyományt, hanem költői alapállását tekintve is, hiszen akárcsak Petőfi, Sajó sem alkuszik. Adyhoz hasonlóan egyszerre hajtja a Szentlélek és a korcsma gőze, mindvégig szem (és lélek) előtt tartja a József Attila-i „mindenséggel mérd magad” elvét, miközben babitsi módra sejtí, hogy egyszerre ő az ómega és az alfa, s kosztolányisan tud és akar játszani. Játsszani formákkal, műfajokkal, rímekkel, szerepekkel régi költőink bőrébe bújva, játszani halált életre-halálra.

A kötetre Jánossy Lajos szerint a „*műkedvelő szabadság*”, a „*bátor és szabad nyelvkeresés*”, az „*igényes szabálytalanság*” jellemző, mely úgy teremt formát, hogy „*formanyelve van, de formaelve nincs*” (könyvbemutató az Írók Boltjában, 2012. szeptember 10., beszélgetés Jánossy Lajossal). A szó legnemesebb értelmében jelenik meg tehát nála egy „*naiv szabadságfok*”, mely semmiféle elvontságot nem tűr, a legteljesebb módon kötődik az élethez, a valósághoz: „Mert teljesen csak az ártatlan egyén szabad, s mivel ártatlan, nem is kívánja a szabadságot. Abban él. Nem ragaszkodik semmihez és nincs is szüksége semmire. Ezért mindenhez valódi köze van. Ez, az életet az Istenség akaratából fenntartó „hihetetlen” ártatlanság nem a paradicsomi állapot tehát, amely innen van a tudáson, hanem tudáson túli létezés, lelki meghaladása az erkölcsileg kétségessé vált világnak. Az igazi szabadság kívül esik a jobbára feloldhatatlan dilemmák nyomorúságán.” (Török Endre: Ki a szabad?)

Az irónia és a játék Sajó költészetében összefügg e naiv szabadságfokkal, szerepe nem más, mint a rutinná váló cselekvések, ideológiák és a humanizmus álarcában tetszelgő hatalom megkérdőjelezése.

„E. Kornél (és K. Dezső) én vagyok. Assisi Szent Ferenc durva csuhájába sokszor bújok.”

A két kitüntetett szerepkör és beszédmód Esti Kornél és Assisi Szent Ferencé. Az első Esti-vers Sajó 1993-as kötetében jelent meg Esti Kornél újabb éneke címmel. Azóta újabb s újabb énekek születtek. A mostani könyvben Esti megírja utolsó és hátrahagyott énekeit. A már névvel is szójátékot űző, „A’zsiszi, szentferenc”-nek hívott szerzetes 1999-es keltezésű himnuszai tovább folytatódnak, kiegészülve a haikukkal. Esti fikatív, Assisi valóságos személy, ám mindketten a társadalmon kívül álló magányos különcök, az igazság bátor szószólói, a lét vándorai, és nem utolsósorban írók.

Sajó László szerepjátásai sem a modernség identitáskezesítő útjaihoz, sem a posztmodern sokszor sterilizáló formajátékaihoz nem hasonlíthatók. Alakításai sosem keltik egy konstruált én benyomását, az interjúkban alanyi költőnek vallja magát: „*magamból táplálkozom, a véretem szívom.*” Mindvégig megmarad a konfesszionális attitűd, úgy tud szerepet játszani, hogy közben megőrzi önmagát, a felvett jelmezekben is átüt az én. Alakváltásait és a világhoz való viszonyát is a bohócával azonosíthatjuk (l. egy korábbi verse, a *Yorick monológia*), akinek sorsa a kirekesztettség, ám a behódolásnak egyetlen formáját sem ismeri el. Ez az arlequini attitűd, amelyet Hamvas felesége, Kemény Katalin így mutatott be: „Egyszerre jelen lenni a világ minden arcában, s ezzel az egészet birtokba venni, s ugyanakkor tudatában lenni, hogy az ezer arc közül egy sem vagyok, de azonos vagyok azzal, akinek ez mind arca.” Hamvas szerint Arlequin „nem kötelezi el magát se vagyonnak, se rangnak, sem elméletnek. (...) Arlequin szabad. Ezért a lét egyik főalakja és ezért ritka. A nevetés ennek a szabadságnak éppen olyan jele, mint a szójáték és a bukfenc és a hahota.”

De mi is lehet még közös ebben a Hamvas Béla-i (és/vagy bahtyini) „karneválban”, a holtaikból feltámasztott, látszólag egymástól oly különböző figurákban: Esti Kornélban, Assisi Szent Ferencben, Janus Pannonius-ban, József Attilában, Utassy Józsefben, Fürjes Péterben, vagy a kimondatlanul is jelen levő Pilinszkyben? Nem más, mint a szenvedéshez és a halálhoz való viszony, hiszen az egész kötet értelmezhe-

tő egy folyamatos nekrológként: „*örök zümmögés földalatti méhes / nekrológnektár émylítőn édes (...) álca, rovar bogár kér helyet benned / ideális búvóhely vagy férgeknek*” (*Garázsmenet*). Akár személyes módon, akár mások szerepébe bújva szólal meg a lírai én, mindvégig érzi, érezteti, hogy a harang érte(d) is szól. Tragikus beállítottsága okán felidézti Babits, Kosztolányi, József Attila, Baka István és Sziveri János szenvedés- és halálköltészetét, ironikus hangjai révén azonban a kortárs líra „*kórházköltészetéhez*” is köthető. (Parti Nagy Lajos, Orbán Ottó, Borbély Szilárd, Lövétei Lázár László.) Siratnivalóan nevetséges hétköznapi-sága és fanyar-ironikus életképszerűsége ellenére a kórház úgy jelenik meg, mint a mitológiai alvilág vagy az irodalmi élet szimbolikus helyszíne: „*A teraszon ha nem is zajlik, surrog az élet. (...) / Meghaltam, vagy csak aludtam? / Kálnoky nehezen ébred. / Terasz. / Rímnek ez se rossz. / Csokonai én szólok hozzád, / te tudtad, hogy a teát brómozkák? (...) Nézem a nővért, éjjel elképzelem, / köröttem alszik a kórterem, / de hiába verem, / fel se áll. / Ez már a halálos ítélet. / Isten engem úgy! / nem iszom több teát. (...) Akár egy óramutató, a nővérek körbejárnak, / hozzák a repeta teákat. (...) És egész nap jön-megy a szöveg, / gyűlnek a cetlik, mint csészében a köpet.*” (*Költők a teraszon*)

Az idézetből is jól látható, hogy Sajó Arany János-i értelemben humoros: „A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.” De Karinthy felfogása is vonatkoztatható rá: „Mindnyájan halálra vagyunk ítélve. Alapjában véve minden humor akasztófahumor.” Nem más és nem kevesebb tehát Sajó kötete, mint e halálra ítéltség tudatában felkészülés a halálra Kosztolányi–Esti szellemében: „Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is.” (Esti és a halál) Sajónál nem választható szét élet és halál, így a legteljesebb ontológiai líra az övé, egy olyan „*reményvesztett, ám nem hitehagyott enciklopédistái*” (saját szavai), aki az élet szépségének és gazdagságának lajstromozásakor képes mindent (a Mindent) együtt látni:

*„dicsértessék a lámpabura és ami rajta átdereng
dicsértessék az árnyfelirat sosem tudom meg mit jelent
dicsértessék a párnahuzat az izzadság pecsétje
dicsértessék hogy meg tudok halni dicsérjetelek meg érte
dicsértessék az ablaküvege dermedt pillanathulla
dicsértessék aki a zsákot gyöngéden fejemre húzza
dicsértessék a rámcukdó fényes fehér spaletta
dicsértessék a halálra sápadt arcán a friss borosta
dicsértessék az utcazaj a zajló élet megszűnt de itt
dicsértessék a többi néma csenden is átszüremkedik
dicsértessék az örök világosság zizegő alufóliája
dicsértessék nem ébred föl de nem aludt hiába
dicsértessék a szél az él a van ahol van fújdogál
dicsértessék a fogmosás az étel innen már te mondd tovább”*

(Esti Kornél hátrahagyott énekei)

*„a vízben tenyér
kavics kő hal fák ég én
nem látlak Uram*

*a tűzben fa szén
hulla láng üszök hamu
nem látlak Uram*

a szélben felhő
fű bokor újságfoslány
nem látlak Uram

a földben gyökér
giliszta bogár ember
nem látlak Uram

a halálban és
még azon is túl mondják
me glátlak Uram

(A'sziszzi, szentferenc haikui)

Így válik értelmezhetővé a kötet cím is, hiszen a hal szó mint homonima egyszerre lehet főnév a maga biblikus allúzióival, és lehet ige is. Az *Evangélium szerintem* (2005) című művében Sajó ezt írja: „Jézus utálta a halat, de a horgászat az egyedüli tevékenység, ahol háborítatlan és büntetlen lehet bámulni a semmit.” A modern technikát idéző *hal.doc* forma pedig utalhat az írásra, mint elmentett dokumentumra és a hal.dok(lás) folyamatára is. A halál–haldoklás téma mellett a hal-motívum egyébként csak kétszer bukkan fel a kötetben. Egyszer konkrétan egy vers mottójában („*Csak tudnám, mit akart üzeni nektek egy öreg ponty a nagyvársárcsarnoki siralom-akváriumból!*”), másszor pedig utalás-szerűen („*inkább akvárium ez az élet szent vizének / felszínén temérdek puffadt lerágott hulla*” (Esti Kornél hátrahagyott énekei)). Még felsejlik előttünk Pilinszky *Halak a hálóban* kötete és Petri fent említett verse, ám az egzisztenciális kiszolgáltatottság képe túllép Pilinszky elégikus és Petri ironikus ábrázolásán is, Sajónál az abszurdba hajlik.

„...aranyat akarunk, túlvilágot, örök életet, Istent; nyerünk megannyi anyagot, félrelapátoljuk, gyűlik a meddőhányó, kincsesbánya, életünk, már ki se látszunk, ránk domborul, sírhant. A kincs, ami nincs.”

„*Más sem érdekel, izgat, borzaszt és gyönyörködtet, mint az itt és most. Ez az élet. A haikukat pillanatkáknak becézem magamban. A pillanat mint az élet mértékegysége, énekeltem én. Mennyi egy pillanat? Egy pillantás? Míg a földre ér a fény? Egy öröklét? Tudja a Faust. A pillanat egy haiku*” – vallja Sajó László (interjú Jánossy Lajossal, *Litera*, 2012. augusztus 26.). A kötet sokféle műfaji és formai megoldásaiból (hommage, prózavers, kollázs, himnusz, utolsó és hátrahagyott énekek, kötött formájú és szabad versek) valóban kiemelkednek a haikuk, sőt prózahaikuk (!) mint a lét mélységét leginkább kifejező formák. Ez utóbbiakból egy elgondolkodtató: „*Van Isten, ez egy hiányos mondat.*” Ehhez kapcsolható a kötetborítóról baseballsapkában ránk tekintő, (a kötetbeli szerepjátások ellenére) önmaga hétköznapi arcát (Ottlik szavaival ürgeességét) nyíltan vállaló költő. A kinyújtott mutatóujj, melynek éppen a hegyére került a *hal.doc* felirat pontja, felidézheti Michelangelo híres mennyezetfreskóját az ember teremtéséről, de értelmezhető az elutasítás gesztusaként is, szemléltetve a könyvet jellemző nyílt sókimon-dást, lázadó magatartást.

A kötetnyitó *Gyerekkversek* ciklus egyik darabja az emberi élet értéktelített pillanatából, a gyerekkorból megszólalva vonja le a Kádár-érára utaló számvetés paradox konklúzióját: „*Az rossz volt, ami igazi volt, igazából csak játék. / Az jó volt, hogy csak a játék volt igazi.*” (Az jó volt, az rossz volt, volt

még) Sajónak szinte minden kötete gyerekverssel kezdődik, jelezve a gyermekség kitüntetett pozícióját, hiszen a felnőtt csak úgy képes elviselni a valóságot, ha megtartott valamit a gyermekkor naiv ártatlanságából és tisztaságából. („*Az jó, hogy mára is maradt valami a gyerekkor letarolt asztalán.*”) A gyerekkhálál tabutémájával kapcsolatban (gyerekkorában őt magát a klinikai halál állapotából hozták vissza) pedig így nyilatkozik: „*Csak ezekről, azokról, ilyenekről, róluk érdemes, kell írni. Amiről nem lehet.*” (Dögcédulák, 2004)

A második ciklus a *Biblia Animalium*, mely alantas állatok nevében írt antievangéliumoknak is felfogható. A pókok, csótányok, patkányok és disznók hangján megszólaló abszurd-groteszk bibliai parafrázisok egyben olyan antiutópiák is, melyeknek világában az állatok fellázadnak a rajtuk erőszakoskodó hatalmi gépezet, az emberiség ellen, s egy nem várt pillanatban elégtételt vesznek. Azt is mondhatnák az ószövetségi Isten szavaival: „*Enyém a bosszúállás, s én megfizetek.*” A disznók például így büntetnek: „*Nagy csend lesz, amikor két lábra áll az ártány, és az utolsó emberpéldányt is kampóra akasztja, fölhasítja torkától nemiszervéig, száját citrommal tömi be.*” (Disznók könyve)

A kötet szerkesztést tekintve is megfigyelhető a szakrális beállítódás: a könyv hét részből áll, a közepén helyezkedik el a „*méltatlanul elfeledett kútúró költő és barát*”, Fürjes Péter emlékének adózó, külön ciklust alkotó *A királdi erdőben* című kollázsvers. Tematikájában és formájában is szorosan köthető e műhöz az előtte álló *Magyar versek* ciklus *Pokolba menet* című hosszabb költeménye, mely (az alcím megjelölése szerint) „*Kálvária-ének*” a Kádár-rendszerben méltatlanul meghurcolt, bizonyos időre szilenciumra ítélt, idegszanatóriumokat is megjáró Utassy József életművéről, életművéből. Utassy versrészleteit, motívumait nagyban felhasználva érzékletesen idézi meg „*Joe*” (Utassy beceneve) Vincent van Gogh-hoz, Jónás prófétához és Krisztushoz mérhető szenvedéseit, árvaságának „*csillagközi csendjét*”, istenkáromló panaszszóltárát. Az Utassy-sorok mellett a József Attila- és Babits-áthallások teszik erőteljessé a verset: „*Te, te csillagközi család! / Ez az egész mire való? // Te otromba, bumburtyák Isten! / Te, a kozmosz böhöm-nagy ökre! // Te, a süket, Te, a vak! // Majd számolunk! Számon kérem tőled / én: apámat, fiamat! // Majd meghalok egy pénteken. Ott leszek, Uram. Én. Te nem. // Be voltam a sárga házba zárva, / felmástrom a keresztfára, / te majom, / hogy onnan kiáltam: / fáj nagyon! / Nagyon fáj! / Rozsdás szög bilincsel / csuklómnál, / ordítok: / nincs titok! / Nincsen! / Isten! / Te hazudsz! / Meggörcsít a tetanusz. / Én, aki titkaid lestem, Bitófán végzem, kereszten.*”

A *Magyar versek* ciklus darabjainak közös vonása, hogy egy-egy határszituációban megidézett szereplői olyan összegzésre jutnak, melynek közös belátása a magyar hon („*barbár föld*”, „*zavaros, sekély nagy pocsolya*”) fojtogató börtönében megélt folytonos szabadsághiány elviselhetetlensége. Magunk előtt láthatjuk az Itáliából „*barbár északi hűs rögökre*” hazatérni készülő, Galeottótól búcsúzó Janus Pannonius-t, a linzi börtönben számvetést készítő megkeseredett Batsányi Jánost, Petőfit a barguzini táborban és a halála pillanatában, és a nemléten merengő József Attilát a Duna-parton. A jellemző beszédmód a tragikus ironia hangja, hiszen a múltbeli történéseket, érzéseket folyamatosan átszővi a jelenkorban tovább élő változatlan reménytelenség, kilátástalanság. A cikluszáró Kavafisz-versre (A barbárokra várva) íródott *Hungaro Barbaro* korunk politikai életének gyilkos szatírja, a görög költő mellett felidézti Petőfit,

Arany Jánost, József Attilát és Petri Györgyöt is: „*Miért van fülükben földugó, orrukban takony, szájukban rágógumi? / Mért díszítik őket fényesebbaláncnál kardok, / és térdepeljlecsókoldmeg gyűrű az ujjukat? (...) S motoros futárok érkeznek a határállomásokra, / (...) a császár parancsával, hogy barbárok pedig vannak. / Mi vagyunk a barbárok. // (...) azóta tart az ünnep, / minden nap egyaránt pirosbetűs, / ebben az immár egyáltalán nem néma, de öröms tartományban.*”

A temető alaprajza ciklustól fontos szerepet kap a nyelv kérdése, az ideális mondat és az Ideális Könyv megtalálása: „*Van itt egy mondatbánya. / Mindenki megtalálja / mondatát. Tíz körömmel / más mondatokat földel, / míg egyetlen sajátja / nem bukkan napvilágra. (...) A bánya személtelép. / Meddőhányó életed / oldalában emberek, / legtegyén istened, s bent sok kotorékállat, gagyiban guberálnak. // Van itt egy mondatbánya.*” (Van itt egy mondatbánya) Az emberi élet paradox mivoltára utalnak a következő sorok: „*miközben a Nagy Mondatra várok / elszalasztom a mondatokat*” (Mondatok). Sajó Lászlóhoz hasonlóan másik kortárs költőnk, Tóth Krisztina is kutatja az egyetlen igaz és hiteles mondatot: „*Kisért egy mondat, egy szavak nélküli hosszúka óntóforma, / egy báb a szívgyödörben, szárny, ami nincs kibontva, / hazavezető film futása, lepergő utcahossza.*” (Esős nyár) Az Ideális Könyv a Mallarmé-móttó szerint az, „*amely a világot tartalmazza, és vég nélkül lapozza önmagát*”. Nyilvánvaló, hogy ez nem lehet (egyetlen) ember alkotása. Az ideális mondat, a saját, mindenki másétől különböző hang és bölcsesség megtalálása azonban talán válhat egyéni kalanddó, ám „*hosszútűrést*” és szenvedést igénylő vállalkozás, melynek kimenetele nagyon is kétséges: „*de a Nagy Mondat egy és oszthatatlan / és sebezhetetlen / és talán nincs is*” (Az Ideális Könyv).

A kötetzáró két vers mégis reményt keltő, hiszen az egyik szerint a halott (meggyilkolt!), de már szentté avatott „*A'sziszí*” barátja (másik én, az alteregő alteregőja?), aki azóta beköltözött „*szentferenc*” barlangkápolnájába, arra a felismerésre jut, hogy „*hajnalban amikor megcsillan az ablakon a fény / visszaverődik és mégis beszabadul / a kápolna sötétjébe / akkor olvasható / az Ideális Könyv / Uram*” (Appendix). A szintén általa írt *Utószó* tanúsága szerint a hűséges barát a barlang falából előkerülő kéziratokat, verseket közreadván immár az olvasóra bíz mindent: „*A Nagy Mondatot nem találta – talált valamit egyáltalán? Döntse el az Olvasó, döntse el mondatait, ahogy a hiúz? vadmacska? mókus? tette.*” Az utolsó mondat nyomán az a fikció kel életre, mely szerint az állatok hallgatták „*szentferenc*” beszédét és széthordták mondatait. Bulgakov szavaival mondhatná(m): „*Utánam, Olvasó!*”

(Könyvpont – L'Harmattan Kiadó, 2012)
Ujlaki Csilla

Az elégikus én

(Fecske Csaba: Árnyas kertben)

Mikor kezdődik az öregség? Márai Sándor szerint akkor, amikor el tudjuk képzelni saját halálunkat. Ez a tudás alapvetően befolyásolja az én világhoz való viszonyát. Mindez természetesen megjelenik a költészetben, mint a mennyiségi

szemléletet minőséggé transzformáló világtétel. Az összegzés, az egybelátás igénye. Ez a szándék Fecske Csaba újabb versköteteiben is (*Visszalopott idő*, 2008, *Akinek arcát viselem*, 2009, *A hús pogány énekei*, 2011) egyre kikerülhetőbb módon jelen van. Nem drámaian. Az őszbe forduló táj ugyanis a szüret gazdagságát ígéri. Egyfajta aranyegyensúlyt, amelyben a sorssá lett élet, Fecske Csaba már említett kötetének címével, a „*visszalopott idő*” esélyét kínálja. Az emlékezés idejét, amely nem ismeri a múlás törvényét. Az életút mindenestől átkerül a kortalan időfelettség birodalmába. A mítosz (az én mítosz) mozdulatlan idejébe. Fecske Csaba új verskötete, az *Árnyas kertben* ezt az élethelyzetet örökíti meg. Ebből a nézőpontból válik érthetővé, hogy ez a számos utat bejárta, a magyar líra hangulatait, színeit felérző és magába olvasztó költészet egyre összetettebb lírai minőséget képvisel. A belső csönd és az elmélyült gondolkodás társulva a finom érzéseket kifejező formakultúrával igazi versélményt ad az olvasónak. Olyat, amelyben felismerhetően jelen van a lírai folytonosság eszméje, a letűnt századok versformálásának gyakorlata.

A kötet ciklusai (*Tékozló fiú, Lépés az időből, Második félidő, Gellert kapott szó*) a költő elmélyültségét és téma-gazdagságát dicsérik. A nyitó ciklus bibliai utalása némi profán fordulattal a versén szerelmi életének útjaira, útvesztőire értendő. *Az áldozat* című kötet- és ciklusnyitó vers a szerelmet, ezt a világot fenntartó archetipikus élményt, mint beavatási szertartást kezeli. Így: „*e világba vetetvén / szüzességünk egyből odalett / halálig csodát remél az ember / mint a palánk mögé leső kisgyerek // minden eltévedt érzés elvett / tőlem inkább mint adott / megszenvedtem a legszebb szerelmet is / korrupst emlékek áldozata vagyok*”. Ha az idézetben szereplő *palánk* szó líratörténeti felbuklását keressük, akkor alighanem József Attila jut eszünkbe. A másik, a nyelvi kontextusból némiképp kilógó, meglepő jelző (*a korrupst*) már saját korunkat idézi. Csupán e két mozzanat is rávilágít arra, hogy ez a líra, miközben vissza-visszaütal az elődök-re, ugyanakkor a jelenben él. Igaz, ami igaz, az emelkedett, vagy csak egyszerűen hangulatos versbeszéd és az élet értékeit deszakralizáló profán közlésmód egyeztetése nem könnyű feladat. A költő maga is csínján bánik a stílusegységet megbontó nyelvi fordulatokkal. Egyáltalán az a körülmény, hogy stílusegységben, stílusharmóniában gondolkodik, azért is fontos fejlemény, mert a nyelvi hányavetiség korában a minőségi elvre hívja fel a figyelmet. A hagyományban gyökeredző poétikai gyakorlat szerint ugyanis a szöveg önmagában nem vers. Azt meg kell formálni. Kizárólag a megformált tartalom tarthat számot arra, hogy művészetté váljon. Mindezen túl a közhelynél mélyebbet kell mondani, olyat, ami mégis, épp a költői megérzékítés által válik közérthetővé. Az igazi költészetben még a balladai homály is világos, a legösszetettebb filozofikus meditáció is (pl. Rilke: *Duinói elégia*-ja) a lézerfény élességével fogalmazott, kikerülhetően nyelvi evidenciaként valósul meg.

Fecske Csaba igény szintje, még ha itt-ott hullámzó is a költői teljesítmény, a teljességet célozza meg. A hitelességet, amelyben (idézett verspéldánknál maradván) „*az eltévedt érzés*”, mert tévutakra csábító szerelem, végül az én veszteséglistáján szerepel. Mindennek kimondása jókora életismeretet követel. Olyanfajta tudatosságot, ahol az élettapasztalat, életbölcsesség kifejezése igazi élettanulássá adódik össze. A valóságos és képzelte lírai történetek, történetek (*A faun éjszakája, Így volt, nem így volt*), az antikvitásban is eleven gazdag erotikával fűszerezve, sajátos szint jelen-

tenek (folytatnak) a mai magyar költészetben. Az arányérzék fontosságára hívják fel a figyelmet. A szép és artikulált beszédre, amely hatásos módon hívja elő a szeretkezés pogány misztériumát, többnyire erről van szó. Jó példa erre *A faun éjszakájá*-nak indítása: „a lány tulajdonképp nem / volt szép csak az éjszaka s körben / a villámokkal megvilágított hegyek / tánc közben szorosan hozzám simult / arca kipirult teste esdekelt / forróságában volt valami lenyűgöző / volt valami vadállati mohóság...” A sokféle elem (természet, vágy, szerelem, lélektan stb.) a versben fokozódó erővel sugallja a beteljesülést.

A kötet centrumát képező további ciklusok létezési módja a hely és az idő. *A Lépés az időből* a helyek és helyszínek szemléje, míg a *Második félidő* versei az elmúlás tényére reflektálnak. E két vonatkozás természetesen nem választható szét egymástól. Ennek megfelelően a gyerekkor és az ifjúság tájai, helyszínei nem önmagukban fontosak, hanem azért, mert érzéstartalmakat szuggeráló jelképei a letűnt időknak. Vagyis a felidézett helyszínek önmagukon túli, egyéni jelentőséggel bírnak. A „*fehér gyalogút*” (*Magának való*), a *szögligeti eső*, a *szülőház*, a *sziget* fontos része a lírai én birodalmának, aki szorongva észleli a változást: „...Szögligeten emberek halnak / olyanok is akik nem szoktak A. pusztulása / skandalum gyerekkorom meggyalázása / arra gondolok ha így zuhog ha ennyire ősz van / hogy lesz majd tavasz hova fogok én / / hazamenni ha már csak eső lesz / lélekrohasztó macondói eső”. A *Szögligeten esik az eső* idézett zárása nem nélküli az ironikus fintort (*olyanok halnak meg, akik nem szoktak*), ám az ironia keserű, valójában a drámai tartalom ellenpontozását szolgálja. Az ősz a versekben szép lassan télbe fordul. Elmarad közben a gyerekkor vidéke: „az örökévalóság aljára odakozmál / a pillanat” (*Fontos seb*), egyre fontosabbá válik a „befelé nézés”. A lélek készülődő évszaka a hó csendes fehérségével üzen. Az *Öregember* című versben így: „álmomban is megérezem a hóesést / a puha talpú hópelyhek halk / csoszogását az udvaron háztetőn”, majd a *Tél* soraiban ugyancsak megindító költőiséggel találkozunk: „belepte tiszta gyapjával a tél a falut”. Az idézetekben fellángoló, víziót és akusztikai elemet egyesítő komplex költői képek minden magyarozatnál többet, fontosabbat mondanak. A találó megszemélyesítések és metaforák e líra hangulatteremtő képességére utalnak. Egy olyan gyakorlatra, amelynek fogásait csak kevesen képesek ezen a szinten művelni.

Ahogy a tárgyalt ciklusban a hely az időt hívja elő, ugyanannak a fordítottja is megtörténik a *Második félidő* verseiben, ahol az idő emlékei a természet képein keresztül válnak kifejezhetővé. De ennél is fontosabb, hogy az idő összecsúszása, rétegződése az életmérleg készítésének lehetőségét kínálja. Az utóbbira példa a *Menetrend szerint* józan vallomása: „pillanat alatt összefut bennem / harminc év kapzsi nyarak öntelt őszök / vásárra viszem a bőrömet / idegen történetekben időzöm”. A napszakok, megvilágítások, évszakok utalás-rendszere mögött a kozmikus lecke rémlik, ahol a természet valósággal *előjátssza* mindazt, ami vár ránk. A költészet, ha régi, ha mai, nem kerülheti ki, hogy ne utaljon arra az alapvető kapcsolatra, ami az évszakok és az emberi életszakaszok, születés és pusztulás közt fennáll. Ezt a kozmikus törvényt, amelynek uralma mindent és mindenkit meghatároz, megérteni alighanem könnyebb, mint elfogadni. Holott az utóbbi a cél. Fecske Csaba verseiben a létezés nyüzsgésétől kicsit eltávolodó, a hangyabolyra felülről tekintő, így némi távlattal rendelkező ember szól hozzánk, aki a világra mint *menetrendre* tekint. Tudja ugyanis, hogy miféle oksági lánc men-

tén szerveződik az én és a világ kapcsolata. A versek a megértés titkos váltóin át egyre közelebb kerülnek az én lehetőségeit meghaladó, ám azt mégis érzékelni képes létfolyamat megértéséhez, ami együtt jár egy új, a korábbiánál megszenvedettebb és árnyaltabb énkép kidolgozásával. A *Második félidő* zárása erre a fejleményre utal: „többé nem mászom meg a hegyet avégett / hogy gyönyörködve a párás völgybe nézzek / már nem tudom átugrani a palánkot / mellemben tűzhányó helyett csak zsarátnok”. Ugyanez a téma ironikus hangszerelésben olvasható a könyv címadó versében, *Az Árnyaskertben*, amelynek megváltozott írásképe *szükségképp* mást jelent, mást sugall, mint a kötet címe a borítón. Ez a finom utalás, a két cím eltérése drámai felhanggal bír, amit azonban (miképp a *Kórházi dal*-ban is) hatékony ironia ellenpontoz: „...bár légy pottyán a sörödbbe / – üröm vegyül az örömbbe – / az ember mégiscsak örül / pille mosoly a szájj körül / nem kell a sorssal pörölni / csak a habot letörölni”.

A kötetzáró ciklus (*Gellert kapott a szó*) darabjai ujjgyakorlatok, átiratok, limerikék. A költő formaművészetének, játékos kedvének lírai dokumentumai. Fecske Csaba rájátszik az elődök (Petőfi, Tóth Árpád, Kosztolányi, Weöres, Eliot stb.) műveire. Átiratai akkor a legsikerültebbek, amikor új tartalmat hívnak elő. Jó példa erre a Balassit idéző *Cégtáji énekek*, ahol az ironia korunk visszasságaira hívja fel a figyelmet. Így: „vigécek mi lehet ez széles föld felett / szebb dolog az cégeknél”.

Fecske Csaba, mint az eddigiekből kitűnik, sokféle húrton játszik. Változatos témái szerves kapcsolatban az előzményekkel egyre inkább elmélyültek. Egyre hangsúlyosabbá vált egy új létstratégia költői kidolgozása.

(Felsőmagyarország Kiadó, 2013)

Baán Tibor

Madár a sülyedő hajón

(Tábori Ottó hatvanöt verse)

A költő kapujuk előtt szavalja a versét. Valójában a kamerába, a világhálón látható portréfilm riportérének, mégis az egész falunak, melyet mellette egy biciklire támaszkodó férfi képvisel, beleszól az előadásba nevetve, hogy ahhoz ő nem ért. Ezt a helyzetet csak önironiával és kellő önbizalommal lehet elviselni. A rövid vers is viccesebb előadásban hangzik el, mint amennyire pikáns. Közben a biciklis a hallótávolságon kívül megjelenő tanárnőre mondja erősen vasi tájshólásban, hogy ő is költő, mert gyereket költött. Az illető nem veszi észre, hogy zavarja a felvételt, annyira élvezi a „cirkuszt”. Ő lenne Tábori Ottó közönsége, aki azonnal kijelenti, hogy ehhez nem ért? Nemsokára vallomást hallhatunk, mennyire egyedül van a verseivel. A költészetről még a helyi értelmiségiekkel sem beszélhet. Talán nyelvi csavarásait, vicces epigrammáit megértik, olyanokat, mint amivel az utcára kiállt. Ahogy a negyedórás film pereg, kiderül a falun élő költő elgondolkoztató sorsa. Mondhatnám falusi költőnek is, de úgy valami autodidakta hangulatot kavarnék egy filozófia-esztétika szakos diplomával rendelkező ember körül. Elhangzik Jánosy István neve, aki az Élet és Irodalomban bemutatta, Határ Győző vallomása, hogy az avantgárd és posztmodern divatja ellenére megőrizte költé-

szetét, s hogy „Ez a költő kijárta a magyar költészet iskoláját, és mindent tud, amit tudnia kell.” Előkerülnek a tehetség igazoló levelek, Sík Csaba, a földi, mint szerkesztő azzal biztatja, hogy a közelben született Berzsenyi örökségét viszi tovább. Amerre fordul a kamera, mindenütt könyvek a félhomályban, csupa szellemi társ, főhelyen Weöres Sándor összes műveivel. Ebben a házban született, s az iskola, katonaság, az ideiglenes állások kivételével itt lakik.

Hatvanötödik születésnapjára jelent meg hatvanöt verssel a *Madár a süllyedő hajón* válogatás. A címadó a lélekmadárnak és a süllyedő ember-hajótestnek elválásáról szóló epigramma. Még nem búcsúzás, inkább a kötet egyik végpontja, a *Falun születtem* ellentéte, ahogy a kezdet és vég között az élet, a költői pálya ível át. Határ Győző bátran mondhatta, hogy Tábori Ottó mindent tud a költészetről, és nemcsak formai szempontból. A gondolatnál maradva állíthatom, tudása, tehetsége nem mindennapi esztétikai teljesítményben jelenik meg. Egyszerre megragad nyelvi szenvédelye és újdonsága, a szavak értelmén túli sugárzása és ereje. Példának a kötet első verse talán a legnyilvánvalóbb. Mit sugall a cím? A költő megvallja falusi eredetét, és hűségét is, ha már ír róla. Valójában egy olyan szonettet olvassunk, melyben a parasztvilág freskóját láthatjuk a fiú születésének korából, az első békeévből, 1946-ból. Azt tudjuk meg, hogy rosszkor született, talán mert kései gyerek, és azért is, mert szegénységre érkezett. Az anyáról szólva, a „míg felvonultam rettegő ölében” sorból a hadak gonosz bevonulását gondoljuk. Az anya ideje az apa és a nővér, s az udvari körtefa idejévé teljesedik, ahol „a koldus csend padlásfényt tapos”, s még a későbbi padlássöprés is fölsejlik. Ebből érthetjük meg, hogy miért „késlapos” az apa gyomra, s mi az, hogy „lenyúzza dög bú bőre börtönében”. S a szegénység ellenére a lány iskoláztatását is folytatniuk kellene, „s most itt e gyermek” az egyre nagyobb bizonytalanságban. A létezés értelmét a körtefa zöldje, az élet elfogadása példázza. Azonnal megállapíthatjuk tehát, hogy Tábori Ottó lírája mindennapi élményekből táplálkozó elvonatkoztatott intellektuális költészet. Nem tud mit kezdeni vele, aki népies hangot várna, és az sem, aki emiatt közelíteni előítéletekkel. Ezek után az elkényelmesedett olvasó rádöbben, hogy a versek boldogító élménye nehéz hódítás által következik be. Szinte minden konkrétan tűnő darabhoz a prekoncepció eltakarítása szükségeltetik. Nem a megszokott módon jut el szülei sírjához a *Mindenszentekben*, s ha gyertyát gyújt, akkor sem a megszokott szertartással áldoz emléküknél: „gyertyát, gyufát veszek elő / s fölgyújtom alvó lelküket”. Ha teheti, mint ebben a versben is, nagy erejű képpé fokozza tárgyát, mert Mindenszentek napján amúgy is csupa lobogás a temető, de attól a gyufaszáltól még a holtak is megmozdulnak, s a temető „keblére rántja... az egy / bánat útján szenvedőket... Akiken a Föld örökké / átcsap, mint óceánok / egekig hullámzó igazsága / születő és elhaló / szerettei fölött”.

Eltűnődhetek, ezt a költészetet mennyire befolyásolhatják a körülményei? A környezet közönye nem okozza-e, hogy könnyen megfélemlkezzen a közérthetőségről, hiszen mint ha csak önmaga ellenőrizné magát. És az, hogy szülőházában él egy kétezer lelkes faluban immár hatvanhét éve, nem okoz-e akkora ingerszegénységet, ami az életmű terjedelmén meglátszik. Egyrészt nyűg ez az idekötöttség, viszont már nem, de talán nem is gondolt igazán soha az elszakadásra, ha nem foglalkozik vele verseiben. A *Kis dal*-ba így fűzi elvágyódását:

Rába-part, Rába-part,
sűg valami, jaj, de hajt,
gond kérgétől elszakajt,
csöndregékkal fogva tart.

Csodafű, csodafű,
betyár gyerek csoda hű,
búzavirág, hegedű,
itt emésszen el a nyű.

Az, hogy ugyanabban a házban lakik, él, mint szülei, ősei, az állandóság folyamatosságával a természet változásait követve, az még a halhatatlanság érzetét is keltheti. Úgy hiszi, mindent tud a létezésről, s még a jelentéktelennek tűnő dolgokból is végérvényű következtetésre képes. A *Srácok I.* és a *Srácok II.* a vadfürdőző kamaszok játéka a fulladásos halállal, s ugyanolyan veszélyesen egymás ellen, jóval több, mintha az otthoni életet verselné meg. A gyermekkori *Zongoraleckében* a zenei emlék magában hordozta a huszadik századvégi háborús programot: „megteremtődött talaja a kiveszésnek”. Az *Ők azok* zsánerképében azt a félelmet érezteti, mely minden írástudót elfog, ha kibeszéli környezetét, még ha részvétellel teszi is azt a tejszarnokba járó asszonyok iránt.

Ikervár mellett folyik a Rába, keletre emelkedik a Ság-hegy, délre a Balaton-felvidék hegyvonulatai, nyugatra a kőszegi hegyek, északon a Kisalföld változatlansága, otthonossága annyira, hogy már régóta belső tájat, lelki teret jelent inkább, mint külsőt. Onnan buzog föl az ihlet, és azok a belső arányok teremtik a művek formáját. Végül is a költészet a lélek mélyfúratából fölhozott élmény, még töredékességében is, de legtöbbször egy sajátos logikai kompozíció révén nyeri el művészi rangját. A hasonlatnál, a mélyfúrás műveleténél maradva, különféle eszközöket választ a versírás lehetőségének megteremtésére, s nem biztos, hogy az elkészült mű a megszokott módon azonos a tematikával, az ismerős műveltségélménnyel. Mert a *Berzsenyi* című vers maga a megcsontult Ság-hegy emberi szenvedése, ami a „költőt zengető” volt valamikor, már a költő nyughelye, s kitör a vulkán, ha „a hegy gyomrában ébred Berzsenyi”. Úgy is szólni kell Tábori Ottó nyelvezetéről, ahogy Berzsenyi ódai zengéséhez közelít, s éppen abban a szonettformában, melyet az előd annyira megvetett. Mégis ebben a présben szorul össze akkora feszítőerő, hogy a szavak halmozállapota megváltozik, s legtöbbször fényesen izzik.

Ha közismert személyiségekről ír, megannyi fogalmi tényt, eszményt vagy lelkiállapotot, érzelmet akar kifejezni. A *Csokonaiban* a „nyírfalelkű vagabund” vidám társaságára vágyik az a mai költő, aki a *Farsangi mellékhangokban* Csokonai is lehetne. A *Nádasdy lázálma* a versben ki sem mondott feleség, Báthory Erzsébet büntetéséről, az ördögi bűnök által megalázott férj éppolyan beteges bosszúvágyáról állít ki pszichiátriai látéletet. A *Zrínyi meditációja* is lelki állapotrajz, egyszerű cselekvésnek tartja csupán a kirohanást, a halált az „ágyban lakó” lustákkal szemben. Ritka műélmény, mikor egy szobor, *Batthyány*, a naponta látott mártír miniszterelnök hideg ikervári köve, varázsolja elő az elvonatkoztatott sorokat minden mártíromság megváltására. A megidézett kor, „a halhatatlanságok áttetsző színe

egy szoboralakban megjelenítve
sodor, mint tündöklő tiszta ész
fegyelme, a határokon túl is kész
aggodalma, fölgyújtva, fölsegítve

az elesetteket, a néma félalvót,
aki nem akar az lenni, aki volt,
egy nemzet véres képet fölemelve,

akasztófák éjein áthajolva,
a képzelet lombjain lobogva,
ami nem volt más, mint fényes szerelme

És a két nagyszerű létvers! A *Schrammel Imre naplójába* azt látatja velünk, hogyan állapodik meg a kerámiában a földbe térő élet, milyen tündöklésben mosódik össze és hül le a repülés, a „kényszerritmusok íve” beleszívódva az anyagtemetőbe. Az *utolsó éjszaka* Babits Mihályra emlékező sorai a halál isteni megvalósulását fogják látomásba, ahogy a halott újjászületik, miként „Úgy hullok szét, mint új atom, ha készül.”

Bár a versek minden sora arra vall, aki írta, jólesne közvetlenül is meglátni a költőt. Az egyes szám első személy használata sokszor csak versalkotó elem. Igazán akkor jelenik meg, ha magát akarja kimondani bánatában vagy örömben. Például a *Kesergőben* az első szerelem mulását, ahogy a „megkövezett citorával” továbbáll. Erotikus emlékek kíséretnek a *Szerelmi provokációban*. De még a konkrét élményekből indított költemények sem árulkodnak Tábori Ottó személyéről, életéről. Az ars poetica jellegű *Kintről befelé tekintve* című versben érzékelteti, miért? „Szavak, fényes vak madarak / szívemre szállnak és elnémítanak... Szavak, nagy fényes madarak / arcomba szállnak és megvakítanak.” Az *Ablak a nézőtérre* a költő és a közönsége viszonyáról szól a költészetével való szerelmi kapcsolatban, mikor egyszerre megvilágosodik, megnyílik a tér, „s valami sejtekből sejtekbe cikázó ragyogást” okoz. S ez a fény a szellem világossága, ahova törekszünk az életben, de csak azon túl találjuk meg azt. Úgy indul a *Kinek hiányzol?*, mintha falujából költözne, pedig a szellem átlátható terébe érkezik.

Kinek hiányzol, ha elmégy innen,
csak a ház, a mindent túlélő marad,
ha füvek testén lépted nem tapad,
majd fennmaradsz-e emléktekinteten

Mégis az a falu, a szülőház, a fű, az a temető rejtőzködik,
ahol ő él, minden anyagtalán tündöklésben.

(*Életünk – Faludi Ferenc Alapítvány, 2012*)

Ágh István

Áthangszerelés

(Pusztai Zoltán: Képrás)

Vajon hogyan íródik egy haikukötet?

A szerző – mint általában – bizonyára rokonszenvesnek talál egy különleges formát, műfajt, megszólalásmódot, melynek aztán a hatása alá kerül, s ennek következményeként alkotói módszertana aktuálisan alkalmazkodik a hagyomány immanens elvárásaihoz, ráhangolódik az elsajátítani kívánt tartalmi-formai jegyekre. Természetes reakció lehet ilyenkor a valamilyen mértékű azonosulás szándéka mellett az egyénivé-egyedivé alakítás törekvése, hiszen bármely képlet felhasználása akkor válik alkotó jellegűvé, ha nem csupán mechanikus ismétlésre, utánzásra alkalmaz-

zák. Miközben korunk költészete kevésbé tartja fontosnak a klasszikus műfaji hagyományok folytatását, egyáltalán a műfajiság kérdését, gyakori kihívást jelent a tradíciók újraértelmezése, átértelmezése vagy éppen ironizálása is. A haiku esetében jó néhány klasszikus attribútumról beszélhetünk, melyeknek együttes megtartása egyáltalán nem lenne könnyű feladat, de az sem valószínű, hogy kortársaink e komplexitás buktatóit elkerülendő választják többnyire a modulált műfajiság irányába való elmozdulást, s tartják meg elsősorban a formai, külsődleges jegyeket, és teszik közlendőjük számára inkább stílusosan, motivikusan vagy szemléletében újszerűvé a terjedelmi szempontból erősen redukált versbeszédet. A veszélyt, hogy a formai sűrítéskényszer ne vonja maga után az ötletszerűségnél tovább nem terjedő töredékjelleg, csak akkor lehet elkerülni, ha az alkotó kellő önfeleggyellemmel applikálja újra és újra poétikailag is érvényesen redukált mondandóját e formába.

Vajon érvényes forma lehet-e a haiku hagyományos technikája ahhoz, hogy egy rövidebb alkotói időszak közlendői túlnyomórészt ehhez a megszólalásmóddhoz illeszkedve öltessenek testet? Valószínűleg nemmel felelnék erre, ha a haiku csakis a filozofikus versbeszéd terepe kívánna lenni, vagyis nem éreznénk hitelesnek, természetlőn valónak, hogy egy költő az életbölcséletét egyvégtében, egyidejű miniatűr opusok kötetnyi mennyiségével fejezze ki. Más kérdés, más motiváció, ha a lírikus az impressziókra fogékony alkatként nyúl hozzá e műfajhoz, s nem feltétlenül arra törekszik, hogy a sokból minden egyes műve újabb és újabb esszenciáját ragadhassa meg a világunkról elmondható közlendőknek. És nyilván az is hitelesíti a folyamatában töredékformát alkalmazó lírai dikciót, ha az alkotó a kevés szavúság poétikáját az életmű szintjén is nívósan képes megvalósítani, vagyis beszédmódja a rövid, fragmentum jellegű közlésformában általában véve is jól érvényesül.

Pusztai Zoltán esetében nem ilyen egyívású motivációja van a haikuforma iránti aktuális érdeklődésnek. Ő nem mondható kevés szavú alkotónak, s korábbi költeményeire az impressziózus képfelillantás helyett inkább a közvetlen gondolat- vagy érzelem-továbadás jellemző, nem ritkán burjánzó szóképi rásegítéssel. Igaz, gyakran találkozunk korpulensebb szövegeinél szintaktikai értelemben véve töredékes részmegoldásokkal is, de karakteresen és nagyságrendileg korábban nem volt jellemző költészetére a mostani kötetben tapasztalható nyelvi-formai és koncepcionális reduktivitás. Más kérdés persze a műforma redukáltsága és az aktuális kötetkompozíció korpulensebb volta, de e mögött az ambivalencia mögött jól azonosítható és adekvát poétikai indíttatás érhető tetten: költőnk egy sokelemű mozaik megalkotására tett kísérletet, melynek darabjai az egyes fragmentumszövegek, egyszersmind metonimikus modelljei a szétesett-széttört világ megragadható darabkáinak, jelenségeinek, s ha egymás mellettiségük nem is hoz létre szövegszerűen vagy motivikus vonatkozásban valamiféle teljesség-illúziót, összességében a sok-sok kis darab mégis alkalmas arra, hogy az Egész szemlélése az ő egyben-szemlélésük által, a szerző világképeinek, hiány-világképeinek, széttört-ség-elvű létbölcséletének egyfajta teljességre törekvő megjelenítése által mégiscsak lehetségessé váljék.

Az egyben-szemlélés, -szemléltetés némi külsődleges rásegítést is kap a kötetben Pusztai Zoltántól. Ennek eszközei stilizáló jellegűek. Ilyen gesztus például a 17–17 szótagnyi közlemények következetes címtelensége, illetve egységesített elhelyezésük a lapfelületen mindig hármassával, vala-

mint a makrotextusnak az a „felfűzésttechnikája”, melynek következtében a nagy kezdőbetűk és az interpunkció tagoló-elkülönítő funkciója éppen azok mellőzésének köszönhetően nem érvényesül, s ekképpen a szilánkság, darabosság képzete mellett a folyam-, illetve folyamatjelleg is képes megképződni. Talán a kötet cím írás-fogalmának cselekvésformai jelentésáryalata maga is utal arra, hogy a kis szövegdarabkák egymás mellé rendelése által egyfajta nagyfelbontású *kép* íródik folyamatában egészzé a kötet nyelvi korpuszában.

Amúgy a könyv címe az ábrázolásmód eszköztárának dualitására is felhívja a figyelmet, hiszen a nyelvi kód (írás) mellett a grafikus vizualitás (kép) itt hasonlóképpen önálló szerephez jut. A leíró, asszociatív képesség egyébként fontos eleme a hagyományos haikunak csakúgy, mint a realisztikus vagy képzeleti látványelemekre történő fókuszálás, de jelen esetben a kötet cím nem tartalmaz olyasfajta utalást, amely ennek a hagyománynak a hangsúlyos jelenlétére utalhatna. A Pusztai-féle haikukban ráadásul legalább annyira meghatározó a fogalmiság vagy a cselekvésre irányuló verbalitás szemantikája. A *Képirás* mint összetett szó egyébként azt a kötet szerző logikát is modellezi, mely szerint – a borítón látható grafikát is figyelembe véve – a négy-négy oldalnyi szöveges részeket mindig egy grafikai reprodukció után olvashatjuk a könyv lapjain.

Hogy a szintén szerzőnktől származó grafikák vizuális dinamikája, motívumkezelése hasonlóképpen a laza folyamatszerűséghez köthető-e, mint a szövegek egymásutánja, azt nehéz lenne egyértelműen kijelenteni. Annyi biztos, hogy e képek figurális értelemben nem tekinthetők illusztrációknak, asszociatív módon kapcsolhatók inkább ahhoz a kaotikus-képzethez, melyről időnként a versek is tudósítanak a valóságkép verbális megragadásának alkalmával. Az utolsó három grafika esetében érzékelhetünk egyfajta harmonikusabb és realisztikusabb szemléltetési módot, mely azonosíthatóvá, képi párhuzamává tesz néhányat az utolsó szövegek tárgyi-fogalmi motívumai közül (kör és kereszt, hullámvonal, lobogás, ragyogás), egyébként viszont az ívek, vonalak, kontúrok sajátos szövevényei a maguk egyedi strukturáltságával komplexebb, intuitívabb befogadást indukálnak, mint a nyelvi nyersanyag, s talán valami mitikus-atavisztikus világban gyökereznek, akár csak Angkor Wat mindent benövő, monumentális, őserdei fáit.

A mitikus jelleg szerepet kapnak a szövegek motívumhasználatában is. Bár nem ez az elsődleges a művek jelképrendszerében, sőt időnként meglehetősen profán földközelség jellemzi a megszólalást, mégis kötet szerző feltűnnek biblikus utalások, melyeknek előfordulási aránya az utolsó kis sorozatokban a legszámottevőbb. Ha ehhez hozzáadjuk, hogy ugyanott, de leginkább a tényleges záró opus-okban található rá egyéb östörténeti szimbólumokra is (életfa, Atlantisz, fénytemplom, Napmadár), melyek a szakralitás emelkedettségével kontrasztosozzák, illetve árnyalják tovább a versek érzelmi-gondolati világát, úgy tűnhet, hogy szerzőnk egyfajta transzcendens harmóniateremtő erő lehetséges elkövetkezését tételezi, illetve reméli, s így lényegében – és meglehetősen váratlanul is – nyugvópontonra juttatja addig mindegyre zaklatottabbá és szkeptikusabbá formálódó valóság- és jövőképét. Itt már szinte himnikus áradattá válik a befejező kilenc darab szöveg tanilag is erősen koherens együttes olvasata, mely nagybetűs kiemeléseivel (Mindenség, Napmadár, Világ) szimbolizálja ugyancsak a bizakodó hitet, s az újraalkotható, újra megtalálható egység, teljesség képzetét vetíti önmaga és az olvasó elé.

Fontos, bár önmagán nem feltétlenül túlmutató eleme a forma és a szerkezet kialakításának a *Képirás*-beli számmisztika. Tudjuk, hogy a japán eredetiben a haiku szótagszámolásának jó néhány különleges kritériuma van, ám mindaz ott nem rendelődik hozzá valamiféle klasszikus jelképiséghez, ellentétben a szövegbeli kulcsmotívumokkal, a hívószavakkal, az évszakszimbólumokkal. A sorok szótagszáma primszámként ugyan lehetne bizonyos értelemben mágikus-misztikus tényező, a magyarban azonban ritkán fordul elő, hogy a sorhossz tisztán megfeleltethető legyen egy-egy önálló szintaktikai egységnek, ennél általánosabb jelenség nálunk a soráthajlás, ezért e ponton máris megkérdőjelezhető az erre a motívumra tételezhető misztikum. Vajon lehetett-e Pusztai Zoltánnak átfogó koncepciója a kötet számmisztikai tényezőinek egymás mellé rendelésekor, miközben úgy alakította mondandóját, hogy abban a 3-as (itt egy-egy szöveg 3 sor, egy oldalon 3 szöveg van), a 9-es (oldalanként tehát 9 sornyi az összerjedelem), a 12-es (egy szerkezeti egységben 12 haiku található), a 21-es (ennyi a szerkezeti egységek mennyisége), esetleg a 21x12-es képlet számjegyek szerinti tükörszimmetriája vagy éppen a 252 (prímlemekekből álló számjegysor, akár csak az 5-7-5-ös szótagszámképlet) mint verstélmennyiség valamilyen közös irányba mutató szerephez jusson? A kötet bemutató győri beszélgetésén elhangzottak alapján tudható, hogy az eredetileg tervezett makrostrukturális koncepció végül egy újabb fejezetnyi szöveggel bővült (épp ebben fordul elő a legtöbb szöveg szerinti mitikus utalás), s hogy a szerző eleve is tekintettel volt a számmisztikai tényezőkre, de ezek mellett is részben formálisnak és inkoheregensnek tűnik ez a törekvés a recensens számára a versszövegek szemléletmódjához történő viszonyítás alapján. Hiszen a Pusztai-haikuk többsége profanizáló, demitizáló karakterjegyekkel is bőven rendelkezik, melyeknek alkalmazása többféle hiteles motivációhoz is kapcsolódhat.

A legfőbb tényező e téren az illúziótlan valóságsszemlélés és -szemléltetés, amely szerzőnk történelmi érdeklődéséből adódóan a jelen fogalmát konkrét hivatkozásaiban és terminológiájában által kiterjeszti az elmúlt félszázad időszakára is, különös tekintettel a diktatórikus évtizedek társadalmi, politikai sajátságaira (e ponton megragadható egyfajta poétikai-szemléleti rokonság Kányádi Sándor „körömvérseivel”). Ide értendők azok az evokációk is, melyek Orwell kulcsregényére, illetve Nagy Gáspár legendás versgyűjteményére utalnak („fű alatt néha / a munkatábor foglya / *szabadrab* lehet”, „meglehet végül / a gondolatrendőrség / mi magunk leszünk”). Az *Önarckép varjúval* című korábbi Pusztai-kötetben már többször előfordultak groteszk korfestő utalások, s ezek a *Képirás*-ban is gyakran fellelhetők, tovább erősítve a kritikus demitizálás eszköztárát, pl.: „vonalkód fölött / akciós embléma van / lenyúzott bőrön”, „tisza költészet / mondja és megélezi / a böllér a kést”, „vágóhíd felé / kolompol kedélyesen / a nyakravaló”), akár konkrét biblikus hivatkozás formájában is: „cirkuszban Sámson / hajlítgat egykedvűen / hajszűtővasat”.

Hangulatilag és stílusán egyaránt a mitikus szemlélet ellentétéként fogható fel a poentírozó, aforisztikus gesztusok gyakori felbukkanása is, melynek keserű ironiáját az értékvesztés, értékpusztulás, a kisszerűség napi tapasztalata motiválja, s általa indirekt módon felidéződik többek között a korai példakép, Parancs János hatása vagy *A merülő Saturnus* korközérzetét megverselő Weöres Sándor szemléletmódja. Érdekes, hogy e vonatkozásban Pusztai a

vulgárhétköznapok banalitása iránti ellenszenvének éppúgy hangot ad, mint ahogy feltételezi valamiféle, a lét egészébe beködolt romboló-pusztító arché működését is, l.: „aranykor fényt / naponta sötét erő / homályosítja”, „életfa ágát / sötét és gonosz erő / vaskése nyesi”. Utóbbihoz jó néhány olyan motívum társul kötet szerzője, melyek a tél klasszikus szimbólumértékéhez kapcsolódva a kiemelkedés, megfosztottság lét-helyzeteit vetítik ki állóképekben, s megkockáztatható, hogy bölcséleti szinten némelykor azonosíthatók a versekben az egzisztencialista létszemlélet jelei is, pl.: „rovár araszol / fűrgén előre-hátra / sehova se ér”, „mozgólépcsőre / lépve mozdatlanul / jutunk a mélybe”.

A gondolati-bölcséleti indíttatás szinte mindegyik Pusztai-haiku esetében tetten érhető, költőnk azonban másképpen jár el e téren, mint a műfaj klasszikus hagyományainak követői. A tradicionális haiku személytelen filozofálásra törekszik, stratégiája nem a kimondás, hanem a sejtetés, szimbólumrendszere, motívumköre kevésbé szerzeágazó és erősen természeti kötődésű. Némelykor Pusztai Zoltán bölcsesete is elvonatkoztat az aktualitástól, felismerhető nála például a tao időtlen teoretikája: „helyet foglalva / a fényben az árnyék / otthonra talál”, de mint a példa is mutatja, elsősorban kerek gondolatokat fogalmaz meg, s általában a vélekedés, a konstatálás szubjektivitása vagy tárgyi tény-szerűsége mellett. Sejtetései pedig nem ritkán a vicc vagy az aforizma logikáján alapszanak. Hogy szándékában áll az irónia és a groteszk mellett a humor könnyedebb változataival is élni, azt a gyakori poentírozó szerkesztés mellett a többértelműsége, a hangalaki hasonlóságra, rímelésre vagy éppen a szótó-variációkra építő nyelvi játékok sokasága jelzi, s így kimutatható poétikájának bizonyos szintű rokonsága Weöres Sándor egysorosai vagy Fodor Ákos haikuival, rövidverseivel. A kerek gondolatok, közlendők 17 szótagba applikálásának szándéka egyetlen kerek mondatnyi – sokszor egymással megegyező szerkezeti képletű, panel-szerű gondolatrítmust működtető – közleményeket eredményez, bár a „kerekség” néha a sorok szótagszámkényszere miatt kényszerűen inverz szerkezeteket is kitermel, vagy – mint Bertók László „háromkái” esetében – nyelvtanilag, szintaktikailag is él a hiány, a töredékjelleg feszültségteremtő poétikai erejével.

A Pusztai-haikuk motívumkincse szerzeágazó, vállaltan eklektikus, ami magyarázható a már említett mozaikalkotás sokféle elemre vonatkozó építéskonceptiójával. A szókészlet kezelésében kiemelt szerep jut a „hungarikumoknak”, vagyis azoknak a szerkezeteknek, frazeológiai egységeknek, melyek szólásként, szófordulatként karakteresen magyaros elemei a versbeli beszédmódnak, s gyakran maguk is eszköz-zévé válnak valamely nyelvi játéknak (pl.: harcedzett béke-harcos, mentelmi jogra hiába váró fuldokló, lovat adnának a kardlapozók alá, kereket old egy kerékkötő), illetve a jelentések összeszikkasztása révén a koanok logikájához hasonlatos formulákat hoznak létre, „mit sírna vissza / akinek könnybe se / lábodhat szeme”, „küzdő jellege / domborodik ki inkább / a homorúnak”.

Pusztai Zoltán mindemellett nagyjából húsz alkalommal szinte mindenestül hű marad a tradicionális haikupoétikához, vagyis a sajátta honosítás szándéka mellett fontosnak érzi, hogy a klasszikus gyakorlat tiszteletének is tanújelét adja. Ezek a művek nem egymás szomszédságában találhatók, hanem kötet szerzője alkotnak egyfajta lazább láncolatot, hálózatot. Ezekben tehát fokozottabban érvényesül például a leíró – esetleg antropomorfizáló – természetábrázó-

lás szándéka, pl.: „roppan a fatörzs / sárgul a lombkorona / köd közeledik”, a harmonikus szépség elvének képi megvalósítása: „vizesés ezüstös / szalagja fénylik-ragyog / közel az éghez”, vagy éppen – itt ritka kivételként – az igei szerkezetek redukáltsága: „ködtepte vidék / lakója már az emlék / se hang se visszhang”, illetve a leíró dikcióba burkolt gondolati lényeg sejtető ábrázolása: „romkertben nyílik / a hűsevő virágok / fekete kelyhe”; „gyíktorok lüktet / a kénysárga fűszálak / forró kertjében”; „közel a parthoz / hirtelen jéggé dermed / végül egy hullám”.

(Magyar Kultúra Kiadó, 2013)

Juhász Attila

Legfőbb az egész/ség

(Méhes Károly: Röntgen)

Méhes Károly legújabb kötete bő tíz év verterméséből ad válogatást. A *Röntgen*ről könnyű lenne magabiztosan nyilatkozni, elvégre a versek középpontjában a Méhestől (a prózai műveiből is) megszokott kérdések állnak, a költemények tematikus szinten is kapcsolódnak egymáshoz, s meg lehet próbálni igazolni a fülszövegből Vörös István megállapítását is, miszerint: Méhes „fanyar humorával ebben a kötetben is gyakran találkozhatunk”. Úgy tűnhet tehát, hogy az eddigi tapasztalatok mentén a legújabbban megjelent versekről is lehet beszélni. S noha ez kétségtelenül így is van – jelen írás is az említett szempontokra épül –, mégsem lehet elhallgatnom, hogy a *Röntgen* igencsak zavarba ejtő kötet. Vagyis hiába az előzetes – és a kötet által aktivizált – tudás, Méhes Károly legújabb kötete is megköveteli a figyelmet. A *Röntgen* könnyű olvasni, de nem könnyű megérteni.

Méhes a középnemzedék költője: életkora miatt odatartozik ő maga, ugyanakkor verseit is leginkább, vagy talán legkönnyebben, ugyanez a generáció érezheti sajátjának. Különösen szembetűnő az életkoronként eltérő befogadás, ha a *Röntgen* fent idézett fülszövegrészletben említett fanyar humorának érzékelése kerül középpontba. A kötet e jellemzőjét a fülszöveg elolvasása után magam is igyekeztem tetten érni – hiába. A március elsején megjelent *Élet és Irodalom* Ex Libris-rovatában ugyanakkor Kálmán C. György erre a „fanyar humorra” idézi példaként az *Örökkévalóság* című verset, melyet én szintén megjelöltem magamnak, de – bevallom – én nem humorforrásnak éreztem. „Ősz hajszálam ha a nap elé tartom, / a papíron árnyéka mindig fekete / marad.” (11.) A *Röntgen* sokféleképpen olvasható, s ez még akkor is erénye, ha esetenként épp zavarba hozó megoldásaival, képeivel van frusztráló hatással az olvasóra. Azért sem lehet teljesen érdektelen az eltérő korosztályi olvasatok emlegetése, mert Méhes is a kor, illetve az idő köré látszik szervezni költeményeit. Ennek megfelelően az *emlék*, az idő elmúlása, és a mindenkori „jelentéktelen jelen” megragadása és rögzítése az egyik fontos téje a *Röntgen* verseinek, másfelől pedig – ahogy a cím is mutatja – a betegség, a test fizikai felépítésének lírizálása áll a kötet középpontjában.

„Méhes elkeseredett küzdelmet folytat, hogy ne legyen már éretlen fiatal, de még ne legyen megveszekedett öreg bölcs se.” Utóbbi – a költemények említett tematikáját figyelembe véve – jogos törekvés, s a szerző e téren nem

is esik túlzásokba, a *Röntgen* a legkevésbé sem didaktikus. Ugyanakkor helyenként érthetetlen módon, maradvány Vörös megfogalmazásánál: *éretlen* gyenge pontok maradtak a kötet néhány versében. Ilyen a következő: „ahogy a tejért hajolt / a hűtőpult mélyére láttam / a mellét (»bőr tejeszacskó«- / ez most jött dupla bocsánat)” (39.) Vagy a *Triumvirátus* címűben: „Hárman voltak: Szúnyogvihar, / Fülelő és Holdrabló (tehát / nem Naplopó!) [...] / [...] / Ők hárman (a nevük végül is / mellékes, bár mulattatóan hangzik)” (44.) E részek hangvételét nem tekinteném a fentebb említett fanyar humor megnyilvánulásainak sem. Az idézetekben is szereplő költői önreflexió, illetve ahogy az első, az *ABC* címűben, a versírás pillanatának felvillantása ugyanakkor gyakori eleme a most megjelent Méhes-műveknek. (Ennek ellenére az ilyen megoldások, vagy akár a tematikai kapcsolódás sem menti a kötet olyan gyenge darabjait, mint amilyen a most idézett *ABC*, vagy a *39 fok láz* című.)

A versírást megjelenítő sorokba általában vegyül a költői szubjektum felől némi kétségbeesés és olyan, a lejegyzés, illetve a költemény megírására vonatkozó görcsösség, mely a kész vers idő fölötti győzelmét sejteti, így a megírás még versenyfutás azzal. *A szavak Kremsben* című versben is az írás nehézsége hangúlyozódik: „Alkotói magányomban / sörälátétet pörgetek az asztalon. / Semmi egyebet nem várok / ettől a sörälátétől, mint / hogy segítsen befejezni / egy huszonöt perce félbe- / maradt mondatot.” (55.) Az említett versenyfutás a legérzékeltetőbb módon a *Ninó, avagy az adriai tengernek szirénája* című költeményben jelenik meg: „Pálmafák árnyékába verset írni / Szívbeteg tüdőbeteg szifilisz / Költő nézni a messzeségbe ahol / Fehéren remeg a levegő és / Összeolvad az ég és a tenger / És a kezem is remegne kissé / Amint írnám a sorokat amik / A vacak orvosságokkal szemben / Bizonyosan halhatatlanná tesznek.” (64.) A vers tehát kitüntetett jelentőséggel bír, nemcsak szerzőjét őrzi meg, hanem azt is, akiről azt a költő írta. *A Röntgen* egyik legsikerültebb és a kötet irányait leginkább összefogó verse, az *Összerakva*, egy benne szereplő segítő szándékú emberre vonatkozóan a következőképpen zárul: „és én majd, ha mindenek vége, / verset írok róla, szavakkal, / a láthatatlan és érthetetlen / lélekből kitépkedett szavakkal.” (27.) A *vers*, valamint a Méhesnél sokszor szereplő (*fény*)*kép* önálló értelmezési térként jelenik meg a kötetben, így a bennük foglalt *én* is mást jelent a műben felvillantott *vers* és *kép* keretein belül, mint azokon kívül. Mindez nem az értelmezés, hanem a *kép* és a *költemény* önállóságára és szabadságára mutat. „Az ablakba állok, figyelem, / amint egy távol-keleti / turistacsoport lelkesen / videózza a főépületet. / Amikor Koreában / vagy Japánban nézik ezt / a felvételt, ott leszek majd / az ablakban, mint aki / teljesen idetartozik.” (24.) A Méhes-versek imént idézett, versírásra és képrögzítésre vonatkozó megjegyzései nem az épp olvasott vers létrejöttére vonatkoznak, e módon nem a *Röntgen* megírására tett költői reflexiók ezek, hanem egy másik, a mostani *mögött*, illetve abban normál módon láthatatlanul létező másik kötet darabjainak születésére. A cím, *Röntgen*, erre a kötetben létező belső kötetre is vonatkozik – Méhes nem röntgenképeket mutat, hanem *röntgenképp* láttat egymásba foglalt (vers)világokat. „Röntgenképp látom / a Dugonits utcát / ahol gyerekként annyit / bicikliztem” (16.) Nemcsak a *kép* és a *vers* „röntgenezésére” lehet példát találni a kötetben, de olykor a nyelv átvilágítása is különleges megfogalmazásokat eredményez, mint a *Csak a szívverés* című költemény alábbi, a szív ultrahangos képét

leíró része: „a pitvarban csend van / még csak nem is sepregetnek / szinte üres kamra / legfeljebb fonnyadt áfonyát / rejt a sötétje” (17.)

Az előbbiekhöz hasonló módon mutatkozik meg és tűnik az emberi jelen szerves részének a múlt is. Az *Emberöltőköltő* című, a 70 éves Bertók Lászlónak ajánlott vers igen láttató erejű hasonlatában az ember mint matryoska baba íródik le: „Akit látni az a nagyra nőtt alak / testében rejt a holtakat / egyre kisebb régi önmagát / sorakoznak benne a figurák / bőre alatt önnön östörténete / egyik baba rejt a másikat.” (50–51.) A látszólagos *egészet* felépítő *részek* kapnak különösen éles megvilágítást a *Röntgen*ben, ami egyszerre tulajdonít a *részeknek* is *egésszel* felérő jelentőséget, s tagadja ugyanakkor az *egész* eleve létezőségét. *A Csak a szívverés* megállapítása, miszerint „Minden csak szívverés / és a legkisebb részben az egész” (a *rész* utolsó betűjének elhagyásával a megállapítás még inkább a versben taglalt szívfunkciók leírásához közelít, fizikaibb – 17.), ezek alapján csak látszólag áll kizáró ellentétben a *Sikátorok balladája* című vers „Nem létezik az egész.” (42.) állításával.

Az ember Méhes Károly verseiben nemcsak múltja és jelene által felépített látszólagos egész, hanem fizikai megjelenésében is ekként ábrázolódik. „Aki itt velük / szemben áll ma, csak néhány / milliárdnyi molekula csöndes haláltánc.” (41.) A fizikai és kémiai felépítés ilyen mértékű hangsúlyozása, azt lehetne hinni, kioltja az érzelmeket Méhes legújabb kötetéből, holott erről nincs szó, mindössze az érzelmei másfajta közvetítéséről, érzékeléséről és megfogalmazásáról. Ahogy a *Boldog és új és év* című versben olvasható: „a világ már csak ilyen / csupa fizika és csupa kémia / még a szív gondolatai is / csupa vörösen izzó molekula” (29.) Méhes költeményeiben minden alkotóelemekből épül fel, s ezáltal a szerző érdekes egyenlőséget teremt a világ jelenségei között. „Ez a vers is csak szavakból / születhet meg, mint ember csontból, / ínból, húsból összerakva.” (26.) A létrehozó is létrehozott, s ez a folyamatosnak tűnő teremtés és teremtettség végig, mint egy szerpentin egy végső, transzcendens teremtőig vezet fel a kötetben. Ez jelenik meg a *Röntgen* utolsó költeményében, a *Tengeri cölöpök* címűben. A kötet utolsó öt sora a következő: „Cölöpöket farag / egy jóakarató kéz. / Csontjaid ezek / a cölöpök, bizony. / Életed háza rajtuk áll.” (88.) A transzcendens szféra finoman lengi körül Méhes kötetének darabjait, s ez nem is lehet meglepő, ha egyszer az egyik központi szereplő is, „az idő angyal / ami folyton röpdös.” (79.)

A *Röntgen* mint cím, és több költemény szövege is mint-ha a betegségre utalna. Ez egy, az idő múlását a legkülönbözőbb szempontok alapján tematizáló kötetrel kapcsolatban látszólag jogos megállapításnak tűnhet, ám Méhes Károly legújabb kötetében sosem arról beszél, ami *látszik*. A *Röntgen* teljes terjedelmében nem a betegség, hanem az *egészség* fogalmáról, megragadhatóságáról és élményéről szól. Méhes arra irányítja a figyelmet, ami a látható dolgok mögött rejlik, vagyis a negatív tér kap nála különösen erős megvilágítást. „Sok kopasz fát lehet még látni amint vékony ágaikkal / mozaikká szedik szét és rakják össze az eget” (15.) Hasonló észlelést mutat a *Minden teli mint a hold* című költemény: „Ma telihold van / az ablak keresztléce / vágja ketté” (79.) És én e szempontból tartom a kötet különleges darabjának az írásom elején idézett *Örökkévalóság* címűt is. Ezt idézve Kálmán C. György saját írásában Méhes fanyar humorát mutatta meg, én pedig a kötetben demonstrált sajátos látásmód működését látom benne érvényesülni, azt, ami

szerint Méhes verseiben nem az a fontos, amit látszólag néz a lírai én, hanem az, ami a kitakarások és átvilágítások révén látható. Méhes Károly azt látja és láttatja, amit valóban lát, nem pedig azt, amiről *tudja*, hogy nézi. A *Röntgen* összetett kötet, láthatóan több minden is kiemelhető ugyanakkora érvénnyel még az egyik legrövidebb, mindössze háromsoros darabját olvasva is.

Különleges látásmód Méhes Károlyé, könnyed bölcseségre utal, melyet épp könnyedsége miatt nehéz megérteni és elsajátítani, de egyáltalán: észrevenni. Az nem kérdés, hogy érdemes Méhes líráját újra és újra elolvasva gyakorolni ezt a látásmódot, mert biztos, hogy röntgenképp több látszik a világból és az életből.

(*P'art Könyvek, 2013*)
Szarvas Melinda

Júlia erkélye Győrben

(Czigány György: Révfülu álom)

„*Nemrég fedeztem föl, hogy a valaha olvasott s mostanában végigélt regények, novellák történeteit megfilmesíti a képzelet: én minden történetet ide diszletezek be Révfülu, a győri utcácskák közé. A Tejfölös közben csaptak össze a szolgálak, s én nem Veronában, de Győrben nem kevesebb hitellel bárkinek megmutatom Júlia erkélyét.*” Révfülu: a hely lírai és vallomások szerepet tölt be, friss lelkületű „fiatal” írója hálásan újra dokumentálja eszmélésének települését, ahol mindig otthon érzi magát, tudva, hogy az igazi paradicsom mindig az, amelyet már elveszítettünk. Nyugalmat, tisztaságot sugároz magából a prózakötet. Vállalva a bocsánatos elfogultság vádját: szerettek Czigány Györgyöt olvasni.

A szerző azok közé tartozik, akik nem keltenek viharos figyelmet, ám annál szilárdabb emléket hagynak magukról mindazokban, akik eljutnak műveikhez. A borítón *Jáky György* festménye (Révfülu hídján). Végül is nincs miért aggódnia. A szemérmes gyöngédséggel bemutatott városrész életre kel a szemünk előtt, a varázslat épp abban van, hogy a gyerekkor emlékeiből eredően jelenik meg, egyként válik való életté a lapokon. Vonzó nyitánnyal, az *Idegenből* című versének középső négy sorával, az elsőt megváltoztatva indít: „*Fegyverként csillanhat a rim. / Képzelné mit se vágyom. / Hová lettek szeretteim? / Mézük emésztő álom.*” Az előszó (Konferálás helyett) befejezése: „*Mi ad fényt életem nyolcvankettedik nyarának? Hogy együtt vagyunk.*”

A szeretet és a hála fényében bontakoznak ki az írások, a teljes élet lüktet és lélegzik, iskolaépület hozza az emlékeket egy öregasszonynak (*Ötvenes évek*), felbukkan a hegedűs *Ádám Évi*, az orvos, járnak katonák, zeng a Balaton, zuhog a fény, nyár van (*Archív kamaszkor*), minden karmújtásnyira, tavaszi szonáta, téli hófűvás, angalkoncert. A kilenc novella és az *Egy nyári nap* ciklus kivételes emberei viszik az olvasót, akinek az emlékező idézi avatottan a közeli és a távoli múltat. A tragédiák, a személyes sors drámai történései közt is elegancia van ebben a prózában, stílus, ámuló lélek, a lét tisztellete.

Czigány György mesternek mutatkozik az érzelmek, kapcsolatok, viszonylatok hullámvásárlásának lekottázásában, szemtanú ő a megértés derűjével, a higgadt epikus magatartás józanságával. Kor- és korszakfestő, valójában fil-

mes alkotó, mert igazából filmeket készít. Prózáját költőiesség jellemzi, gondos kompozíció, az elbeszélés biztonsága. Pontosan körülhatárolt történeteiben (epizódok egy filmhez) melegség és gyöngédség van, tiszta, tapintatos szeretet. A finom vágások érdeklik, a ritmus, a muzikalitás. Egyszerűen lépteti be alakjait az olvasó szívébe. Az idő üvegén át nézve: a rádiós-televíziós beszélgetések híven és tárgyilagosan mutatják be a különböző szellemalkatú és habitusú nagyságokat – sokukhoz nemes barátság fűzte –, a szövegek mindegyike úgy hat, mintha zenét is hallanánk közben. A megszólalók: *Farkas Ferenc* (zeneszerző), *Székely Mihály* (operaénekes), *Denijs Dille* (pap-zenetudós), *Alfred Cortot* (zongoraművész), *Szántó Piroška*, *Vas István*, *Fodor András*, *Szepes Erika*, *Weöres Sándor*, *Nemes Nagy Ágnes*, *Mándy Iván*, *Koromzay Dénes* (brácsaművész), *Ottlik Géza*... Van mit tőlük tanulni! Elsősorban az élet iránti alázatot. Ahogy Czigány György öregszik, úgy lesz egyre Révfülu-szeretőbb és egyre bölcsőbb. Mintha szertartást végezne: az éjszakába éjszakát ültet, az álomba álmot. Korábról már tudjuk tőle: „*A múlt anyaga álom, képzelt világnál is bizonytalanabb.*” Álom és valóság kergetőzik a lelkében és a prózájában. Az álom persze öntudatlan kísérő, a mindennapok teréből és idejéből történő kilépés lehetőségét jelenti, semmitér, színtereket egyesítő szféra, a belseje Révfülu, ahol boldogan lehet lebegni, időtlen időbe zuhanni, lehet súlytalan súlyokkal úszni, ringani, elszenderegni, az elveszített időket újra meg újra érzéketlenül átélni, alászállni, alásüllyedni, elfeledve álmodni kezdő magunkat, a világot. Az utak, helyszínek, az álomittlé, a derengő szenderület képei sokat mondanak. Mint egy elevenen és finoman megírt kamarazene, olyanok a novellák: váltakozó, egymásba játszó tragikus és derűs felhangokkal, motívumokkal; összetartoznak, s ami a legfontosabb: ugyanarról a dallamról van szó bennük, az életéről, amelyhez az erények olyan szervesen tartoznak, mint a gyarlóságok. Czigány György ismerős figurákat mozgat, jól választ helyeket, alkalmakat, villant föl arcokat, helyezteket. Eleven megfigyelőképességű író, azzal a finom tapintattal, amellyel csak születni lehet.

A történetek megszabják a hangulatok pályáját, olykor az érzelem megfoghatatlanul illanó idejének véget vet a valóság, az álmokból semmi sem marad. A béna, tehetetlen testű Eszter filmforgatás közbeni monológjában olvasható: „*A részvét, vagy az együttérzés hiánya egyformán megkínosza az embert. Eszembe jut, amit a felhőkről mondtam, a felhők futásáról. Hogy velük keresnek magának valami tágabb, egy olyan kiszélesedő világot, amibe a többi is belefér.*”

Mitől jó a Czigány-próza? Hát erre, mi sem természetesebb, megvan a válasz: a hang hitelességétől, a személyiség jelenlététől. Azt adja közre, ami belül zajlik, a lélek tájain, ahol minden megtörtént már, vagy megtörténhet. A külső-belső titkú létezésről szól.

„*Megvan a gyerekkor, meg. Ugyan hova is tűnhetett volna?*” – mondhatnánk Szent Ágostonnal és Vele. A *Révfülu álom* elgondolkodtat hitről, művészetéről, szeretetről, hagyomány és korszerűség viszonyáról, életről és halálról. Az emlékek kapnak hangsúlyt, összegzés a könyv térbeli, szellemi utazásokról, családtagokról, barátokról, az együttlétről, mindarról, ami emlékké vagy emlékeztetéssé tette a nyolcvankét nyarat. A világlátás a régi, „*az elme és szív álmaival együvé sodortakkal*” a kapcsolat bensőséges, meghitt, a kötet szépsége, igaza ebből ered. Fényesít

utakat, hozza a mondatok dallamait, a tekintet kíváncsiságát és szomorúságát, a napi élet hordalékát, rögzít igazi örömet, tágitja az olvasó lelkét, erősíti hitét az emlékek megtartó-megőrző erejében.

Írni verset, prózát, filmetűdöt, szépirodalmi formába zárt beszélgetéseket – miért érdemes mégis? Nem céltalan néha az ilyen kérdéssel szembenézni, annál is inkább, mert Fodor András tette fel a szerzőnek ajánlott versében. Néhány a válaszok közül: „*A meztelen mozdulatért, / mely visszabüvöli ránk / az anyaöl forró hatalmát; / a duzzadón elszánt igéért, / a megnevezés mámorában / kilobbant szavakért; ...Azért, ahogy*

a hősi / jóság ártatlan-vakmerően, / akár a lángba ejtett papiros, / mégegyszer föl tudja mutatni / kinyíló tenyerét.”

Egyszerű, nemes ragyogásban egy termékeny alkotói élet minden tapasztalata, derűje, bölcsessége és tehetsége sűrűsödik a kötetbe. Az olvasót hozzásegítheti ahhoz, hogy megértse vagy megérezze saját múltját, jelenét, jövőjét. Szeretettel írták, csak így érdemes olvasni: szeretettel és elmélyültséggel.

(Szent István Társulat, 2013)

Tönköl József

Számunk szerzői

Ágh István 1938-ban született Felsőiskázon. Költő, író. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: Össze-
gyűjtött versek I–II. (2013).

Baán Tibor 1946-ban született Rákosligetben. Költő, irodalomtörténész. A győri Bencés Gimnáziumban érettségizett. Legutóbb megjelent kötete: Gyűjtemény (versek, 2012).

Beck Tamás 1976-ban született Zalaegerszegen. Költő. A csend ritmusa című antológiában jelentkezett először verseivel.

Bende Tamás 1990-ben született Győrben. A győri Péterfy Sándor Evangélikus Oktatási Központban érettségizett. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem jogász szakos hallgatója. Versei és kritikái számos folyóiratban megjelentek már, a Hús és sakk című antológia szerzője.

Boda Magdolna 1956-ban született. Író, költő, műfordító (elsősorban máltai irodalmat fordít). Szegeden él. Legutóbbi könyve: Óperenciás lavór víz (2010).

Burkus Zoltán 1965-ben született Győrben. Költő. A győri Bencés Gimnáziumban érettségizett.

Darányi Sándor 1951-ben született Budapesten. Költő, mérnök, könyvtáros, tanár, kutató. Legutóbb megjelent kötete: Narvál és mákvirág (versek, 2012).

Enzensberger, Hans Magnus 1929-ben született Kaufbeuren-ben. Német költő, író, műfordító, szerkesztő-kiadó. Magyarul legutóbb megjelent kötetei: Ó, Európa. Megfigyelések hét országban. Epilógussal 2006-ból (1992); A számördög. Elalvás előtti könyv mindenkinek, aki fél a matematikától (1999).

Ferencz Győző 1954-ben született Budapesten. Író, költő, műfordító, irodalomtörténész, kritikus. Legutóbb megjelent kötete: Szakadás (versek, 2010).

Juhász Attila 1961-ben született Téten. Költő, kritikus. A győri Révai Miklós Gimnázium tanára. Legutóbb megjelent kötete: nehézfény (versek, 2011).

Kerekes Hubert 1965-ben született Ajkán. Bencés szerzetes. Évekig a pannonhalmi, jelenleg a győri bencés gimnázium tanára.

Kovács Márton 1995-ben született Kézdivásárhelyen. Jelenleg Balatonalmádiban él, és a Pannonhalmi Bencés Gimnázium végzős tanulója.

Madár János 1948-ban született Balkányban. Költő. Legutóbb megjelent kötete: Gyöngyök lélegzete. Szerelmes versek (2010).

M. Kácsor Zoltán 1978-ban született Budapesten. Költő, muzeológus. A győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum munkatársa. Kötetei: Egyes Markoló (gyerekkönyv, 2013); Taknyos Traktor (gyerekkönyv, 2013).

Sándor Zoltán 1973-ban született Nagybecskerekben. Író, újságíró, szerkesztő. Szabadkán él. Legutóbb megjelent kötete: eMese (regény, 2006).

Somlyó Bálint 1957-ben született Budapesten. Biológiát és esztétikát tanult. Az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének docense. Kutatási területe: 20. századi művészetfilozófia.

Szalay Zoltán 1985-ben született Dunaszerdahelyen. Író, kritikus. Vajkán és Pozsonyban él. Legutóbb megjelent kötete: A kormányzó könyvtára (elbeszélések, 2010).

Szarvas Melinda 1988-ban született Győrben. A győri Apor Vilmos Iskolaközpontban érettségizett, majd az ELTE magyar szakán diplomázott. Kritikákat és tanulmányokat 2010-től publikál. Főbb kutatási területe a vajdasági magyar irodalom.

Székács Vera 1937-ben született Budapesten. Költő, műfordító. Többek között Gabriel García Márquez könyveinek fordítója.

Szigeti Lajos 1940-ben született Szabadhídvégen. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötete: Végtelen jel. Versek, 2007–2010 (2010).

Szombath András – a szerző neve írói álnév.

Tábori Ottó 1946-ban született Ikerváron. Költő. Legutóbb megjelent könyve: Madár a sülyedő hajón (versek, 2012).

Takács Ernő 1953-ban született Győrött. Fotográfus. A győri Jedlik Ányos Gépipari Technikumban érettségizett. Számos egyéni kiállításon mutatta be munkáit. Győr-újbaráton él.

Terék Anna 1984-ben született Topolyán. Vajdasági költő, novellista, publicista. Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán szerzett diplomát. Kötetei: Mosolyszakadás (versek, 2007); Duna utca (versek, 2011).

Tönköl József 1948-ban született Nyőgéren. Költő, újságíró. Győrben él. Legutóbb megjelent könyvei: Jézusgyík (versek, 2013), Zsidahó (próza, 2013).

Ujlaki Csilla 1965-ben született Tapolcán. A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium tanára.

Vasadi Péter 1926-ban született Budapesten. Író, költő, újságíró. Legutóbb megjelent kötetei: Kenyeret adtál... Prózai írások (2009); Vasadi Péter válogatott versek (2009).

Walser, Martin 1927-ben született Wasserburg am Bodensee-ben. Német dráma- és regényíró. Magyarul legutóbb megjelent kötetei: Szökökút (regény, 2004); Egy szerelmes férfi (regény, 2010).

Weiss János 1957-ben született Szűrben. Filozófus, a Magyar Filozófiai Társaság elnöke. Pécsen él. Legutóbb megjelent kötete: Lukács öröksége. Helyzetfelmérés a kommunizmus bukása után (2011).

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.)

Budapest:

Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.),
Gondolat Könyvesház (Károlyi Mihály u. 16.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Art Klub (Fő tér 6.),
Fekete Cédrus Könyvkereskedés
(Bunker Rajnárd köz 2.),

Szeged:

Bálint Sándor Könyvesbolt (Aradi vértanúk tere 8.)

A RELAY ÚJSÁGÁRUSOKNÁL BUDAPESTEN:

Blaha Lujza tér
Déli Pályaudvar
Ferenc körút
Kálvin tér
Órs vezér tér
Váci utca
Bajcsy-Zsilinszky út

Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:
9002 Győr, Pf. 45.
Honlap:
www.gyorimuhely.hu
E-mail:
szerkesztoseg@gyorimuhely.hu

MŰHELY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2014. XXXVII. évfolyam, 1. szám

Főszerkesztő:
VILLÁNYI LÁSZLÓ

Szerkesztők:
HORVÁTH JÓZSEF,
MÁRTONFFY MARCELL, SZAKÁL GYULA

Arculat:
KURCSIS LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár:
SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Pannon-Víz Zrt. Győr

Tarandus Kiadó

Széchenyi István Egyetem, Győr

Uniklub Kft.

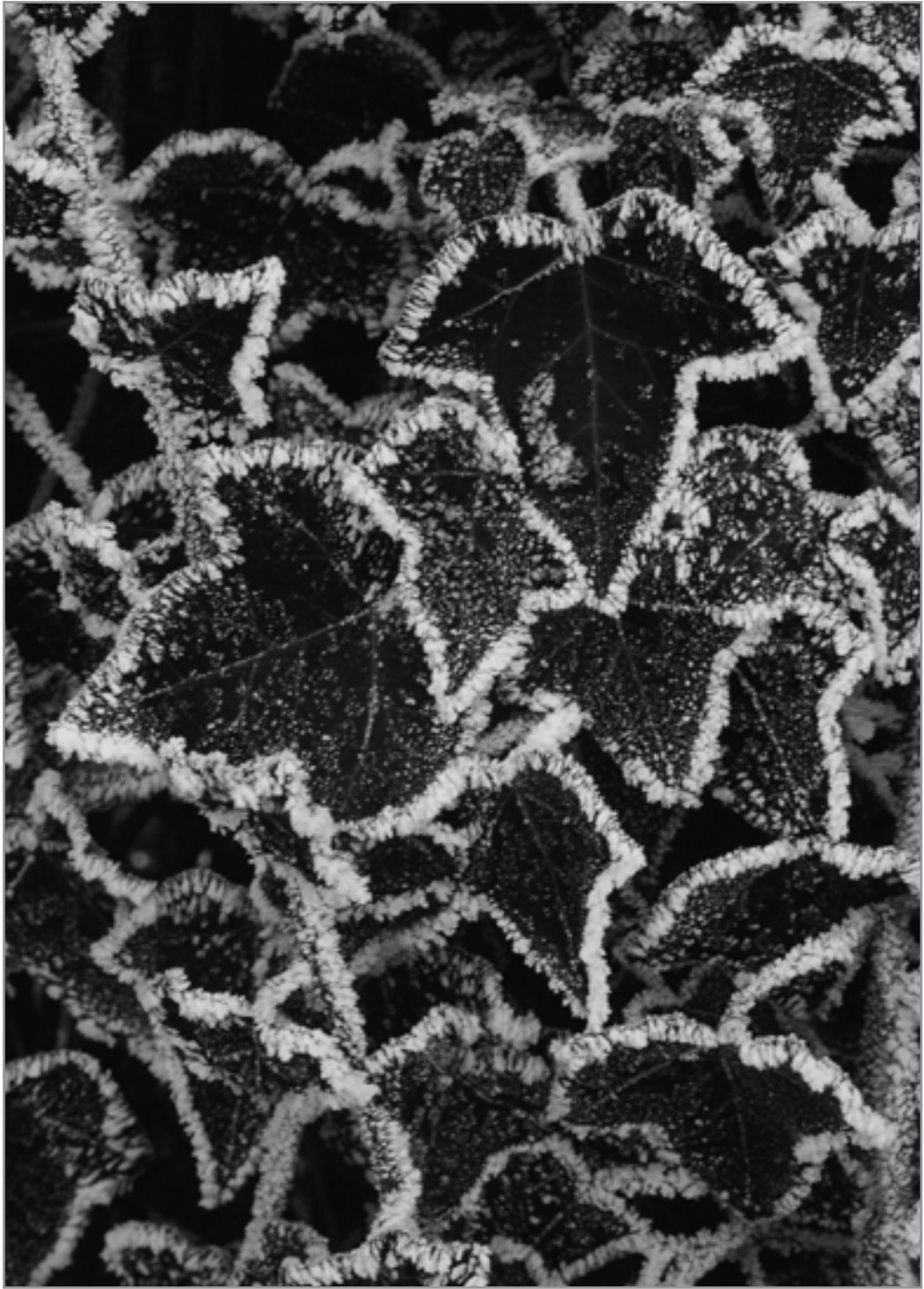
Hotel Klastrom, Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138-922 X. A szerkesztőség címe: 9002 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326-845. E-mail: szerkesztoseg@gyorimuhely.hu. Honlap: www.gyorimuhely.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Üzleti Ügyfelek Üzletág, Központi Előfizetési és Árusmenedzsment Csoport, 1900 Budapest. Előfizethető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, valamint e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu. A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

Előfizetési díj 2014. évre: 2400,- Ft

Szedés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISI-NEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

MŰHELY • 2014/1

nka
Nemzeti Kulturális Alap

KULTURÁLIS

500,- Ft

FOLYÓIRAT

9 770138 922000

1 4 0 0 1